

Хәлил Рза Улутүрк

Устады

Бәхтијар Ваһабзадә

һаггында

АДЖИБ

ХƏЛИЛ РЗА УЛУТУРК

**УСТАДЫ БƏХТИЈАР
ВАҲАБЗАДƏ ҲАГГЫНДА**

Р. Ахмедов
Azərbaycan Dövlət
KİTAPXANASI

Бакы-1999

X15(99)

Хәлил Рза Улутүрк. Устады Бәхтијар Ваһабзадә
һагтында. — Бакы, “Азәрбајчан” нәшријјаты, 1999. —
128 с.

X $\frac{4804000000-015(99)}{M 670(07)-99}$ Сифаришлә

ХӘЛИЛ РЗА УЛУТҮРКҮН АРХИВИНДӘН

Устад Б.Ваһабзадә Азәрбајчан Дөвләт Университетиндә (индики Бакы Дөвләт Университети) Хәлилә дәрс демишдир. О заман о, кәнч аспирант, Хәлил исә онун илк тәләбәләриндән олмушдур.

О вахтлар Хәлил дејәрди ки, Бәхтијар мұәллим мұһазирәләрини елә һәјәчан вә чошгунлуғла сөјләјир ки, биз она бүтүн варлығымызла диггәт кәсилир, һәр фикрини гаврамага чалышырыг. Онун дәрсинә һәтта башга груплардан вә факүлтәләрдән дә кәлирләр. Чүнки онун мұһазирәләри башга мұәллимләрин мұһазирәләриндән орижиналлығы вә гејри-стандартлығы илә сечиләрмиш. Бәхтијар мұәллимин тәбиәтиндәки еһтирас, чошгунлуғ вә һәјәчан Хәлилин дә тәбиәтинә ујгун кәлдијиндән Хәлил ону чох севәр, мұһазирәләрини сәбирсизликлә көзләјәрди.

Хәлил Рза Улутүркү јахындан таныјанлар, онунла достлуғ едәнләр чох көзәл билирләр ки, о, севмәдији, әгидәсинә һөрмәт бәсләмәдији, милли ишүрдән мәһрум олан адамлары “Шәнкүлүм” адландырар, онлардан узаг гачар, өзү кими дүшүнән садә, сәмиими, үрәјиачыг, әгидәли адамларла дәрһал үнсијәт бағларды.

Буна көрә дә Бәхтијар мұәллимлә Хәлил арасындакы характер јахынлығы — садәлик, сәмиимијәт, ән мұһүмү дә әгидә бирлији онлары кетдикчә бир-биринә јахынлашдырды вә бир мүддәтдән сонра гаршылығлы һөрмәт мұәллим-тәләбәлик мұнасибә-

тиндән чыхыб, достлуга вә гәләм јолдашлығына чеврилди. Бу мүнәсибәт Хәлилин өмрүнүн сон күнләринә гәдәр давам етди.

1984-чү илдә Бәхтијар мүнәллимин 2 чилдлик әсәрләри чап олуңмушду. Бүгүнкү кими јадымдадыр: Хәлил бу 2 чилдлји евә кәтирди вә о кечә сәһәрә гәдәр чилдләрдә кедән ше'р вә поемалары охудуг. Мән јоруланда о охујурду, о јоруланда мән. Бу әсәрләр ичәрисиндә "Гијмәт", "Тәзадлар" вә "Атылмышлар" поемалары Хәлили вәлех еләди. Ону да дејим ки, өвладлары тәрәфиндән атылмыш валидејнләрин вә валидејнләри тәрәфиндән атылмыш көрпәләрин гочалар вә јетим евләриндәки күзәрәниңдан бәһс едән сонунчу поэма һәр икимизи ағлатды. Сәһәр тездән Хәлил өзүнү сахлаја билмәјиб Бәхтијар мүнәллимә зәнк еләди. Она бу көзәл әсәрләри јаздыгына көрә тәшәккүрүнү билдирди. Бу, Хәлилин характеринин ән әсас чәһәти иди. О, бүтүн гәләм јолдашларының угурлары илә севинәр, кәдәри илә кәдәрләнәрди. 60-чы илләрдә "Күлүстан" поемасы илә әлагәдар Бәхтијар мүнәллимин башына кәтирилән ојунлардан онун нечә пәришан олдугу чох јахшы јадымдадыр.

Кечән ил мән Хәлилин күндәликләрини, мүхтәлиф мөвзуларда јазыб архивиндә сахладыгы гејдләрини вә мәгаләләрини арашдыраркән бир чох гәләм достлары вә о чүмләдән Бәхтијар мүнәллим һаггында јаздыгы, лакин мә'лум сәбәбләрә көрә чап етдирә билмәдији хејли материала раст кәлдим. Бу јазыларын бир гисми Бәхтијар мүнәллимин ајры-ајры әсәрләри һаггында дүшүнчәләриндән, бир гисми араларында олан сәһбәт вә мүбаһисәләрдән, бир гисми исә сәфәр хатирәләриндән ибарәтдир. Бүтүн бу јазыларда шаирликләриндән башга һәр икисинин инсани кејфијјәтләри, мүхтәлиф ичтимаи һадисәләрә, о чүмләдән милли мәсәләләрә — Азәрбајҗаның кәләчәк тәләјинә даир дү-

шүнчәләри чох көзәл ифадә олуңмушдур. Бу дүшүнчәләрин мүнәсир охучулар үчүн марағлы олачагыны нәзәрә алараг, Хәлилин чилдләрлә күндәликләри вә башга јазылары ичәрисиндән Бәхтијар мүнәллимә бағлы мәгалә вә гејдләри топлајыб көрдүм ки, бу, санбаллы бир китаб ола биләр. Бу мәгсәдлә "Азәрбајҗан" нәщријјатының директору Назим Ибраһимовә мүнәсирәт етдим. О, мәним тәклифими мәмнун ијјәтлә гәбул етди. Беләликлә, "Хәлил Рза Улутүрк устады Бәхтијар Ваһабзадә һаггында" китабы ишыг үзү көрдү.

Ону да дејим ки, китабың редактору Азәр Бағыров редактә просесиндә мүнәллифин башга мәгалә вә гејдләриндә тәкрат олунан фикирләри мүнәјјән дәрәчәдә ихтисар етмиш, мәтләбләри јыгчамлашдырмага чалышмышдыр. Китабда кедән јазыларын әсли шаирин архивиндә сахланылыр.

Шаирин һәјәт јолдашы
Фирәнкиз УЛУТҮРК.
"Араз" вә Хәлил Рза Улутүрк
мүкафатлары лауреаты

28.III.1999

25 сентјабр 1966-чы ил

ПОЕЗИЈАДА ФИКИРЛӘ ЫССИН ВӘДӘТИ

(Бәхтијар Ваһабзадәнин јарадычылығы
барәдә бә'зи гејдләр)

Мүасир Азәрбајчан ше'ринин нечә инкишаф етдијини, һансы идеја вә бәдии кејфијәтләр газандығыны, нә кими јени поетик хусусијјәтләр кәсб етдијини, мүасир варлығымызы, халг мә'нәвијјатыны әкс етдирмәк саһәсиндәки наилијјәтләримизи билмәк үчүн онун ајры-ајры јарадычыларынын әдәби фәалијјәтини өјрәнмәк, халга тәгдим етдији поетик мәһсулу вахтында гијмәтләндирмәк, саф-чүрүк етмәк вачибдир. Букүнкү поезијамызда түкәнмәз илһамла гәләм чалан шаирләримизин өнчүлләриндән бири Бәхтијар Ваһабзадәдир.

Б. Ваһабзадә ше'р вә поемаларында өзүнү дәрин вә орижинал фикирләр, пак һиссләр шаири кими танытмышдыр. О, мүасир ше'римиздә охучуларын ән чох севдији вә әзбәр билдији шаирләрдән биридир. Онун әсәрләри узун мүддәт үрәјини аловландырмыш, чошдурмыш, тәлатүмә кәтирмиш дәрин вә тәмиз һиссләрин, дәрин фикирләрин мәһсулудур. Халг мә'нәвијјаты илә сых бағлы олмасы Б. Ваһабзадәнин илһамыны итиләмиш, онун поезијасында Вәтән вә халг севкиси, гуманизм, мүһарибәјә нифрәт, мәһәббәтин гүдрәти вә саир бу кими актуал мөвзуларын әдәбијјата кәтирилмәсинә сәбәб олмушдур.

Б. Ваһабзадә 20 илдән чохдур ки, јазыб јарадыр. Бу дөврдә о, Азәрбајчан вә рус дилләриндә онларла ше'р җитаблары нәшр етдирмиш, бир сыра халгларын дилинә тәрчүмә олунмуш, чохлу ше'р, нәғмә, баллада, поема, гәзәл, рүбаи, һәтта пјес вә диқәр жанрларда јаздығы гәләм мәһсуллары илә охучуларын гәлбинә јол тапмышдыр. Бу саһәдә о, нә кими уғурлар газанмыш, поезијамыза һансы јениликләри кәтирмишдир?

І. ҮРӘКЛӘ ФИКИРЛӘШӘНДӘ

Бир дәфә Бәхтијар Ваһабзадәнин ше'р җитабыны оху-муш тәнгидчиләрдән бири “үрәк” кәлмәсини һәддиндән артыг ишләтмәсини шаирә ирад тутаркән мүәллифин күлә-күлә вердији чаваб јадыма дүшүр:

— Мән ше'рләрим и үрәклә јазырам. Она көрә бу гәдәр үрәк сөзүнә раст кәлирсиниз.

Зарафатјана дејилсә дә, бу сөзләрдә бөјүк бир һәгигәт вардыр. Букүнкү Азәрбајчан ше'ринин ән илһамлы јарадычыларындан бири олан Б. Ваһабзадәнин әсәрләриндә сөзүн әсл мә'насында аловлу үрәк дејүнүр. Бу артыг чохдан сүбут олунмуш бир һәгигәтдир ки, јалныз поезијанын дејил, үмумијјәтлә инчәсәнәтин, һәтта ше'рдән мүәјјән гәдәр узаг көрүнән рәгсин спесифик әләмәтләри ичәриндә илк јери емосија тутур. Емоционал һәгигәт инчәсәнәтин бүтүн саһәләри үчүн ејни дәрәчәдә зәрури олан кејфијјәтдир, сәнәтин атрибутудур.

Үрәксиз јаранан һансы бир әсәр
Јадиқар галмышдыр кәләчәк күнә?

С. Вүрғунун бөјүк бир елми һәгигәтин бәдии дүстуруну вәрән бу бејтини Б. Ваһабзадәнин халг шаиринә һәср етдији докторлуг диссертасијасында мисал кәтирмәси дә тәсадүфи дејил. Б. Ваһабзадә классик Азәрбајчан ше'ринин ән көзәл ән'әнәләрини давам етдирән, һәмчинин

С. Вурғун поезиясынын Вәтән ешги зәмининдә ганадланан бир сәнәткардыр! Азәрбајчан поезиясыны дүнја ше'ри мөвгеләринә чыхаран сәбәбләрден бири әслиндә жүксәк сәнәткарлыгдыр, башга сөzlә десәк, фикирлә һиссин бирлији, ағылда јува салмыш фикирләрин үрәкден од тутуб аловланмасы вә бунун ше'рдәки бәдии әксидир.

...Шаирин јаздыгы һәр сөз, һәр сәтир
Кәрәк үрәјинин бир тели олсун,
Јашамаг, јазмагдан ирәли олсун.

Ајдындыр ки, шаир “Јашамаг” дедикдә мә'нән јашамагы, алдыгы мөвзуну, һәјат тәәссүратыны илһам күрәсиндә гыздырыб әритмәји вә јалныз бундан сонра мисрала-рын гәлибинә төкмәји нәзәрдә тутур.

Мирзә Ибраһимовун бир фикри чох дәгигдир ки, Бәхтијар Ваһабзадә һәм әгли-интеллектуал, һәм дә һисси-емосионал чәһәтдән мүвази гәјдада инкишаф етмиш бир шаирдир, буна көрә дә о, охучуларынын үрәјинә тез јол тапа билир.

Бу јахынларда чапдан чыхмыш “Бир үрәкдә дөрд фәсил” китабындакы ше'р вә поемаларын әксәријјәти бу е'тимадын доғрулдуғуну сүбут едир. Китаб охучунун үрәјиндә ифтихар ојадыр. Һисс едирсән ки, Б. Ваһабзадә өз јарадычылыг амалына садигдир, чәсарәтли бәдии ахтарышлар апарыр, тапыр, кәшф едир, Вәтән вә халг ешгиндән су ичән поезиясыны зәнкинләшдирмәк наминә ардычыл вә јорулмадан чалышыр. Әслиндә Бәхтијар Ваһабзадәнин илһамыны итиләјән, ону әдәби инкишафын өн чәркәсиндә сахлајан әгидә вә амал шаири олмасыдыр. Әгидә шаири дејәндә јалныз Азәрбајчана, сырф вәтән-пәрвәрлик мөвзуларына, тутаг ки, Чәнуби Азәрбајчана, ана дилинә, шанлы кечмишимизә һәср олунмуш ше'рләрини нәзәрдә тутмурам. Әкәр шаирдә јалныз сөздә дејил, һәмчинин ишдә, әмәлдә, мә'нәвијјатда көк салмыш Вәтән ешги варса, бу онун үчүн мисилсиз бир кејфијјәтдир:

— поезиясыны дахилән ишыгландыран, шаири хырда мөвзулар кирдабына дүшмәкдән хилас едиб кениш үфүгләрә бахмаға чағыран бир күнәш кимидир. Мәһз белә бир кејфијјәтә малик олдуғундан Бәхтијар Ваһабзадәнин һәтта билаваситә Азәрбајчана аид олмајан ше'рләриндә, тутаг ки, башга халгларын һәјатына, онларын Муса Чәлил, Хосров Рузбей кими гәһрәманларына һәср олунмуш јазыларында да вәтән ешги өн пландадыр. Шаирин лирик гәһрәманы мәһз XX әсрин бу күнләринә мәхсус зәнкин бир Азәрбајчан мә'нәвијјаты илә көзүмүз өнүндә чанланыр:

Бир чухурда лилләнән,
Бирчә чыртма дашындан
Үзү сәпән, күлләнән
Көл олмаг истәмирәм.

Әввәлини дағларын зирвәсиндән көтүрән,
Дағларда гаһ-гаһ чәкиб, дәрәләрдә һөнкүрән,
Сачы дағда-тәпәдә көпүк-көпүк ағарыб
Дүзәнләрдә гаралан,
Әввәли мүдриг гоча, сонрасы чаван олан
Сел олмаг истәјирәм...
Гышдан баһара кәлән јол олмаг истәјирәм.

Бу ше'р парчасына һәр һансы чәһәтдән: дил, үслуб, өн'әнә, новаторлуг вә хәлгилик, лирик гәһрәманын мә'нәви зәнкинлији, реализм вә романтика бахымындан јанашанда Б. Ваһабзадәјә мәхсус бир сыра идеја вә бәдии кејфијјәтләрин синтезинә раст кәлирик. Анчаг илк нөвбәдә әсас мәзијјәтләри көстәрмәк лазым кәлсә, демәлијик ки, Б. Ваһабзадә гүввәтли јенилик дүғусуна маликдир, бөјүк арзулар шаирдир. Сакит бир көлмәчә илә селләрдән јаранмыш дағ нәһринин мүгајисәсиндә, һәм дә чох инчә шаир мүшаһидәсинин мәһсулу олан көзәл бир бәдии тәзадда мүәллиф үрәјиндәки һәјат ешгини, јашамаг, јаратмаг һәвәсини мәһарәтлә көстәрмиш, һәмчинин бу чүр фәал, гызғын тәбиәти илә даркөзләрә, өз гынына чәкиләнләрә гар-

шы е'тиразыны билдирмишдир. Бурада һәр сөз, һәр ифадә өз јериндәдир: "Дағларда гаһ-гаһ чәкиб, дәрәләрдә һөнкүрән..." дағ нәһринин учалыгда, зирвәләрдә ашыб дашдығыны, енишдә, ашағыда исә гәмләниб сакит-сакит ағладығыны шаиранә деталлар вә бәнзәтмәләрлә дилә кәтирмишдир. "Дағларда гаһ-гаһ..." ифадәсинин тамамилә галын саитләр үзәриндә гурулмасыны да тәсадүфи һесаб етмирик. Бурада шаграг шадлыг вә титрәк кәдәрин мүгајисәсини верән шаир дилимизин фонетик зәнкинлијиндән мәһарәтлә истифадә етмиш вә өз бәдии дүјгусуна тәслим олуб, бу көзәллији ахырачан горумушдур: "Сачы дағда-тәпәдә көпүк-көпүк ағарыб, дүзәнләрдә гаралан..." ифадәсиндәки бәдии тәзадлара дигтәт јетирин: дағ вә дүз, агаран вә гаралан сөзләринин јаратдығы тәзадлар силсиләси сонракы мисраларда гоча вә чаван, гыш вә баһар кәлмәләриндә поетик һәсаслыгла давам етдирилмишдир.

Б. Ваһабзадә ше'ринин дили мүкәммәлдир, бәдии зәрбәләри сәррастдыр. Мисралара һопмуш бу гызғынлыг, бу еһтирас, бу тәлатүм шаирин бир инсан кими гызғын тәбиәтиндән, әтрафында баш верән һадисәләрә чылғын мүнасибәтиндән, биканәлијә, сојугтанлыға дөзмәјән еһтирасындан, бир сөзлә, емоционаллыгындан ирәли кәлир. О, көрдүјү һагсызлыглара дөзмүр, бу һагсызлыгын билаваситә өзүнә аид олуб-олмамасындан асылы олмајараг, мәсәләјә дәрһал мүдахилә едир вә һагсызы јериндә отуртмағы өзүнә борч билир. Мәһз буна көрә дә башгасынын һаггыны тапдајанлар, һагсызлыглара көз јуман сојугтанлылар, түфәјиләр әлләринә имкан дүшән кими Бәхтијары вурмаға, көздән салмаға чалышыр, амма чох шүкүрләр ки, онун кәскин мәнтиги вә бөјүк истә'дады гаршысында тәслим олурлар.

Б. Ваһабзадә шаир кими һәмишә түкәнмәз вә бөјүк арзуларынын ганадларында учур, учдугча да јүксәлир:

Көһнә арзуларымын сачларына дән дүшүр,
Дүнәнимин истәји бу күн көзүмдән дүшүр.
Мән саһили олмајан дәнизләр истәјирәм,

Ахшамлары олмајан күндүзләр истәјирәм.
...Зирвәси көрүнмәјән зирвәләр истәјирәм.

Нә гәдәр мүтәнасиб, јеткин бәдии дил вә бөјүклүк!

Фүзули вә Ашыг Әләскәр дүһасындан гопан сәнәт нүмунәләриндәки бәдии сәлигә, ән дәрин фикирләрин, ән зәриф дүјгуларын сәрраст ифадәси, классик гүдрәти бизи мәс'улијјәтли олмаға, ше'р, сәнәт дилимизин шанлы бајрағыны ләјагәтлә дашымаға чағырыр. Бәхтијар Ваһабзадә дә бу фикирдәдир:

Өмүр бизә верилмир
Анчаг јашамаг үчүн.
...Өмүр-өмүрдән сонра
Јашамағын тәмәли.

Ше'рин вә шаирин бу чүр әбәди өмүр газанмасы үчүн рәһн олан амилләрдән бири, әлбәттә, сәнәткар дилидир, дилин гүдрәтидир. Б. Ваһабзадә өз поезијасы гаршысында чидди вәзифәләр гојур:

Вәтәнини, елини данан түфәјиләрин,
Вәтәнчин јох, манатчүн јанан түфәјиләрин
Јумруға дән башында.
Кешикчи ол бу јурдун торпағында, дашында.
...Сәнә гурбан вермәјә бирчә өмүр аздыр, аз.
Јалныз бирчә күнүмүн сонсуз һәјәчаныны
Нәгмәјә чевирмәјә он өмүр дә чатышмаз.

О, өз ше'ринә мүрачиәтлә дејир:

...Сән мәним үрәјимдә балам тәк бәсләдијим
Дүјгулардан доғулдун.
Мәни анамдан алыб
Вәтәнимә, халгыма оғул едән сән олдун.

Бу сәтирләрин мүәллифи өзүнүн халг үрәјинә јол ачдығыны дәрк етмиш, өз јерини тутмуш, отурушмуш бир шаирдир. Бу чүр өзүнүдәрк етмә, өзүнү таныма һисси Бәхти-

јар ше'ринә гүввәт, һәтта өткәмлик верир, шаир өзүнү там
ләјагәтлә Вәтәнин оғлу адландырыр, өз мәрамы јолунда јо-
рулмадан чалышмағы, һәтта кечәләр белә јатмамағы лазым
билир. “Јатмаг бир не'мәт исә, гој әввәл кечә јатсын, Дағ
да, даш да, гаја да јума билмир көзүнү. Бәс инсан нечә јат-
сын? Арзулар дүнјасына ганадлансын гој үрәк. Өмүр чох
узунму ки, онун да бир гисмини јухуларда кечирәк?” — де-
јир.

Еј көнүл,
Елә бил ки, сән дағларын башында
Учалан бир гајасан.
Сән өзүнү,
Көзүнү
Һеч бир заман јуммајан
бир сылдырым гаја сан.
Кечәләр јатмаг олар.
Чалыш ки, сән чалыш ки,
Һәјатда јатмајасан.

Биз Бәхтијарын бөјүк арзулар шаири олдуғуну дедикдә
мәһз бу чүр көзәл ше'рләрини, дүшүнмәјә, фәал идрака
сөвг едән гәләм мәһсулларыны нәзәрдә тутуруг.

Б. Ваһабзадә фикир вә мә'на шаиридир. Бу саһәдә өзү-
нә садиг галмасы Бәхтијар ше'ринә јени рәнкләр, тәзә
поетик кәшфләр кәтирир. “Сән бу бојда күррәни кичик
зәррәдә көстәр” — дејән шаир өз бәдии-естетик принци-
пини јеринә јетирир, дамлада үмманы көстәрмәк, фәрдин
тимсалында чәмијјәтин мә'нәвијјатыны әкс етдирмәк јолу
илә кедир, ән ади мөвзулары, чохларынын көрдүјү, анчаг
јанындан биканә өтдүјү фактлары мә'наландырыр. Мәсә-
лән, шаир о гәдәр дә бөјүк олмајан бир ше'рдә халг рәһ-
бәри вә халг проблемини һәлл етмәјә чалышыр.

Әкәр бош оларса башчынын башы,
Ҷамаат әлләшәр, наһаг тәр төкәр.
Ағыл да зәһмәтин бир јол јолдашы,
Башын бәласыны ајаглар чөкәр.

Јахуд башга бир ше'риндә:

Јердә јох, көјләрдә илдырым чахар.
Булуддан сәпиләр бәрәкәт јерә.
Дағда гар әријиб сел олар, ахар,
Баһар дағдан енәр чәмәнликләрә.

Бу чүр мә'налы, һакиманә мисралар Бәхтијар гәләми-
нин орижинал дујуму, һәјата фәрди бахышынын ифадәси-
дир. Ше'римизин мин иллик гатларындан сүзүлүб кәлән бу
идрак ишығы, фәлсәфи мә'на Бәхтијарын шаирлик тәбиә-
тинә хасдыр. О, мұһакимә етмәји, арашдырмағы, предмет
вә һадисәләрин руһуна, мәғзинә далмағы сеvir. Бу чүр фә-
ал дүшүнчә онун әсәрләриндәки реализм күчүнү артырыр.
Каманчачы һабилә һәср олунмуш ше'р онун бу чүр гәләм
мәһсулларындан биридир:

О енән, о галхан сәсләр, авазлар
Јаз башы дағларын селидир бәлкә?
Каманын бағрында ағаран тозлар
Јанан арзуларын күлүдүр бәлкә?

Бурада шаир мұшаһидәсиндәки дегиглијә, адәтән кама-
нын чанағында ағаран дәнәчикләрин јанан арзуларын күлү-
нә бәнзәдилмәсинә һејран галмамаг мүмкүн дејил. Чүнки
каманын нәләсиндәки јанғыны бу чүр тутарлы мәчаздан
башга нәјә бәнзәтмәк олар? Бу, шаирин бәдии кәшфидир.

Јахуд:

Дејирәм, бу сәси динләјәндә мән
Нијә дегигәләр дөнүб ил олмур?
Бу сәсин одуна дејирәм, көрән
Нијә башга сәсләр дөнүб күл олмур?

Каманын үрәк јандыран фәрјады һаггында бундан тутар-
лы вә бундан тә'сирли башга бир сөз демәји тәсәввүрә кә-
тирмәк мүмкүн дејил.

Бах, будур Бәхтијар сәнәтинин бөјүклүјү вә гүдрәти!

Шаирин ше'рлери белә фәал тәфәккүр нуру илә долудур:

Полад, полад дежилдир, о, сынмајыб әјилсә.
Сән өзүнүн дежилсән, Вәтән сәнин дежилсә.

(“Ше'рим-иманым мәним”)

Көз көрүр һәр шејин үзүнү, анчаг
Ичини көрүрәм камалымла мән.
Көз мәнә көстәрир бу күнү, анчаг
Сабаһы көрүрәм хәјалымла мән.

(“Хәјалым мәним”)

Бир заман көнлүмә севинч кәтирән
Ад күнүм кәтирир инди гәм мәнә.

(“Мәним ад күнләрим”)

Кәлин өтән илин сон кечәсиндән
Бахаг јени илин илк сәһәринә.

(“Јени ил дүјгулары”)

Сону олан өмрү истәмирәм мән,
Чыхалым заманын чәрчивәсиндән.

(“Бә'зән сорушурам”).

II. ШАИРИН ПОЕМАЛАРЫ

Шаирин поэма јарадычылығы барәдә кениш данышмаг имканымыз јохдур. Анчаг әслиндә поезијамыза, “Тохучу гыз”, “Әбәди һејкәл”, “Шәби-һичран”, “Е'тираф”, “Изти-рабын сону”, “Јоллар - оғулар”, һәмчинин бу китаба да-хил етдији “Һәр баһарын өз гарангушу”, “Һәјат — өлүм” кими мараглы поемалар бәхш етмиш сәнәткарын бу саһә-дәки гајнар фәалијјәти чидди тәдгигә мөһтачдыр. Тәәссүф ки, бу поемаларын кениш тәдгигини вә тәһлилини верән олмады. Чүнки бу әсәрләрин дәринлијинә вә мәғзинә вара билмәдиләр. Бу поемалара бир күлл һалында нәзәр салан-да мә'лум олур ки, бир поеманәвис кими Бәхтијар чидди мәсәләләрлә мәшғулдур. Әмәјин инсан мә'нәвијјатыны

ишыгландырмасы, фашизмин дахили күчсүзлүјү, лабүд мәһви, Вәтән, сәнәт вә бәшәријјәт наминә јазыб јарадан сәнәткарларын әзәмәти, инсанларын мә'нәви сафлығы вә буну позан амилләр, азадлыг ешги вә милли симасыны итирмишләрә гаршы мүбаризә зәрурәти, һәјатын вә өлү-мүн мә'насы бу поемаларда мүәллифи дәриндән нараһат едир. Бу әсәрләрин ән гүввәтлиси олан “Јоллар — оғу-лар” поемасында Б. Ваһабзадә јалныз Әлчәзаирдә дејил, үмумән Африка, Асија өлкәләриндә гүввәтләнән милли интибаһы, мүстәмләкә зәнчирләри ғырылдыгча чәмијјәтин ајры-ајры тәбәгәләринә мәхсус әһвали-руһијјәни һәссас-лыгла дүјмуш, әкс етдирмиш, јалныз фатәһләрин дејил, һәмчинин онлара нөкәрчилик едән шәрәфсизләрин, милли ләјагәт дүјғусундан мәһрум оланларын маскасыны јыртма-ға наил олмушдур.

Бәхтијарын илк јарадычылыг дөврүнә аид ән көркәмли әсәри “Тохучу гыз” поемасыдыр. Һәм поетик мәдәнијјәт, һәм дә һәјат тәчрүбәси чәһәтдән шаирин һәлә камала јет-мәдији бир чағда јазылмасына бахмајараг, бу поэма гүввәт-ли чыхмыш, илк нәшриндән ијирми ил кечмәсинә бахма-јараг һәлә дә өз бәдии тәрәвәтини итирмәмишдир. Бунун сәбәби одур ки, поэма реалист планда јазылмышдыр. Ша-ир јахындан таныдығы инсанлары, гучағында бөјүдүјү һәја-ты гәләмә алмышдыр. Онун дүјгулары тәмиз вә ишыглы, вурдуғу рәнкләр һәрарәтли вә тәзәдир. Истәр меһрибан, зәһмәткеш бир инсан олан Сәлим баба, истәр мүһарибә-дән шикәст гајытмыш сабиг тәјјарәчи, индики ихтирачи-чилинкәр Сејфи, истәрсә дә шән, зарафатчыл Әнвәр оху-чуја хош тә'сир бағышлајыр. Шаир бу адамларын тимса-лында халгын бир сыра көзәл кејфијјәтләрини тәрәннүм етмишдир. Барат Исмајыловаја һәср етдији поеманы очерк чәрчивәсиндән чыхармаг үчүн мүәллиф гәсдән онун адыны дәјишиб Набат гојмушдур. Набат өз сәадәтини зәһмәтдә тапан, јениликчи, вәтәнпәрвәр бир гыздыр. Онун зәһмәти-нин гүдрәти поэмада гадын азадлығы илә јахшы әлагәлән-

дирилмишдир. Јүксәлиш һәвәси, тәмиз мәһәббәт, бөјүк арзулар бу гыза ганад верир. Һеч бир мәнфи сурәт, кәркин мұнагишә олмаса да, поэма марагла охунур. Гәһрәманларын фикир вә арзулары, фәалијјәти вә мәһәббәти сүжети ирәли апарыр. Набатла Сејфинин мәһәббәтинә, Сејфинин тохучу әмәјини јүнкүлләшдирән ихтирасына, Сәлим бабанын лимон бағына, Күбра илә Әнвәрин нишан мәчлисинә вә хүсусилә Набатын беш дэзкаһы идарә етмәсинә һәср олунмуш тәсвирләр тәбиидир.

Набатын беш дэзкаһа кечмәси хәбәрини шаир епилогу јазаркән радиодан ешидир, гәләми әлиндән дүшүр, “илдырым әсринә илдырым кими сүр’әтлә шығыјан бир гәләм кәрәк”, — дејир. Рәмзи мә’нада гәләмә алдығы бу әһвалатла шаир зәһмәт адамларынын јарадычылыг ешгини, чошуб, дашан енерјисини кәстәрмишдир. Поеманын истәр јазылыш тәрзиндә, истәрсә дә мәфкурәви истигамәтиндә мүасирлик дүјгүсу күчлүдүр.

Реализмә сәдагәт, һәјат һәгигәтинә күвәнмәк һәтта ән тәчрүбәсиз јазычыја да көмәк едир, илһамыны чошдурур. “Тохучу гыз” поемасы шаирин реал һәјат тәәсүратындан доғдуғу үчүн бурадакы тәбиәт лөвһәләри дә тәрәвәтлидир. Поемада Шәкинин дағ рајонларына мәхсус тәбии кәзәлликләри мұшаһидәдән доғдуғуна кәрә чох тәбиидир. Бурада һәм ипәк комбинатынын әзәмәтини, тохучу дэзкаһларынын шагтылтысыны, һәм дә баһарын кәлиши илә чанланан дағларда әријән гүзеј гарыны, һарај чәкән Гурчана чајынын курултусуну, илдырымларын гызыл гырманчларыны, ахшам гүруб јеринин ганауыз пәрдәсини кәрүр, дүјүр вә ешидирик. Шаир тәбиәти инсандан ајры дејил, өз гәһрәманларынын мә’нәви һәјатына дахил олмуш һалда кәстәрир. Поеманын гәһрәманлары тәбиәти вә кәзәллији дүјан, онун мә’насына далан, һәссас руһлу адамлардыр. Бу вахтачан Бақыда јашамыш, инди һәкимләрин мәсләһәти илә дағ рајонуна кәлмиш Сејфи биринчи кечә јата билмир, дағ туфанынын топ сәсләрини хатырладан курултусу ону ајылдыр:

Нәрилдәјиб, курулдајыб мин гәһгәһә чәкир кәјләр.
Илдырымын“гылынчында енир јерә бир ан сәһәр.

Нә гәдәр дәгиг чәкилмиш бир мәнзәрә. Бу ани сәһәрин ишығында биз санки јериндән ојнајан дағлары, пәнчәрә шүшәләринә дүшән шәфәгләри, бир аз сонра шырылты илә кәлән јағышы, һәтта евләр үстә суваллары тагтылдадан долуну да кәрүрүк.

Бәхтијар Ваһабзадә шәһәр мәнзәрәсини дә мәһарәтлә вермәји бачарыр:

Шәһәрин үстүнә енән гаранлыг
Ишыг сүтунларда чәкилир дара.

224924
Шаирин “Јоллар — оғуллар” поемасына кәлинчә, демәлијик ки, бу поэма о заман бөјүк бир һадисәјә чеврилди, јазычылар аләмини тәлатүмә кәтирди:

“Азәрбајчан” журналынын редаксиясында идим. Бу заман Јазычылар Иттифагынын сәдри М. Һүсејн журналын мәс’ул катиби Ә. Күрчәјлыны јанына чағырды. Әлаға сәдрин јанына кедиб дәрһал гајытды. Масасынын үстүндә олан бир говлуғу кәтүрүб мәнә “Кәзлә, бу саат кәлирәм” — дејиб кетди. Јарым саата гәдәр кәзләдим, Әлаға кәлмәди. Кетмәјә һазырлашырдым ки, Әлаға ганы гара һалда кәлди, мәнә деди ки, “Бәхтијар Јалтаја динчәлмәјә кетдији заман мәнә тәзә поемасыны верди. Мән охудум, чох хошума кәлди. Амма редаксиямызда ишләјән намәрд филанкәс (мән гәсдән о адамын адыны чәкмирәм. Чүнки ону бүтүн јазычылар таныјыр), бу әсәрин антисовет әсәр олдуғу вә милләтчилик тәблиғ етдији барәдә һәм Мәркәзи Комитәјә, һәм ДТК-ја, һәм дә Јазычылар Иттифагынын сәдри Мәһди Һүсејнә донос јазмышдыр”.

Һеч демә, чуғулчу сәдрин отағында онунла мұбаһисә едирмиш. Ә. Күрчәјлы әсәрдә белә бир шејин олмадығыны она сүбүт еләмәјә чалышмыш, чуғулчу исә онунла разылашмајыб әсәбиләшмиш вә Мәркәзи Комитәјә шикајәтә кетмишдир. О кедәндән сонра М. Һүсејн Әлағадан “бу

һәрифин дедикләриндә һәгигәт вармы?” — дејә сорушмуш, Әлаға да поеманы она тәгдим едәрәк, өзүнүз охујун, өзүнүз һәлл един”, — дејә чыхыб кәлмишдир.

Бу һәрифин ДТК-нын акенти олдуғуну јазычыларын әкәсәријјәти билирди. Амма онун бу гәдәр гәддарчасына етдији һәрәкәт мәни чох сарсытды. Бир нечә күндән сонра өјрәндим ки, Ә. Күрчәјлы Бәхтијара телеграм вурмуш, о да истираһәтини јарымчыг гојуб кәлмишдир. Әсәри охујан М. Һүсејн Бәхтијары мүдафиә етмиш, бу әсәрдә чуғулчунун дедикләринин олмадығыны билдирмиш вә поеманын үстүнә јазмышдыр: “Мәһкум халгларын милли азадлыг һәрәкәтына һәср едилмиш бу әсәр лазымлы әсәрдир вә чап олунмалыдыр”.

М. Һүсејн акент-јазычыны јанына чағырмыш вә демишдир: “Бу әсәрдә тәсвир олунан әһвалат бизим көзләримизин гаршысында баш верән, Әлчәзаир халгынын өз истиглаләијјәти уғрунда франсыз гәсбкарларына гаршы апардығы 8 иллик мүбаризәни әкс етдирир. Совет әдәбијјатында мәһкум халгларын милли азадлыг һәрәкәтындән бәһс едән әсәрләрә нә замандан јасаг гојулмушдур?” Нәһәјәт, М. Һүсејн “Бурда сәдр мәнәм, һөкмү дә мән вермәлијәм, бу әсәр чап олуначаг. Кет, нә истәјирсән, елә!” — дејә ону кабинетиндән говмушдур.

Мәһди Һүсејн ССРИ Али Советинин депутаты, Азәрбајчан Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин үзвү иди. Бундан башга һамамыз билирдик ки, онун Б. Ваһабзадә јарадычылығына чох бөјүк һөрмәти вә рәғбәти вар. Һәм дә онун сөзүнү адамын үзүнә шах демәк чүр’әти вә өткәмлији һамаја бәлли олдуғундан бу чәкишмәнин нә илә битәчәјини билирдик. Бунула бәрәбәр чәкишмә узанды. Мәсәлә кедиб чыхды МК-нын биринчи катиби В. Ахундова. Ахундовун М. Һүсејнлә дост олдуғуну да билирдик. Нәһәјәт, әсәрдә бә’зи мәғамлар бир гәдәр ихтисар едилмәклә чапына ичазә верилди.

Әсәр чап олунандан сонра көрдүм ки, акент-јазычы

Азәрбајчанла Әлчәзаир паралеллијини тута билмиш, амма гаршы тәрәфин мүғавимәтинә таб кәтирмәјиб удузмушдур. Үрәк ағрыдан бу әһвалатдан сонра гәләм јолдашымыз акент-јазычынын газанчы һамамын нифрәти олду.

* * *

Доносчу бу әсәрдә Франса—Әлчәзаир мүнасибәтләринин бир ширма олдуғуну, әслиндә исә бурада Русија—Азәрбајчан мүнасибәтләриндән сөһбәт кетдијини сүбута чалышмыш, М. Һүсејн бунун ифтира олдуғуну, ону инандырмадығыны билдирәрәк онула разылашмамышдыр.

“Јоллар — оғулар” поемасынын ады дәгиг сечилмишдир. Ики ғылынч кими бир-бирини доғрамаг истәјән бу јолларын бириндә Бен-Осман кими миллиончулар, Етјен кими мәсләксизләр, дикәриндә Мустафа кими мәрд оғулар дајанмышдыр. Мүәллиф бурада Мустафаны етјенләрә, Зәһраны наналара, оғулу атаја гаршы гојмагла ачмаг истәдији идејаны чох дүрүст ифадә едә билмишдир. Там 132 ил мүстәмләкә күрзәләри тәрәфиндән ганы соврулан өлкәдә јетишмиш Вәтән ешгини вә азадлыг гүввәләрини шаир поеманын әввәлиндә белә сәчијјәләндирир:

Онлар дедиләр ки, јетәр бунча гәм,
Нечин шәрәфимиз лаға гојулсун.
Онларын һәр бири деди: — истәрәм
Мәним дә өз кербим, бајрағым олсун.

Бу аловлу мисраларда гајнајан фикир вә арзулар әслиндә јалныз Әлчәзаир халгынын дејил, азадлыг вә милли истиглал ешгилә чырпынан бүтүн мүстәмләкә халгларынын мәрамыдыр. Поемада башлыча сурәтләрдән бири кими верилмиш Бен-Осман әлчәзаирли миллиончудур. Анчаг бу торпағын һавасы, сују, чәрәји илә бөјүмәсинә бахмајараг, Вәтән ешгиндән мәһрумдур. Пул олан јердә вәтән онун көзүндә һеч бир шејдир. Мүәллиф Бен-Османын образыны

усталыгла јарадыр. Доғма халгына арха чевирән Бен-Осман Франсаја кедир, орада бир назирин бачысы илә евләнир. Биринчи арвады Зәһраны оғлу Мустафа илә бәрабәр евдән говур. Лакин өз илк айләсинә мүнәсибәтиндә бу гәдәр рәзил, гәддар вә һөкмфәрма олан Бен-Осман Нана илә үзләшәндә јумшалыр, һәтта өзү дә һисс етмәдән онун нөкәринә, гулуна чеврилир. Әввәлләр Нананын заһири бәзәк-дүзәжинә, модерн әдаларына, Парисдән кәтирдиди, “парлаглыға” һејран кәсилән Бен-Осман сонралар о гәдәр алчалыр ки, мәнлијини итирир. Сәһәрдән ахшамачан ејш-ишрәтлә мәшғул олан бу ханым мә’нәвијјаты илә бирликдә Бен-Османын адыны да оғурлајыр. Бен-Осман дөнүб Симон олур, әрәблијин сонунчу нишанәси дә онун үзәриндән кәтүрүлүр.

Вәтәнә дөндүкдә Нана бәјәнмир
Әринин јекнәсәг күзәрәныны.
Әрәб гәјдалары чанына синмир,
О, Симон чағырыр Бен-Османыны.

“Симон” сурәти нә Бәхтијарын јарадычылығында, нә дә үмумијјәтлә поезијамызда тәсадүфи, кәјдәндүшмә бир образ дејил. Әслиндә, милли симасыны итирмишләрә гаршы мүбаризә, амансыз тәнгид вә һәтта сатирик ифша XX әср Азәрбајҗан әдәбијјатынын синәсиндән гырмызы бир хәт кими кечир. Мирзә Чәлилин “Анамын китабы”, Сабирин мәшһур “Фәхријјә”, “Үрәфа маршы” кими әсәрләриндә ачы гәһгәһәләр алтында маскасы јыртылан бу тип Бәхтијара Әлчәзаирдә раст кәлибсә, бу онун тәсадүфи олмадығыны, хүсути шәраитин, — милли зүлм вә мүстәмләкәчилик шәраитинин зәһәрли мејвәси кими јетишдијини сүбут едир. Франсыз мүстәмләкәчиләринин мә’нәви нөкәринә чеврилмиш Бен-Османы шаир һиддәтлә, мән һәтта дејәрдим ки, Сабиранә атәшлә ифша етмәји бачармышдыр. Бен-Османын дөнүб Симон олмасы гәзәбләнмиш шаирин мисраларына гылынч кәсәри кәтирмишдир:

Унутдун, ај јазыг, өз адыны да,
Јаман охладылар көзүндән сәни.
Таныја билмәдин әчдадыны да,
Өзүнү алдылар өзүндән сәнин.

Б. Ваһабзадә халгын мә’нәви варидагыны оғурлајанлара, ән башлычасы исә бу оғурлуға бәраәт газандырыб кәзәл дон бичәнләрә, “хиласкар”, “мәдәни милләт”, “бөјүк гардашымыз” дејә гәсбкарларын габағында гујруг булајанлара Сабир үрәји, Сабир көзү илә баха билмишдир:

Данышыр: — Фирәнкләр кәләндән бәри
Елм-идрак саһиби олмадыгмы биз?
Биз Сиздән алмышыг мәдәнијјәти...
Дәјишиб халгымын фикри, нијјәти.

Бәсдир, еј Бен-Осман,
Бурда кәс, дајан! —

— дејә өзүнү сахлаја билмәјән мүәллиф поеманын бу јериндә рич’әтә чыхыр. Дәрин драматик күчә малик олан бу рич’әт шаирин өз шәхси дүнја көрүшүндән доғдуғу вә мәгамында ишләндији үчүн һәр сөзү охучунун үрәјиндән тикан чыхарыр:

Бурда кәс, дајан,
Көр бир ким данышыр халгын адындан?
Әјилиб алчалмаг олармы бунча?
Анан даш доғадјы сәни доғунча.

Кими алдадырсан ахы сән, кими?
Халгын тәгвим ачды, заман јаратды.
Чәбри, һәндәсәни, елми-нүчуму,
Шаһматы, даманы бабан јаратды.

Еј надан, бунлары нијә данырсан?
Өзкә гапысында нә јалманырсан?
Әјил, өзүн әјил, халгы әјмә сән,
Бу һаггы һеч кәсә вермәјиб Вәтән.

Сығын, өмрүн боју голтуға сығын,
Лә'нәт бу һалына, мин дәфә лә'нәт!
Халгыны сатмагла о газандығын
Сәрвәтә шәһрәтә, шәрәфә лә'нәт.

Нә гәдәр һиддәтли олса да, шаир өз тәмкинини итир-
мир, һәјата ајыг нәзәрлә, ағлын көзү илә бахыр, бу сатгын-
лығын, милли хәјанәтин көкләрини көрүр вә көстәрир:

Сәни гынамырам, сән өз елиндә
Алдын тәһсилини фирәнк дилиндә.
Фирәнк тарихини сәнә кечдиләр.
Атандан, бабандан галдын бихәбәр.

Сатгынлығын көкү бурадан кәлир. Бу исә јенә тәсадү-
фи дејил, мүстәмләкәчиләр тәрәфиндән планлы гәјдада дү-
шүнүлмүш вә һәјата кечирилмиш чидди бир пландыр. Ана
дилине биканәлик јаратмаг, ону тамам унуттурмаг мүстәм-
ләкәчиләрин истифадә етдији силаһлардан ән шәрәфсизи-
дир. Бен-Османын гәлбиндә Вәтән һисси мәһз бу силаһла
күлләләнмишдир. Буна көрә дә о, дөнүб Симон олмушдур.

Симонун Нанадан олан оғлу Етјен дә онун өзүнә чәкир,
әрәб адәт вә ән'әнәләринә јад руһда бөјүјүр (ән мүһүмү
исә анасынын фирәнк гызы олмасыдыр).

Етјендән фәргли олараг Мустафа анасындан, ана тор-
пагдан күч алып, сүмүкләри әрәб руһу, әрәб дузу илә бәр-
кимишдир. Етјен франсыз мәктәбиндә охудуғу һалда, Мус-
тафа доғма ана дилиндә тәһсил алыб камала јетмишдир.

Тәһсил вә тәрбијәси мүхтәлиф јолларла кедән бу гар-
дашларын дүнја көрүшүнүн нечә формалашдығыны Б. Ва-
һабзадә психоложи мәгамларла вә бөјүк усталыгла көстәр-
мишдир. Гардашлар үчүн мүхтәлиф инкишаф јоллары
ачылмышдыр. Бунлардан бири Парисә, мүфтә пул һесабы-
на кеф, әјләнчә мәчлисләринә, диқәри Әлчәзаири әсарәт-
дән гуртармаға, Вәтән наминә силаһа сарылмаға апаран
јолдур. Биринчи јолун тутгун, думанлы үфүгләри архасын-
да учуз шәһрәт, мәчһул бир гәјә, бәлкә дә фашизмә, сат-

гынлығы апарыб чыхаран гејри-мүәјјән чазибә, икинчи јо-
лун кениш вә ишығлы гојнунда исә өлүм-дирим дөјүшү, ај-
дын мүбаризә үфүгләри көрүнүр.

“Јоллар — оғуллар” поемасы дәрин психоложи күчә
малик әсәрdir. Дарүлфүнунда охудуғу заман еһкамчы мүә-
лимләрин, о чүмләдән директорун фикринә гаршы чыхма-
сы ачыг зәһинли Мустафанын әлејһдарларыны артырыр.
Мәсәләни ајдынлашдырмаг үчүн ата өвладыны јанына ча-
ғырыр. Бәхтијарын бу мәгамда јаратдығы сәһнә драматизм-
лә долудур. Бир анлыг фикрә кедән Бен-Осман һәр ики оғ-
луну мүгајисә едир:

Дибчәк чичәјинә бәнзәјир Етјен,
Бу са дағда битән палыда бәнзәр.

Шаирин бу лөвһәнин тәсвириндә тапдығы бәдии тәфәр-
руатлар тәғдирә лајигдир. Мустафаја көзалты дигтәт јети-
рән Бен-Осман бир анлыг атасыны хатырлајыр. Көр Мус-
тафа өз бабасына нә гәдәр бәнзәјирмиш. Бу бәнзәјишдән
үрәјинә хош бир нәсим әсән Бен-Осман јүнкүлчә ганры-
лып, атасынын дивара вурулмуш шәклине бахмаг истәјир.
Лакин шәкли өз јериндә көрмүр. Сарсылыр. Б. Ваһабзадә
бу сарсынтыны шаир-психолог сәнәткарлығы илә јарат-
мышдыр.

Атасынын илләрдән бәри диварда дуран шәклинин ин-
ди арвады Нана тәрәфиндән көтүрүлдүјүнү биләндә Бен-
Осман бу евдә јалныз бир гул кими јашадығыны дәрк едир.
Бу идрак ону јалныз атасы, өвладлары барәдә дејил, һәм-
чинин өзү һаггында дүшүнмәјә вадар едир. О, ајна габағын-
да дајаныб өзүнү сејр едир:

Нечә инчәлмишәм,
Бен-Осман дејил,
Ајры бир адамдыр көрдүјүм тамам.
Һаны о бәдәним?
Валлаһ, елә бил
Мән шәргли дејиләм, авропалыјам.

Бен-Осман өз сәһвини анлајырса да, дүшдүјү вәзијјәт-дән чыхмаг үчүн өзүндә лазыми гүввәт тапа билмир. Ата илә оғулун сәһбәти заманы Етјенин тәсадүфи кәлиши шаирә образларын үчүнүн дә характерини ачмаг имканы верир. Бу сәһнәдәки һәр чизки дәрин сәнәткар мүшаһидәсинин мәһсулудур. Ата өвладларыны бир-бирилә таныш едир. Анчаг бу танышлыг Етјенин үрәјинчә дејил. Чүнки о, Мустафаја гардаш кими јох, дүшмән кими бахыр.

Фирәнкчә Етјенә деди: — јахын кәл,
Таныш ол, ај оғул, сән әввәл-әввәл.
Гардашын Мустафа...

Етјен динмәди.
Бу “гардаш” сөзүнә һеч севинмәди.
Дәрһал үрәјиндән кечди бир фикир:
“Јохса милјонлара бу да көз дикир?”

Етјен мешшан тәбиәтли бир кәнчдир. О, атасынын јанында өвләдә јарашмајан һәрәкәтләр едир, гычыны гычынын үстүнә ашырыб јумшаг креслода јасланараг папирос фысгырдыр. Атанын бу мәгамдакы дүшүнчәләрини мүәл-лиф мәһарәтлә гәләмә алмышдыр:

Көрән Мустафа да чәкирми сигар?
Бармағы саралыб... еләдир ки, вар.
Чәкәндир, бәлкә дә нә вахтдан бәри
Јаныр, сигар үчүн јаныр чијәри,
Чәкмәјир, јанымда чәкмәјир анчаг.
Бизим гоча Шәргин адәтинә бах!
Писмидир?

Бир пислик көрмәјирәм мән.
Әкәр пис дејилсә,
онда бәс нәдән
Бу көзәл адәтләр тез унудулсун?
Бөјүјә еһтирам нијә пис олсун?

Өз мәнфи гәһрәманыны тәбии јолла бу чүр дүшүнчәјә кәтириб чыхармасы Б. Ваһабзадәнин бөјүк јарадычылыг

гәләбәсидир. Көр Мустафанын гәлбиндә нә гәдәр ишыг вар ки, атасынын көнлүндәки думанлары да әридир, онун мә’нәви зүлмәтинә идрак шәфәги салыр. Өјүд-нәсиһәт вермәк мәгсәдилә оғлуну јанына чағырмыш ата инди нә едә биләр? Әслиндә өјүд-нәсиһәтә оғлу јох, онун өзү мөһ-тачдыр. Бу һәгигәти сездји үчүн сөзләри ағзында долашан Бен-Осман Мустафаны “дүз јола” кәтирмәјә чидд-чәһд едир, ону Парисә көндәрәчәјини билдирир. Лакин Мустафаны тутдуғу јолдан дөндөрмәк мүмкүн дејил. Ахы, атасынын баш әјдији фирәнк мүстәмләкәчиләри онун әгидә дүшмәнидир.

...—Тарихи кәл вараглајаг.
Дүнја һејран олмуш бир вахт өлкәмә.
Олуб кечәнләри кәл бир-бир сајаг,
Ким-кимә борчлудур көрәк, ким-кимә?

Әлчәзаирә куја мәдәнијјәт вә үздәнираг “азадлыг” кә-тирмиш франсыз мүстәмләкәчиләри һаггында ујдурулмуш әфсанә торуну парчалајан Мустафанын һәр кәлмәсиндән од төкүлүр:

Она чөрәк верди, она пул верди.
Ахыры нә олду?
Кечди бир гәдәр
Франса силаһы бизә чевирди.
Зәнкин торпағымы чәнкинә салды.
Вердијим чөрәјин әвәзи буму?

Мустафанын ачдығы һәгигәтләрин илдырым күчү Бен-Османы дәһшәтә кәтирир.

— Кәс, јетәр!
Дәһшәтә кәлди Бен-Осман.
Галхыб тез гапады пәнчәрәләри.
— Мустафа, Мустафа, нә данышырсан?
Сәнәми галыбдыр елин дәрләри?

Ел үчүн аглајан кор галар, — дејөн атасына Мустафанын вердији чаваб сэррастдыр:

Бир көз ки, агламыр бәдбәхт ел үчүн
Елә о, әввәлдән кор дејилми бәс?

Поемада мүәллиф Мустафаны һәм өз атасына, һәм дә милли шәрәфини итирмиш гардашына гаршы гојмушдур. Мәсәләнин бу шәкилдә гојулмасынын чох бөјүк мә'насы, дәрин ичтимаи-сијаси көкләри вә бәдии әһәмијјәти вардыр. Мустафанын шәхсиндә мүәллифин жүрүтдүјү әсас идеја будур ки, мүстәмләкә вә асылы өлкәләрдә јени кәнчлик јетишир. Сарылдығы мәрәмын өзү гәдәр сағлам, гүввәтли вә гаршысыалынмаз кәнчлик! Бу кәнчлик һәјатын өз бағрындан ичтимаи инкишафын өз тәбии, ганунаујғун ахарындан јарандығы үчүн һеч бир гүввә онун гаршысында дуруш кәтирмәјә гадир дејил.

Б. Ваһабзадә бу кәнчлијин халг мә'нәвијјатындан су ичдијини, ән нәчиб, тәрәггипәрвәр ән'әнәләр үзәриндә кама-ла јетдијини бөјүк усталыгла кәстәрә билмишдир. Мустафа һәм бир өвлад, һәм дә ајыг милли шүүр ишығында бәрг вуран инсан кими өз атасындан мисилсиз дәрәчәдә үстүн дурур. Шаир һәтта даһа ирәли кедәрәк, белә бир инчә мәтләби охучуја усталыгла чатдырыр ки, әслиндә Вәтән ешгиндән мәһрум адамы ата адландырмаг олмаз. Чүнки ата олмаг һеч дә јалныз тәбии-биоложи бир функцијаны јеринә јетирмәк, ону — өз баласыны јемәк-ичмәклә, тәһсил хәрчи илә тә'мин етмәк дејил. Ата олмаг - биринчи нөв-бәдә мәнсуб олдуғу халгы, халг мәдәнијјәтини вә мә'нәвијјатыны өз өвладына танытмаг, бәшәријјәтин вә ана јурдун сәадәти наминә гаршыда һансы вәзифәләри һәјата кечир-мәјин зәрури олдуғуну она баша салмагдыр. Бен-Осман бу чүр ајдын бахышлы, долу мә'нәвијјатлы ата олмагдан һәлә чох узагдыр. Она көрә дә “Јоллар — оғуллар” поемасын-дан объектив олараг белә бир мүһүм нәтичә чыхыр ки, Бен-Османын оғлу Мустафа әслиндә ата мөвгејиндәдир, Бен-Осман исә милли идрак чәһәтдән күт олдуғу үчүн она оғуллуғ етмәли, ондан камал дәрси алмалыдыр.

Белә бир бәдии нәтичәјә кәлиб чыхмасы Б. Ваһабзадәнин чох бөјүк бәдии гәләбәсидир. Мустафа өзүнүн атасын-дан гүдрәтли олдуғуну билсә дә үзә вурмур, дикбашлыг ет-мир. Әксинә, бар кәтирән ағач кими башыны ашағы ди-кир, һәмишә, һәр јердә атасынын еһтирамыны сахламаға чалышыр. Лакин бу либераллыг, сүн'и күзәшт һесабына дејил. Вәтәндән, халгдан, мүстәмләкичиләрдән сөһбәт дү-шәндә ата илә оғулун фикирләри күл илә ода бәнзәјир.

Етјенлә Мустафа арасындакы мұнагишәни, бир аилә да-хилиндә, ики гардаш арасында дүјүн дүшән ичтимаи-сија-си тәзадлары мүәллиф мәһз мүстәмләкә шәраитинин мәһ-сулу кими гәләмә алмышдыр. Әсарәт алтына дүшмүш өл-кә бир тәрәфдән өз халгынын истиглалы јолунда әгидә гы-лынчына сарылмыш мәрд, чәсур, чанындан белә кечмәјә һазыр олан Мустафа кими гәһрәманлар јетирирсә, дикәр тәрәфдән өз зәһәрини инсан мә'нәвијјатына көзә көрүн-мәдән, гәтрә-гәтрә һопдуран, мүстәмләкәјә чеврилмәклә милли хаинләр шәбәкәси јарадыр. Етјен мәһз бу гајда илә ассимилјасијаја мә'руз галмыш, әрәблијини итирмиш, де-мәли, инсанијјәтини вә милли варлығыны итирмиш бир туллантыдыр. Беләләри нәинки әрәб халгына, һеч франсыз халгына да кәрәк дејил. Етјенин мә'нәви күчсүзлүјүнү, ај-дын мәрәмдан мәһрум олдуғундан даим тәрәддүд кечирмә-сини, сүстлүјүнү вә онун тимсалында бүтөв бир зүмрәнин, милли симасыны итирмишләр күруһунун лабүд мәһвә мәһ-кум олдуғуну Б. Ваһабзадә бөјүк сәнәткара мәхсус бир гүд-рәтлә әкс етдирмәјә наил олмушдур.

“Јоллар — оғуллар” поемасы Бәхтијарын бир шаир ки-ми сон дәрәчә камилләшдијини, чәмијјәтдәки аб-һаваны вахтында дујуб кәстәрә билдијини, јалныз ајры-ајры фәрд-ләрин дејил, халгларын психолокијасыны гаврадығыны, хүсусилә Шәргдә азадлыг һәрәкаты зәмининдә ајдынлашан мә'нәвијјатлара нүфуз етмәк исте'дадыны кәстәрир.

Етјен дөјүш мејданында Мустафаја әсир дүшүр. Муста-фа ону чәзаландырмаг. О, Етјенә: — Азадсан, — дејир.

Белә бир азадлыгы гәтијјән көзләмәјән Етјән әввәл севи-
нир, һәтта фәрәһиндән өзүнү итирир, Анчаг бу фәрәһ узун
сүрмүр. Мүәллиф Етјени дүшүнмәјә, она азадлыг верәнин
мә'нәвијјатыны дәрк етдирмәјә чалышыр. Бу мәгамда ша-
ир психоложи чәһәтдән дүрүст, әзәмәтли бир лөвһә јарат-
мышдыр.

Етјән ајагларынын сусталдығыны, торпаг үстә шах даја-
на билмәдијини анлајыр. Бир анлыг олса да, бејниндә бе-
лә бир фикир меһи әсир: Тутдуғу јол сәһвдир. Мустафа Ет-
јенин гаршысында шәрт гојур: Анд ич! Бир дә Вәтәнә ха-
ин чыхмајачагсан, әлиһә силаһ алыб чәбһәјә дөнмәјәчәк-
сән.

Етјән нәјә анд ичәчәјини билмир. Ахы, һәјатда онун
һансы мүгәддәс амалы вар ки, анд ичә билсин? Өз валидеј-
нинә, атасына еһтирам бәсләмәји бачармајан, халгына хор
бахан бир түфејлинин нә кими али дүјғусу ола биләр? Мә-
сәләнин бу шәкилдә гојулушу Бәхтијарын поетик һүнәри-
дир. Етјенин там сарсылдығыны көрән Мустафа ону чы-
хылмаз вәзијјәтдән чыхартмаға чалышыр: — Анана анд ич,
— дејир.

Јалныз белә анддан сонра Мустафа Етјәнә азадлыг ве-
рир. Вә бу азадлыг кәлмәси барәдә ону дәриндән дүшүн-
мәјә чағырыр:

Азадлыг көзәлдирми?

Үч күн әсир сахланан, азадлыгын нә гәдәр ширин
не'мәт олдуғуну зинданда дәрк едән Етјән бу суала нечә
чаваб вермәлидир? Етјән бу илк суалын архасында даһа
чидди, даһа ағыр суаллар дајандығыны анлајыр:

Үч күн әсирлијә дөзә билмәјән
Ај мәним һәмишә азад гардашым,
Бәс мән, инсафла де, нечә гатлашым
Јурдумун өмүрлүк әсарәтинә?

Әлбәттә, бунлар Мустафадан даһа чох Бәхтијар Ваһаб-
задәнин өз сөзләридир. Бунунла белә, охучу бу сөзләрин
сәмиимижјәтинә, Мустафанын дилиндә, үрәјиндә од кими
јандығына инанмаг истәјир.

Беләликлә, шаир ики гардашын бәдии образыны тамам-
лајыр. Бунлардан бири јалныз өз мәнафејини дүшүнән, ба-
ға кими гынына чәкилмиш, пул-мәнсәб дүшкүнү заваллы
бир инсанчыг олдуғу һалда, о бири зәнчирләри гыра-гыра
ирәлиләјән халг гәһрәманыдыр. Бөјүк мәгсәд, бөјүк амал
инсанын нәинки мә'нәви, һәтта физики гүввәсини сәфәр-
бәр едир, онун өмрүнү нурла, атәшлә долдурур, — шаир бу
фикри поемада чох күчлү поетик ешглә көстәрә билмиш-
дир. Мустафа чәбһәдә һәлак олса да, мә'нән гәләбә чалыр.
Атасы сатгын Бен-Осман исә өзүнүн чәмијјәтдә артыг ол-
дуғуну дәрк едиб сәһралара үз гојур. Мүәллиф онун өлдү-
сү-галдысы барәдә һеч нә демир. Јахшы ки, демир. Чүнки
Вәтән һиссиндән мәһрум оланларын өлмәси илә галмасы
арасындакы фәрг чох аздыр.

Оғул сурәтләри кими ана — гадын образлары да мүхтә-
лифдир. Дүнјаја Мустафа кими өвлад вермиш әрәб гызы
Зәһра үмүмиләшдирилмиш бир сурәтдир. Зәһра Шәргдә
милли интибаһ јолунда гылынч бағлајан, ат ојнадан, дөвә
гафиләсинин һөвсарыны чәкән, дөјүшдә мәрд вурушан
әрәб гадынларыны, ајаға галхмыш Шәрги тәмсил едир.
Әсрләр бојунча дөјүшмүш, ағладылмыш, сачлары фатәһ
гырманчларына доланмыш Зәһра о гәдәр мәрд, дүшмәнә
гаршы амансыз вә гүдрәтлидир ки, доғма баласынын чәна-
зәси өнүндә ағламыр. Бен-Осман Мустафанын мејитини
алмаг үчүн франсызлара пул тәклиф етдикдә Зәһра јаралы
пәләнкә дөнүр:

Онлар тәһгир етмәди,
Сән тәһгир етдин ону.
Бен-Осман, лә'нәт олсун намусуна, арына.
О, өзүнү сатмады франсыз пулларына.
Мејити сатылармы?

Бу мисраларын мә'насы олдугча дәриндир. Бу дәринлик, бу гүввәт сәјәсиндә Зәһранын сурәти Вәтәнин образы сәвијјәсинә јүксәлир. Мүстәмләкәчи фашистләрден һеч бир рәһм көзләмәјән, һәтта оғлунун чәсәдини белә ағыз ачыб онлардан истәмәји өзүнә рәва көрмәјән мәрд вә рәшадәтли Зәһра ана охучунун көксүнү гүрурла долдуруп.

Зәһраја рәғмән Нана образы мәнфи планда ишләнмишдир. Әјләнчәни, ејш-ишрәти аз гала идеалына чевирмиш, аилә һәјатына ојунчаг кими бахан, худбин, даркөз Нананын мә'нәвијјаты киф атмышдыр.

— Бу евин саһиби мәнәм, Симон, мән, —
Дејә итәләди әрини Нана.

Бу мисраларын архасында дајанмыш гадын ијрәнчдир, позғундур. Охучу һисс едир ки, Бен-Осман кими дар дүшүнчәли Вәтән хаинләринин ахыры евдән бу чүр говулмагдыр. Нана кими гудурғанларын хәјанәтинә дүчар олмагдыр.

“Јоллар — оғулар” поемасынын тәлгин етдији гүввәтли идејалардан бири дә будур ки, мүстәмләкәчилијин бүтүн дәһшәтләринә бахмајараг, халгын характериндәки әсас кејфијјәтләри: Вәтән ешгини, һуманизми, нәчиб арзулары өлдүрмәк мүмкүн дејилдир. Бөјүк мәдәни сәрвәтләр јаратмыш халг һеч бир заман өз кечмишини унутмајачагдыр. Чүнки кечмиши унутмаг — кәләчәкдән мәһрум олмаг демәкдир. Поеманын бир јериндә Бен-Осман атасынын шәклини истәјәркән Нана гәзәбләнир:

Нана шәкли сүзүб
деди: — Јахшы бах,
Бу атан, бу да сән...
һеч утанырсан?

От көкү үстүндә битәчәк јенә,
Јамагдан нә чыхар?
О, сөкүләчәк.

Бу сөzlәр Нананын дилиндән дејилмәсинә вә онун нитгиндә тамам башга мә'нада ишләнмәсинә бахмајараг, инчә бир мәтләбә тохунур. Бен-Османын атасы әсл әрәбдир. Бәс нә үчүн оғлу она јалныз заһири көркәмчә охшајыр, мәзмунча охшамыр? Бу суала поеманын бәдии мәнтиги чаваб верир. Һәм дә ә'ла чаваб верир. Б. Ваһабзадә белә бир һәгигәти охучуја бәдии шәкилдә тәгдим едир ки, мүстәмләкәчиләр бир халгын јалныз варидаатыны, тәбии сәрвәтләрини талан етмәклә кифәјәтләнмирләр. Бунунла бәрабәр, халгын мә'нәви сәрвәтләрини гәсб етмәјә, фикир вә шүүрлары дәјишмәјә, вәтәнин тарихинә, кечмиш әзәмәтинә, ана дилинә вә мәдәнијјәтинә биканәлик јаратмаға, башга сөzlә десәк, милли симасыны итирмишләрден ибарәт сатгынлар вә хаинләр шәбәкәси дә јаратмаға чалышырлар. Бен-Осман һәмин һөрүмчәк торуна дүшмүш хаинләрден биридир. Бу дәрәсләр Вәтән үчүн нә гәдәр ағыр олса да, әбәди дејил, мүвәггәтидир. “Јамагдан нә чыхар, о, сөкүләчәк” — чүмләси бу фикрә көзәл бәдии ишарәдир. Бу о демәкдир ки, инди Бен-Османын һәјаты сөкүлүб-төкүлүрсә, сабаһ бүтүн сатгынларын, хаинләрин гара дәстәси тар-мар олачагдыр. Јазын гышы әвәз етмәси лабүд олдуғу кими, Мустафанын да өз “атасыны” әвәз етмәси баба-сынын јолуна дүшмәси лабүддүр. 132 ил әсарәт алтында јашамасына бахмајараг, ајаға галхыб өз азадлығы јолунда фа-силәләрлә гырх ил вурушан, силаһы јерә гојмаға мәчбур оlanda белә, ингилаби гүввәләри сусмајан, көксүндәки вәтән ешги һеч бир заман мүркүләмәјән Әлчәзаир халгы поемада башга халглар үчүн бир нүмунә, бир мәш'әлдар кими тәсвир олунмушдур. Буна көрә дә Вәтәнә мәһәббәт, башга халглара еһтирам, көмәк, мәнсәбә, амалсызлыға нифрәт, дүнја көзәлликләринә һәдсиз севки илә долу олан бу поема јалныз Б. Ваһабзадәнин дејил, үмүмән поезијамызын чох бөјүк наилијјәтидир.

Ири һәммли бу драматик поеманын әсас гәјәси вә охучуја демәк истәдији әсас мәгсәд ашағыдакы 5 сәтирдә өз

жыгчам ифадәсини тапмышдыр. Мән истәрдим ки, бизим ағыллы охучуларымыз бу сәтирләрин үзәриндә дүшүнсүнләр:

Даг олуб үстүмә гат-гат галынча
Мөндөн уца дағлар көлкә салынча
Даш олуб, дағлардан узаг олајдым.
Ај олуб нуруму күндән алынча
Бир еви нурладан чыраг олајдым.

Јери кәлмишкән дејәк ки, чох бөјүк драматик гүввәјә вә кәскин ичтимаи-сијаси мәзмуна малик олан бу поэма мүасир мөвзуда опера, јахуд балет јазмаг һәвәсиндә олан бәстәкарларымыза зәнкин материал верә биләр. Бу поэмадан көзәл филм дә јаратмаг олар.

Б. Ваһабзадә XX әсрин бу тарихи күнләриндә өлкәләрин, хүсусилә Шәрг халгларынын тәләјини дәрк етмәји, әкс етдирмәји гаршысына мәгсәд гојмуш вә бунун үчүн Әлчәзаир сечмишди. Буна көрә дә поэма јалныз Әлчәзаир халгынын дәрди, мүбаризәси барәдә мә’лумат вермәклә мәһдудлашмыр, өз охучуларыны дүнја хәритәсини ајыг көзлә сејр етмәјә, Вәтәнин бирлији, милли истиглалы јолунда дејүшә, диқәр халгларын фәалијјәтини дә ардычыл мүшаһидә етмәјә вә нәтичә чыхармаға чағырыр.

“Јоллар — оғулар” дәрин шаир зәкасы, чәсарәтли Вәтән ешги илә јазылмыш поэмадыр. Әсәрин һәр сәтриндә мүәллифин гајнар тәбә, кениш дүнјакөрүшүнә малик олдуғу ајдын нәзәрә чарпыр. Бир халгын дәрдләри, мүбаризәси фонунда башга әсир халгларын да мә’нәви һәјатыны көс-тәрмәк габилијјәти шаирин бөјүк гәләбәсидир. Сон илләр поеманәвислијинин ән јахшы нүмунәләри сырасында дурмаға лајиг олан “Јоллар — оғулар” поемасы ше’римиздә бир һадисә кими гијмәтләндирилмәлидир.

* * *

Рәсул Рзанын “Бир күн дә инсан өмрүдүр”, “Тызыл күл олмајајды” поемаларына мәхсус новаторлуг кејфијјәтләри,

нағылчылыг, һадисәчилик “ән’әнләрини” гырыб бәдии үмумиләшдирмәләрә кениш мејдан вермәк чәсарәти, кичик бир мәтн дахилиндә һәјатын ичтимаи мәнзәрәсини чәкмәк бачарығы, күчлү илһам кәркинлији, драматизм, характерләрин ајдынлығы Бәхтијарын “Һәјат — өлүм” поемасына да хасдыр.

Бә’зән елә олур ки,
Дүнја галхыр ајаға
Бир өлүмүн сәсинә.
Милјон дири сығыныр
Бир өлү көлкәсинә.

“Һәјат — өлүм” поемасындан кәтирдijимиз бу мисрлар Бәхтијар Ваһабзадәнин бөјүк ешглә тәрәннүм етдији Сабир, Муса Чәлил, Хосров Рузбей, Фучик, кенерал Карбышев кими гәһрәманлара јарашыр. Шаир азадлыг вә бәшәријјәт наминә сечдији бу чүр әгидә гәһрәманларыны өзү үчүн идеал сајыр, онлары бу гәһрәманлыг зирвәләринә учалдан сәбәбләри ајдынлашдырыр. Һәтта даркөз, пулқир, түфејли адамларын ејбәчәр сифәтләрини ајрылыгдә дејил, мәһз бу чүр инсанларын мә’нәви мәш’әлинин нурунда үзә чыхармаға, зүлмәти ишығын күчү илә әритмәјә чалышыр. Бу чүр фикир кенишлији, һадисәләрә Вәтән вә бәшәр мәнафеји наминә бахыш Бәхтијарын һәртәрәфлилијини вә бөјүклүјүнү әкс етдирир.

Бир сәнәткар кими Бәхтијар мүәллимин нечә инкишаф етдијини көрмәк үчүн онун поемаларыны јазылма тарихинә көрә јан-јана дүзүб көздән кечирмәк кифәјәтдир. Бәхтијар поэмадан-поемаја бој атыр, онун поезијасы даһа ағыр, даһа санбаллы фикирләрлә зәнкинләшир. Әсәрләринин ичтимаи-сијаси мәзмуну артыр, гәләминин әһатә даирәси бөјүјүр, сәнәткарлыг гүдрәти камилләшир. Әлбәттә, бир поеманәвис кими онун ән күчлү әсәри “Јоллар — оғулар”дыр. Ондан сонра јазылмыш, “Һәјат — өлүм” поемасы дахили бүтөвлүјә малик олмаса да, биз бу әсәри Бәхтијар јарадычылығында керијә доғру атылмыш аддым һесаб

етмирик. Чүнки бу поеманын гүсурлары да Бәхтијарын бир поеманәвис кими ахтарышлары, бәдии кәшфләри заманы, јени чанлы, гәјнар јарадычылыг мәгамында мејдана чыхан гүсурлардыр. Онлар көһнә поэма ән'әнәләрини гырыб да-гытмаг истәјән гүдрәтли гәләм саһибинин ахтарышлары-дыр.

Көһнә поэма ән'әнәләри нәдир? Һадисәчилик, нағыл-чылыг, бир әһвалаты башдан ахыра гәдәр сөјләмәк, сөзүн пис мә'насында һекајәчилик... Кетди, көрдү, алды, тој ет-ди, ушағы олду вә саирә. Бу чүр сүжетләрин вахты кеч-мишдир. Мүасир поэма шаирдән һадисәләрин һамысыны дејил, чөвһәрини, консентрасијасыны вермәји тәләб едир. Мәнзилә ән кәсә јолла кетмәји бачармаг, һадисәдән, әһва-латдан даһа чох фикир вә һиссләрә мејдан вермәк, драма-тизм, мисраларында сахланмыш мә'нәви кәркинлик — мүасир поеманын тәләби беләдир.

“Һәјат — өлүм” поемасында Б. Ваһабзадә мәһз бу јол-ла кетмәјә чан атмыш һаглы олараг өлүмә мәһкум едил-миш бир нәфәрин — Фикрәтин дүшүнчәләрини поеманын мәркәзинә чәкмишдир. Поеманын идејасы көзәл дүшүнүл-мүшдүр. Өмрүн мә'насы һагтында јазылмыш поэмада шаи-ри бир сыра чидди мәсәләләр мәшғул едир: шәрәфли өмүр, шәрәфсиз өмүр, мә'налы өлүм, мә'насыз өлүм. Бу мә'на вә мә'насызлыгы, шәрәфәти вә шәрәфсизлији үму-ми шәкилдә дејил, конкрет кәстәрмәк үчүн шаир бир сы-ра инсан сурәтләри јарадыр. Даһа доғрусу, шәрәфсиз гәһ-рәманыны шәрәф, ләјагәт вә гәһрәмәнлыг тәчәссүмү кими дүнјадан көчмүш инсанларла гијас едир. Мүәллиф һәтта бу гијасы да өз гәһрәманынын өһдәсинә бурахыр. Фикрәт өлүмү әрәфәсиндә дүшүнүр, өзүнү дәрк етмәјә чан атыр, бәшәр тарихинә шө'лә салмыш бир сыра бөјүк инсанлары фикриндән кечирир. Ихтисасча тарихчи олан, сонралар пул азарына тутулуб әјри јола дүшән бу адам батаглыг ичиндән күлүстана бојланыр, зүлмәтдән ишыға бахыр. Поеманы бу шәкилдә гурмагла, бир-биринә дабан-дабана

зидд лөвһәләр, бәдии тәзадлар, мә'налы мүгајисәләр јарат-магла Бәхтијар Ваһабзадә новаторчасына һәрәкәт етмиш-дир.

Даһи тәнгидчи В. Г. Белински поеманын спесифика-сындан данышаркән кәстәрир ки, “поэма һәјаты, онун али мәгамларында еһтива едир”. Бу о демәкдир ки, һәјатдакы һәр шеј поэма үчүн мөвзу вә бәдии материал ола билмәз. Бунун үчүн һәјатдакы идеал анлары сечмәк, јә'ни, бәдии тәһкијәси даһа чох илһам, емосија, мә'нәви кәркинлик тә-ләб едән әһвалатлары, мәгамлары гәләмә алмаг лазымдыр. Башга бир јердә Белински поэмада идеал һәгигәтдән даны-шыр, бу да онун әввәлки фикрини тамамлајыр. Поэмада идеал һәгигәт тәләби бундан ибарәтдир ки, поетик әсәрин бу нөвү мүтләг гәһрәмәнлыг, нәчиблик, ләјагәт, вәтәнпәр-вәрлик, фәдакарлыг руһу илә долу олмалыдыр. Һәтта пое-мада мүсбәт гәһрәмән олмаса белә, мүсбәт идеал мүтләг олмалыдыр. Буна көрә тәәччүблү дејил ки, мәнфи бир су-рәт олан Фикрәти һәртәрәфли көрмәк, онун фитрәтини мүәјинәдән кечирмәк үчүн Б. Ваһабзадә поэмаја өз идеа-лыны тәчәссүм етдирән инсанларын: Бабәк, Мәнсур Һәл-лач, Шәһабәддин, Фәзлуллаһ, Нәсими кими гәһрәмән шәхсијјәтләрин ады илә бағлы олан бөјүк һәгигәтләри, һә-белә фашизмә гаршы мүбаризәдә чаһаншүмул шөһрәт га-занмыш Кәрај Әсәдов, кенерал Карбышев кими сарсылмаз ирадә саһибләринин конкрет сурәтләрини, ән нәһајәт XX әсрдә Шәргин азадлыгы тарихинә өз адыны гызыл һәрф-ләрлә нәгш етмиш мәшһур Хосров Рузбегин әгидә күнә-шини кәтирмишдир. Бунларын ичиндә кенерал Карбыше-вә вә Хосров Рузбегә даир сәһифәләри поеманын ән гүв-вәтли јерләри адландырмаг олар. Гарын, бузун вә фашиз-мин пәнчәсиндә сыхылмасына бахмајараг јалвармајан, сар-сылмајан гәһрәмәнларын сурәтини јаратмаг үчүн шаир кө-зәл мисралар ишләтмишдир:

Вәтән севкисилә јанан бир үрәк
Буз нәдир, дашы да әридәр јөгин.

Онлар бу инамла күлүмсәјәрәк
Дурублар даг кими мүәззәм, мәтин.

...Чылпаг бәдәнләрә... јағыр аста гар.
Буза дөнсәләр дә бир хәјал кими,
Дајаныб Карбышев һамыдан өндә,
Өлүр, өлөндә дә кенерал кими.

Бу әзаб дүшмәнчүн уғурсуз олур.
Онлар буз ичиндә дөнүр һејкәлә.
Бу мәрдлик өнүндә донур, буз олур
Бу мәрд инсанлары дондуран белә.

Бир бөјүк сөзә дә инанырам мән:
Өлмәк чох асандыр, јашамаг чәтин.
Амалла јашајыб, инамла өлән
Гызыл тахтындадыр әбәдијјәтин.

Бу парчаны садәчә олараг көзәл тәсвир адландырмаг аз-
дыр, тәсвир етмәклә јанашы, шаир онун мә'насыны ачыр.
Бизә лөвһәни дејил, лөвһәнин поезијасыны тәгдим едир.

Карбышев өлмәди.

Дурду о үрәк.

Мәсләкә гыјмады, чаныны верди.
Бир өмрү әлиндән алан о мәсләк
Она нечә-нечә өмүр кәтирди.

Поема ичиндә поема вермәк ше'римиздә јени шеј дејил.
Бу ән'әнә Низамидән кәлир. "Һәјат — өлүм" поемасында
бу ән'әнә јени шәкилдә давам етдирилир. Әслиндә Карбы-
шевә вә Хосров Рузбегә аид парчалары јыгчам вә мүстәгил
поема адландырмаг олар. Бу парчалар вахтилә мөтбуатда
дәрч олунаркән охучулар онлары елә доғрудан да, мүстә-
гил поемалар кими гаршыламышдылар.

Рузбег, сәнин һәјатын
Өлүмүнә бач олду.
Шәрафәтли өлүмүн
Һәјатына тач олду,

—дејән шаир бу тутарлы мисраларла да үрәјинин сојума-
дығыны анлајыр, поемаја Х. Рузбегин өз сурәтини кәтир-
мәјә чәһд едир:

Ахунд јанашды она,
Деди: — Пешмансан дејән.
— Пешманам, — деди, — пешман.
Вәтәнимә вермәјә
Бир чаным олдуғундан.

Әлбәттә, конкрет бир лөвһәнин тәсвириндән доған бу
мә'налы диалог Рузбегә јарашыр, онун бизә таныш олан
әзәмәтли сурәтиндән доғма чизкиләри јада салыр.

“Оғул, өлүм габағы дуа едиб аллаһа,
бәлкә тәмизләнәсән?
— Тәмиз јашамышам мән.
— Динә шәккинми вардыр?
— Мәним ән бөјүк диним вәтәнчүн бәсләдијим
мүгәддәс арзулардыр”.

Хосров Рузбег бәшәр тарихиндә надир гәһрәмәнлардан-
дыр. Онун сурәтини јаратмаг чох чәтиндир. Даһа доғрусу,
онун енциклопедик зәкасы, хас поладдан төкүлмүш ирадә-
си, бүллүр әгидәси сәвијјәсинә јүксәлмәк чәтиндир. Х.
Рузбегин ән мүкәммәл образы онун өз китабында — “Ту-
фанлара тапшырылмыш үрәк”дәдир. Бунунла белә. Б. Ва-
һабзадә бу мисилсиз инсанын, һеч олмаса, ајры-ајры чиз-
киләрини кәстәрә билмәк үчүн поетик истә'дадыны сә-
фәрбәр етмишдир. “Илдырымдыр... дағларын зирвәсиндә
чахыр о, һәјата да учадан, һәм дә өз ишығында... бахыр о”.

Чахдығы заман илдырымын дүшүнмәк имканы олмады-
ғы кими, Х. Рузбег кими инсанларын да Вәтән јолунда гур-
бан кетмәк лазым кәлдикдә дүшүнмәк, өлчүб-бичмәк меј-
ли јохдур. Бу чүр өлүм онун үчүн илдырымын чахмасы гә-
дәр тәбиидир. Бәхтијар Ваһабзадә бу көзәл образлары
кәшф етмишдир.

Мүттәһим күрсүсүндә
Сөзләрә бах!
Нитгә бах!
Үрәжә бах!
Ешгә бах!
Учалтдын әмәлинлә
Алчагларын дурдуғу
Алчаг күрсүнү белә.

Бу парчадакы һәр нида ишарәси полад сүтунлар кими
өз јериндә мөһкәм дајанмышдыр. Х. Рузбег өз нитгинин
сарсылмаз мәнтиги илә ону мұһакимә едәнләри ифша
едир, онларын мә'нәви күчсүзлүјүнү үзләринә чырпыр:

Сиз мәндә түкәнмәјән
Бир гүввәт көрүрсүнүз.
Мәндән горхдуғунузчүн
Мәни өлдүрүрсүнүз.

“Һәјат — өлүм” поемасында өлүм чәзасына мөһкум
едилмиш Фикрәтин зинданда кечирдији һәјәчанларын, һәр
күн, һәр ан өлүмүнү көзләјән бир инсанын горху һиссинин
тәсвири чох уғурлудур:

Чөлдә һәр ајаг сәси,
Һәр тыгтылты,
                                тез мәни
Чин атына миндирир.
“Кәлән өлүмдүр” — дејә
Көнлүмү диксиндирир.

...Һамы билир, билир ки,
Өләчәкдир кеч, ја тез.
Өлүмүнүн вахтыны
Билмәјән бәхтәвәрләр
Өлүмдән горхармы һеч?

Анасы мөһбус оғлуна чох севдији әт гутабы, көј хијар
вә тәрхун кәтирир. О, јејә билмир.

Итәләди кәнара
јемәк долу нимчәни.
— Анамын биширдији
Чох севдијим јемәкләр,
Инди сиз јејин мәни. —

дејә о зиндан көзәтчисини чағырыб кәлән јемәји она
верир. Көзәтчи мөһбуса “сағ ол” дејир.

“Сағ ол” — дејә көзәтчи
Бағламаны көтүрдү.
— “Сағ ол”уна сән сағ ол —
Дејә синә долусу
О, көксүнү өтүрдү.
— “Һечә дә күлмәлидир.
“Сағ ол” һара, мән һара.
“Сағ ол” һеч јарашармы
Өлүмә мөһкумларә?

“Бир үрәкдә дөрд фәсил” китабы Б. Ваһабзадәнин јо-
рулмаз илһамла ишләдијини, јени-јени бәдии үфүгләр
фәтһ етдијини сүбут едир. Шүбһә јохдур, Бәхтијар мүәл-
лимин сон әсәрләри онун даһа гүдрәтли кәләчәк јарады-
чылығы үчүн рәһн олачагдыр.

Май 1966-чы ил

ГАЗАХДА СƏМƏД ВУРГУН КҮНЛƏРИ

Бөжүк бир жазычы дəстəси илə жола чыхмышыг. Башчымыз Р. Рза, дəстəмизин мəркəзи фигуру Б. Ваһабзадəдир. Чүнки о, һәм С. Вурғун жарадычылыгы барəдə намизəдлик вə докторлуг диссертасиялары жазмыш, һәм дə онун давамчыларындандыр. С. Вурғуну јетирəн дијара кедирик. Бəхтијар Ваһабзадə ашыг гардашымызы нишан вериб дејир:

— Газах маһалынын чамааты “Дəдə Горгуд” гопузундан чыхыб. Əсл түрк гəбилəлəридир. Бу маһалын чамааты јад тə’сирлəрдəн нисбəтəн узагдыр. Сон күнлəр сənəт һагтын-да чох дүшүнүрəм. һәм өз жазыларым, һәм дə гəлəм достларым мəни чох дүшүндүрүр. С. Вурғунун јубилеји мүнасибəтилə жазылмыш мəгалəлəр, бу амалла бағлы фикирлəр, Сəмəд Вурғун ше’ри вə букүнкү ше’рин мугајисəсиндəн доған тəзадлар фикрими хүсусилə мəшғул едир. Көрəсəн, һансы јол дүздүр? Əн’əнəдəн там узаглашмаг лазымдырмы? Дүзү чаш-баш галмышам.

— Јох, Бəхтијар мүəллим, мənə елə кəлир ки, бурада чаш-баш галмаға јер јохдур. С. Вурғун инди сағ олсајды, күман ки, əввəлки кими јазмазды. Əлбəттə, илһам, вəзн, ритм, бəдии енержи, фəлсəфи гүдрəт е’тибарилə өзүнə садиг галарды, анчаг мəзмунча там јени бир шаир кими парларды. Ајыг милли шүүр ишығында əбəди əсəрлəр јарадарды!

— Дүз дејирсəн, ахы, һəр күнүн өз сөзү вар. О сөзү ту-

та билмəјəн һеч шаир дејил. Шаирин шаирлији күнүн нəфəсини дүјмағындадыр. Бизимлə кедəн балкар шаири Гајсын Гулијевин халгыны мұһарибə дөврүндə Сибирə сүркүн етдилəр. Онда Фадејев Гајсынын Сибирə сүрүлмəмəси үчүн изн алмышды. Гајсын исə бу ичəзəни рəдд едир, халгы илə бирликдə Сибирə кедир. Əсл шаир белə олар. Халгла бирликдə өлəр, халгла бирликдə дирилəр.

Бəхтијар сандыг ше’рлəриндəн бир бəнди мисал чəкир:

Долашдым Крымы мən ојмаг-ојмаг,
Көзүмə дəјмəди бир нəфəр татар.
Торпағын алтында јерлилəр,

анчаг

Торпағын үстүндə кəлмəлəр јашар.

Сонра бајатыларымыздан мисаллар кəтиир:

Əзизим, о јан јери,
Севкилим, ојан, јери.
Мин ил сел кəлсə долмаз
Бир күн гəм ојан јери.

Əзизим, дəрдə мəрдим,
Дүшмəсин дəрдə мəрдим.
Мənə дəрман нејлəсин,
Тифилкəн дəрд əмəрдим.

Əзизижəм, јурд ағлар,
Сənə јағсын нур, дағлар.
Кəлмишдим хəстə көрəм,
Хəстə көчүб, јурд ағлар.

Əзизим, Гараманлыдыр,
Јарым Гараманлыдыр.
Јарын сојуг үзүндəн
Јенə гар аманлыдыр.

Əзизим, гар галанды,
Гар јағды, гар галанды.

Гарғалар лачын олду,
Лачынлар гарғаланды.

Әзизим чәмән мәндә,
Көј мәндә, чәмән мәндә.
Бир сәфалы көл олам,
Јар кәлиб чимә мәндә.

Әзизим, мәнәм сәнсиз.
Дејиб күлмәнәм сәнсиз.
Дагда аһу мөләсә,
Бил ки, о, мәнәм сәнсиз.

Бәхтијар мүәллимин дедији бу бајатылары ашыг Имран
давам етдирир:

Әзизим, јар архына,
Су кәлди јар архына.
Бармагларын назикди,
Горхурам јарар хына.

Әзизим, дәјә-дәјә,
Гурулуб дәјә, дәјә.
Јетим дәрмана кәлиб,
Дашлара дәјә-дәјә.

Бәхтијар мүәллим давам едир:

— Фүзули Ирагда јашајан Кәркүк түркләринин фолкло-
рундан да илһам алмышдыр. Фүзулини бу мүһит камала
чатдырмышдыр. Онларын һојратлары — бајатылары Фүзу-
ли поезијасы үчүн гајнаг олмушдур. Фүзулидәки:

Охун кәлдикчә синәмдән сәдалардыр чыхан, билмәм
Дил ејләр налә, ја пејкан дәјәр синәмдә пејканә. — бејти
Кәркүк түркләринин ашағыдакы бајатысына јахындыр:

Оху јанды,
Севкилим охујанды.
Кипријиндән ох атды,
Синәмдә оху јанды.

Бәхтијар мүәллимин бу кәламындан илһам алан ашыг
Имран чошур. Гәмкешин ше'риндән мисал кәтирир:

ЈАТЫБДЫ

Бир күн јолум дүшдү мөзарыстана,
Орда дөвр ујујуб, дөвран јатыбды.
Санки пычылдајыр һәр мөзар дашы
Шаир, аста јери, инсан јатыбды.

Һәјат долашыгдыр, јоллары чәтин,
Онун шикарысан јүз олсан мәтин.
Шаһа баш әјмәјән назлы афәтин
Гәбирдә гојнунда илан јатыбды.

Орда пул ишләмир, гијмәтсиздир зәр,
Сәрдар һөкм еләмир, ишләмир нөкәр.
Орда нә зәһмәт вар, нә алында тәр,
Ағадан јухары чобан јатыбды.

23 мај 1966-чы ил.

Бу күн сәһәр саат алтыда ојаныркән Бәхтијар Ваһабза-
дәнин дүнән дедији сөзләр јадыма дүшдү:

— Биз классикләримиздән өјрәнмиш вә өјрәнирик. Ин-
ди биз өзүмүздән сонра кәлән чаванлардан да өјрәнмәли-
јик. Бәнөвшәләр, гарангушлар баһардан хәбәр вердији ки-
ми, кәнч шаирләр дә чәмијјәтдә һәлә там јажылмамыш, ам-
ма сабаһ јажылачаг фикирләрдән, дүшүнчәләрдән хәбәр ве-
рир.

М. Ә. Рәсулзадәнин Түркіјәдә чап олунмуш “Чағдаш
азәри әдәбијјаты” китабындан данышан Бәхтијар билди-
рир ки, бурада мүасир әдәбијјатымызын јарадычылары һаг-
гында чох гијмәтли фикирләр вар. С. Вурғунун “Вагиф”и
барәдә дејилир ки, бу әсәр бүтүн түрк халqlары үчүн бә-
диди ајнадыр. Б. Азәроғлу ики јерә парчаланмыш Вәтәнин
јарасы адландырылып. С. Рәһманын јарадычылығына јүк-
сәк гијмәт верилир.

— Имран, зəһмəт олмаса, ɵз һəјат јолун барəдə бир нечə кəлмə де, сəнинлə јахындан таныш олаг.

Ашыг Имран данышыр:

— Өввəллəр һавалары өјрəнмəкдə чох чəтинлик чəкирдим. Мəсəлən, “Тəчнис”, “Тəхмис”, “Руһани”, “Дивани”, “Көјчə һавасы” (үч чүрə Көјчə һавасы вар: ағыр Ширəли, Көјчəкүлү, бир дə ɵзү), “Баш сарытел”, “Ајаг сарытел”, “Орта сарытел”, “Короғлу” үстүндə једди һава: “Чəнки Короғлу”, “Мејдан Короғлусу”, “Нəфəс алмаз Короғлу”, “Чертөјү Короғлу”, “Гайтарма”, “Чəлили”, Кəрəм һавасынын дөрд нөвү: “Јаныг Кəрəми”, “Кəрəм кəзəллəмəси”, “Губа Кəрəми”, “Дөрдүнчү Кəрəм” вə саир бу кими һавалары өјрəнмəк чəтин олса да, мənə бөјүк зөвг верирди. Өзүм дə јаваш-јаваш һавалар гошмаға башладым. “Ағбулағы”, “Имраны”, “Жилəнар”, “Тəзə Гаракəз” һаваларыны өзүм јаратмышам. Инди изн верин, о һавалардан бир-икисини чалым. “Гарачы”, “Дүбөјт” С. Вурғунун əн чох севдији һава иди.

Бинəлəри чадыр-чадыр,
Чох кəзмишəм өзүм, дағлар.
Илһамыны сиздən алып
Мəним сазым, сөзүм, дағлар.

Марал кəлəр аста-аста,
Ениб дүшəр булаг үстə.
Көзүм јолда, кəнлүм сəсдə
Буна нечə дөзүм, дағлар.

Һəр обанын бир јайлағы,
Һəр тəрланын өз ојлағы.
Долајларда баһар чағы,
Бир дојунча кəзим, дағлар.

Гајалары баш-башадыр,
Күнəјлəри тамашадыр.
Көдəк өмрү чох јашадыр
Мəним чаным-көзүм, дағлар.

— Бəһ! Бəһ! — дејə Бəхтијар јаныб јахылып. О, нə нифрəтини, нə дə севкисини, бир сөзлə, ичини кизлəтмəји бачармыр. Өзү демишкən, “Ағласан һəнкүр агла, күлсən гəһгəһə чəк күл”. Бу онун һəјат кредосудур. Бəхтијар һагында Ө. Вəлијев чох кəзəл дејиб: “Онун дили илə үрəји арасында мəсафə јохдур”.

Ашыг сазыны синəсинə басыр:

Бир гонағам бу дүнјада,
Бир күн өмрүм кедəр бада.
Вурғуну да салар јада
Дүз илгарлы бизим дағлар.

— С. Вурғунун чох севдији “Михəји” һавасыны охујурам. “Көјчəкүлү” үстүндə Бəһмəнин бу ше’рини динлəјин:

Һəјат ениш-јохуш бир јола бəнзəр,
Шаир дə, алим дə, надан да кедир.
Бизə не’мəт верən торпаг алтына
Милјон-милјон инсан бир анда кедир.

Онун ганунунда əдалəтə бах,
Мəзарда неч кəсə јандырмаш чыраг.
Кимлијин сорушмур о гара торпаг —
Ора шаһ да кедир, чобан да кедир.

Һəјат чох шириндир, ај Вəтəн оғлу,
Бахдыгча Бəһмəнин кəзлəри долу.
Һејиф, өмүр адлы бу кəзəл јолу
Ганмајан да кедир, ганан да кедир.

— Инди “Сарытел” үстүндə Гəмкешин кəрајлысыны динлəјин:

Əфлатуна күлəр надан
Һəрдən ағлы сөјлənəндə.
Мəрди тə’нə сөз өлдүрəр,
Көдə-күдə бəјлənəндə.

— Ашыг Мирзәнин бармагларыдыр, — дејә севимли жа-
зычымыз Әли Вәлијев севинчини кизләдә билмир.

Гәза бәд кәтирсә әкәр,
Гаш дүзәлдән көз дә төкәр.
Маја кәрдән чәкиб кечәр,
Нәр јорулуб әјләнәндә.

— Нә көзәл дејилиб, илаһи! Дәвәнин ән гүввәтлиси
нәрдир. Маја о заман јан чәкиб кедир ки, нәр јорулур. —
Ә. Вәлијев бу дүнјаны нә көзәл таныјыр. — Дәвәнин ән
көзәл чинси мајадыр. Она кәрә јахшы шејләри мајаја бән-
зәдирләр. Дәвләтдә дәвә, өвладда нәвә, — дејибләр.

Чох биләнләр данышар аз,
Мә'насыздыр јерсиз аваз.
Гәмкеш өлсә, унутулмаз
Доғру сөзү сәјләнәндә.

— Гәмкеш чаван ашыгдыр. Газак-Товуз маһалында ән
чох онун сөзләри охунур.

— Мәзаһирдән оху! — дејә Јусиф Сәмәдоғлу хаһиш
едир.

Имран “Јан кечир” рәдифли гошманы охујур. Чалыр.
Мәзаһир саза сығмыр. Гырыр телләри.

— Бәһ!-бәһ! Кениалныдыр! — дејән Јусиф Сәмәдоғлу
беш гәпик удузур.

— Әһсән! Әһсән! — дејә Әли Гара оғлу ашыб-дашан
севинчини кизләдә билмир. — Бармагларын да, сәсин дә,
дилин дә вар олсун. Көпәкоғлу Мәзаһир көзәл шаирдир.
Һајыф ки...

Һарада јатмысан, ај гара бахтым?
Дағылыб дәвләтин, вар да јан кечир.
Кәлһакәл күнүмдә чан дејән достлар
Көрүр ки, галмышам дарда, јан кечир.

Көһләним јорулуб, јолда галмышам.
Асланлар әлиндән шикар алмышам.

Ганлы фәләк, көр нә күнә галмышам,
Бәјәнмир јапалаг, сар да јан кечир.

Күнәшли күндүзүм олубдур кечә,
Дүшмүшәм гијмәтдән, кәлмирәм вечә.
Аллаһын көзүндән дүшмүшәм нечә,
Әчәл үз дөндәриб, кор да јан кечир.

Бахтын јатыб, ишин нәсдир, а Дашгын.
Кеч фани дүнјадан, бәсдир, а Дашгын.
Достлар да үлфәти кәсди, а Дашгын,
Гоһумлар јад олуб, јар да јан кечир.

— Устадым Мәһәrrәм,доғрудан да мәним јолумда чох
зәһмәтләр чәкди. Һәр инсанын дилини нечә тапыб даныш-
мағы, чаванлар мәчлисиндә, аһыл мәчлисиндә нечә давран-
мағы мәнә о өјрәтди. Амма јенә билмәдијим шејләр чох-
дур. Буна кәрә дә һәмишә өјрәнмәјә чан атырам, һәмишә
өзүмү шакирд һисс едирәм.

1949-чу илдә Товуз рајонуна кәлдим. Дәмирчи Ашыг
Һүсејнлә бир нечә ил кәздим. Дәмирчи Ашыг Һүсејн мәнә
там билмәдијим һаваларын кәсирләрини ајдынлашдырды.
1957-чи илдә Азәрбајҟан фестивалына һазырлашдым. Мә-
ним дәстәмә (Ашыг Әкбәр Чәфәров, Ашыг Маһмуд, бала-
банчы Аббас) фестивалын лауреаты ады верилди. Һәмин
ил дә Москвада — Совет кәнчләринин IV фестивалында
гызыл медал алдыг. Јенә һәмин ил Москвада, дүнја кәнч-
ләринин VI фестивалында дүбарә гызыл медала лајиг кө-
рүлдүк. Аллаһ она рәһмәт еләсин, Бүлбүл һәр күн бизи
бир өлкәнин кәнчләри илә таныш едирди. Иран, Түркіјә
кәнчләри, сәнәт усталары илә танышлыг бизә чох шеј верди.

Имран Товузда дүшүр ки, машины илә бизи Газакда
гаршыласын.

Будур, Афстафаја кәлиб чатдығымызы Рәсул Рза фәрәһ-
лә хәбәр верир. Ала көзләри күлүр. Вагондан төкүлүшү-
рүк. Бу мәнзәрәни сөзлә тәсвир етмәк мүмкүн дејил. Мән
севинчимдән ағлајырам. Гатары гаршыламаға нә гәдәр

адам чыхыб. Әлләрдә чичәкләр, һәмишәбаһар, гызыл күлләр сәјјар бир күлүстан јаратмышдыр. Ашыгларын дөшүндә саз. Чалыб охујурлар. Сәмәд Вурғунун чичәкләрлә бәзәнмиш ири шәкилләри әлләрдә күнәшлә јанашы кәлир. Көзләри тәбәссүмлү, ајағы јалын балалар нә гәдәр севимли, һејранедичидир.

Башымыза күлләр сәпилир. Бу, халгын Сәмәд Вурғуна бәсләдији һүдудсуз мәһәббәтин ифадәсидир.

— Впечатления народного праздника и народной любви к Самеду Вургуну и его поэзии, — говорит Кайсын Кулиев. — Это трогает до слез. Недаром у тебя выступили слезы в глазах.

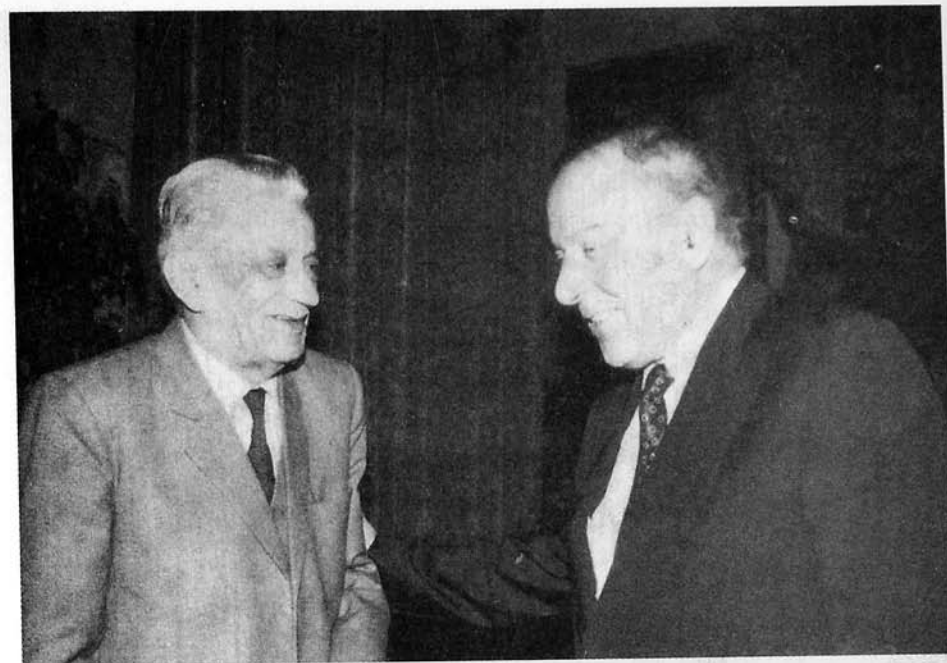
— Мән дә севинчимдән ағладым, — Бәхтијарын нәфәси јаныр. — Мәнә елә кәлир ки, сәнәтә вә сәнәткара олан бу гајнар мәһәббәт јалныз бизим халга мәхсусдур. Әһсән белә халга. Әһсән белә халгын оғулларына. Хәлил, биз хошбәхтик. Она көрә ки, бу милләтин оғлујуг.

— Биздери Вурғунлар вә Бүлбүлләр гаршылады. Ушагларымыз күлле долду, јүрекимиз жыр белә долду. — Газак шаири Мүзәффәр Әлимбајев белә дејир. — Акынлар әлиндә сојләркә унајемаз. Азәрбајчан өзү бир поетика галактикасы, анын бөјик вә атәшли јылдызлары гоп. Биздә ашыг чикидләр өз серлерини, арзуларыны гызларга Фүзули сөзләри белән читгезә. Сәмәд мүәллимдән јашлар, ушаглар, ағсагаллар Вәтәни севмәји өјрәнирләр.

С. Вурғунун үрәк досту Миргасым мүәллими јахалајырам ки, досту һаггында хатирәләрини сөјләсин:

— Хәлил, инди биз Афстафанын Сәмәд Вурғун бағындајыг. Бу бағ Сәмәдин тәклифи илә салынмышдыр. Мүһарибәнин сон илләри иди. Сәмәдин бөјүк гардашы Мехди-хан бурада биринчи катибди. Евиндә чај ичдијимиз вахт Сәмәд деди:

— А Гара, — атасы Мехдиханы чочуг икән бу адла чагырымыш — Дөвләт планларынын һамысы өз гајдасынча

Азәрбајчан Республикасынын Президенти
Һејдәр Әлијев вә Бәхтијар Ваһабзадә.

Азәрбајчан Республикасынын Президенти
Һејдәр Әлијев Хәлил Рзанын “Истиггал”
орденини мәрһумун һәјат јолдашы Фирәнкиз
ханыма тәгдим едир.

Халг шаири Б.Ваһабзадәнин 60 иллик јубилеји
мүнасибәтилә зијафәт.

Бәхтијар Ваһабзадә Хәлил Рза Улутүркүн
оғлу Тәбризин дәфн мәрасиминдә.

долачаг. Сән кәрәк башга катибләрдән фәргли олараг бир мөдәни јадикар гојуб кедәсән.

Бу бағ С. Вургунун һәмин сөзүнүн нишанәсидир.

Миргасым мүәллим бу сөzlәри дејәркән С. Вургунун дилиндән чыхан бир чүмлә јадыма дүшүр. Дејибмиш ки:

— Әкәр јер күрәсиндә Миргасым олмасајды, мән вәфа-сәдагәт дејилән шејләрә инанмаздым.

Инсан мәһәббәти далғаларында үзә-үзә ирәлиләјир, үс-түнә ағ өртүк салынмыш С. Вургунун абидәси башында тәнтәнәјә топлашырыг. Газагын гојнуна сығышмајан бу мәһәббәт океаныны тәсвир етмәк мүмкүн дејил. Әлләри күл-чичәкли, көзләри алышыб јанан инсан күтләси трибуна гурулмуш нәһәнк дајаначага дөш вурур. Мәним үрәјимдән кечир ки, көзәл бир чыхыш едим:

— Әзиз аналар, бачылар. Сәмәд ше'ринин ишыгына топланмыш пәрванәләр! Башына ушаглар дырмашан ағачлар. Сәмәд Вургунун нуру илә ишыгланмыш көјләр. Сәмәд чүссәси, Сәмәд сәнәти кими әбәди күнәш! Мән сизи бағрыма басырам!

Микрофон пис ишләдији үчүн арзу етдијимиз чыхышлар баш тутмур. Јеничә таныш олдуғумуз бөјүк сәнәткар Чәләл Гарјағдынын јаратдығы боз гранит һејкәлин башындан өртүк көтүрүлөндә алгышлар, чичәкләр, тәбәссүмләр, нәғмәләр бир-биринә гарышыб мәһәббәт шәләләси јарадыр. Һејрәтдән һејкәлә дөнмүш Бәхтијар Ваһабзадәјә үз тутурам:

— Јох, Бәхтијар мүәллим, Сиз наһаг һәјәчан кечирирсиниз. Һеч бир ассимилјасија, Һеч бир фатех зәрбәси бу халг гүдрәтини сарсыда билмәз. Һеч бир гаракүруһ Азәрбајчан дилини коршалтмаға, күчдән салмаға гадир дејил.

— Белә халга гурбан! Белә торпаға гурбан! — дејә Бәхтијар аловсуз-түстүсүз алышыб јаныр. Сонра мәнә тәрәф әјилиб — гулағыма дејир: — Хәлил, өзүн билирсән ки мәним ән чох горхдуғум ана дилимизин көз кәрәси әридил-мәсидир. Көнд, рајонларымыз һәләлик өз бәкарәтини сахлајыр. Амма Бакымыз әлдән кедир.

— Горхма, — дејирәм, — сабаһы билмәк олмаз.

Бу көзәл абидә үзәриндә нечә ишләмәси барәдә да-
нышмағы бөјүк сәнәткарымыз Чөлал Гарјағдыдан хаһиш
едирәм. Ьејһат, маһал јохдур. Ганадланыб Дамчылы булаға
кәлирик. Гартал кими ганад ачмыш, даш ганадыны кениш-
кениш кәрмиш гајадан, чох әзәмәтли, чох гүдрәтли гаја-
дан, јашыл отлар, чичәкләр арасындан сүзүлән дамчылар!
Мәкәр Сизи тәсвир етмәк мүмкүнмү? Бу, су дејил, Сәмәд
ше'ри кими әбәди һәјат чешмәсидир.

Гаја алтында сыраланмыш масаларын үстүндә ачылмыш
сүфрә... Сәни бәзәјән не'мәтләрми? Јохса, ашыб дашан
халг мәһәббәтинин шәраба, гызыл күлләрә, әтирли луму-
лара чеврилмиш нүмунәләри?

Елә бир мәчлис башланыр ки, буну гәләмлә јазмаг,
ше'рлә тәрәннүм етмәк, пиано илә бәстәләмәк мүмкүн де-
јил. Ашыг Әдаләтин үрәји кабаба дөндәрән сазы, ашыгла-
рын көј курултусу кими әзәмәтли сәси үрәјимизи даға дөн-
дәрир.

10-20-30-40 километр јолу пијада кәлмиш, бунунла бе-
лә јорулмамыш, дүнја көзәлликләринә, Вурғун тәнтәнәси-
нә дөрд көзлә тамаша едән, бирчәјиндән нур јаған анала-
ры, јанаглары Вурғун ше'ри кими тәрәвәтли гызларымызы,
тәбиәтә, каината сығышмајан бу мәһәббәт тәләтүмүнү кө-
рәндә дөзә билмәјән, јанаглары боју көз јашлары сүзүлән
Бәхтијар Ваһабзадәјә бахыр вә дејирәм: Сәнә мәним ча-
ным гурбан! Сән ағлама, гој дүшмәнләримиз ағласын. Гој
сәнә инанмајанлар, бу дилин, бу ешгин күчүнү көрә бил-
мәјәнләр, милли симасыны итирмишләр ағласын. Јох, бу
кәдәр јашы дејил, мүсибәт јашы дејил. Севинч јашлары-
дыр. Өз халгына, өз Вәтәнинин бөјүклүјүнә бу күн инан-
мыш, бу күн өз халгына вурулуб бу вурғунлугдан сарсыл-
мыш бир шаирин, бир ше'р, сәнәт Мәчнунунун ифтихар
јашларыдыр.

Р. Рза мәнә сөз верир. Үрәјими Савалан дағына дөндәр-
миш дујғулары ифадә етмәк үчүн сөз ахтарырам.

— Әзиз јолдашлар, Сәмәд ше'ринин ишығына јығыл-
мыш пәрванәләр! Мән Сизин сағлығыныза пијалә галды-
рырам. Бу күн биз Бакы-Ағстафа гатары илә кәлмишик.
Јох, бу гатар дејилди. Бу Сәмәд Вурғун чүссәси, Сәмәд
Вурғун сәнәти иди ки, гатара дөнүб, илдырыма дөнүб ке-
чәни-күндүзә гатыб, Газаға чан атыр, бүтүн сәрһәдләри,
бүтүн өлкәләри, бүтүн меридианлары јарыб кечмәк үчүн
төјшүјүрдү. Гатарын башына чичәкләр сәпилди. Јох, бу,
Сәмәд Вурғунун башына сәпилән чичәкләр иди. Мән о чи-
чәкләрин сағлығына, С. Вурғунун абидәси үстүнә төкүлән
гәрәнфилләрин, гызыл күлләрин сағлығына, бәшәријјәтә
Низамиләр, Хијабаниләр, Короғлулар, Әләскәрләр, Үзе-
јирбөјләр, Нијазиләр вермиш бир торпағын, Сидги Руһул-
лалар, Әләскәр Әләкбәровлар, Һөкүмә Гурбановалар вә
Һабилләр јетирмиш, Бәхтијар Ваһабзадәләр вә Рәсул Рза-
лар бәсләмиш бир јурдун сағлығына, башына һеч бир за-
ман гар јағмамасыны арзу етдијимиз бөјүк Чөлал Гарјағды-
нын сағлығына пијалә галдырырам. Бу күн нәһәнк бир га-
јанын алтына топлашмышыг. Илдырымлар чахса, горхумуз
јохдур. Туфанлар курласа, түкүмүз үрпмәз. Куршад сачыл-
са, бир дамчысы белә бизи пәришан едә билмәз. Чүнки биз
даға, гајаја сығынмышыг. Јох, даға, гајаја дејил, Сәмәд Вур-
ғун гүдрәтинә, Сәмәди јетирән халгын әзәмәтинә сығын-
мышыг! Бу күн биз Вурғунумузун 60 иллијини бајрам еди-
рик. Күн о күн олсун ки, онун 70 иллијини, 80 иллијини,
100 иллијини, 500 иллијини, мин иллијини бајрам еләсин-
ләр. Вурғун ше'ринин буна күчү чатачагдыр. Бәшәријјәтә
Гобустан гајалары, Мисри гылынч, Чаваншир, Бабәк, Са-
бир, Чаббарлы, Чәнлибел хору, “Короғлу” үвертүрасы вер-
миш халг күнәш гәдәр өмр едәчәкдир. Изн верин, мән
ашыб-дашан шәләлә арзуларымы чиловлајым. Гој мәним
дејә билмәдикләримиз Һабиллин каманы десин, Мүхлис Чә-
низадәнин Хәзәр тәләтүмлү сәси сөјләсин.

Закасына вурулдугум Гајсын Гулијев чәсур бир сағлыг
сөјләјир: Бизи бура топлајан гүввәнин, поезијанын, әбәди

һәјатын, бу ғајанын давамы кими учалмыш Елбрусун сағлығына, Сәмәд ше'рини давам етдирән шаирләрин сағлығына пијалә галдырыр.

Зијафәтин сонунда пијалә галдыран Р. Рза хаһиш едир ки, бурада иштирак едән һәр шаир өз дилиндә “Дамчылы булаг” мөвзусунда бир ше'р јазсын.

Бу тәклиф алгышларла гаршыланыр.

Тәнтәнәдән сонра көзәл бир концерт кечәси. Бу кечә Һабил өз шөһрәтинин, халг ичиндә газандығы мәһәббәтин зирвәсинә јүксәлир. Ғајсын Гулијев, Ғара Сејитлијев ортада рәгс едән туфана бәнзәјир. Түкәзбан Исмајылова динләјичиләрин вердији күл дәстәләрини бағрына басыр.

Бәхтијар Ваһабзадә Азәрбајҗан әдәбијјатында пәрәстиш етдији Фүзулинин, Сабирин, Мирзә Чәлилин, Һадинин хатирәсини јад едир, С. Вурғуна һәср олунмуш кечәдә белә улу сәнәткарлары хатырламамаг күнаһдыр, — дејир.

Мүхлис Чәнизадә “Мән тәләсмирәм” ше'рини Һабилдин каманындан гопан нидалар алтында дәһшәтли бир көзәлликлә ифа едир. Сонра ојнајыр.

24 мај 1966-чы ил

Бу күн сәһәр саат алтынын јарысында ојанаркән Бәхтијарын дүнән дедији сөзләрин башымда долашдығыны анладым:

— Хәлил, биздә бә'зи наданлар о тајдан кәләнләри “һәмшәри” адландырырлар. Мәним бу сөздән ачығым кәлир. Инди 1966-чы илдир. Фикир вер, XX әсрдә Чәнуби Азәрбајҗан халгы өз азадлығы уғрунда үч дөфә ајаға галхыб: Сәттархан, Хијабани, Пишәвари, Фирудин Ибраһими!

Елә бу мөвзуда сөһбәт едә-едә, чанлара дәјән бир оғул олан рајком катиби Имран Мәммәдов бизи Ағстафачај көлү тикинтиси мејданына, сонра Диличан дәрәсинә, Шикар булағына апарыр. Көздән оғурланыб чајда чимирәм. Јол

боју Әли Кәримин Мәммәд Әкбәр барәдә сөһбәтләри бизә ләззәт верир.

Саги, тез ол кәтир үзүм сујуну,
Үзүм сују төксүн үзүм сујуну.

Шикар булағындан бирбаша Јухары Салаһлыја чатырыг. Бурада С. Вурғунун јеничә ачдығымыз һејкәли башында көзәл бир мәчлис кечирир, сонра зијафәтә кәлирик.

Һабилдин каманындан гопан јанғылы нидалар Б. Ваһабзадәнин синәсини јандыран аһлара, Карло Каладзенин ләтифәләринә, Мүхлис Чәнизадәнин тәбәссүмләринә гарышыб үрәји даға дөндәрир.

Дүнән башда Рәсул Рза олмагла гонағлары вә көзәл шаиримиз Бәхтијар Ваһабзадәни Ағстафа вағзалында күллә-чичәклә јола салдыг. Инди бизим нүмајәндә һеј'әтинә јазычы Әли Вәлијев башчылыг едәчәк.

16 август 1967-чи ил

СӘМИМИ СӨҤБӘТ

Дәниздән гаҗыдыб евә кирән кими башымдан кечән илк фикир бу олду ки, Бәхтиҗар мұәллим илә көрүшүм. Чөрәк үстүндә Фирәнкиз хәбәр верди ки, Бәхтиҗар мұәллим сәни ахтарыр. Ганадланыб евләринә кәлирәм. “Коммунист”дә чыхмыш җазымын үстүнү җазыб әзиз шаиримизә бағышлаҗырам:

“Ше’римизин күнәши Бәхтиҗар Ваһабзадәҗә! Сизин гүдрәтли поезиҗаныза вә бұлур шәхсиҗәтинизә пәрәстиш едән Хәлилдән бу туфанлы күнләрдә бир нишанә”.

Җәзети верән кими Бәхтиҗар мұәллим дәрһал дәстәҗи әлиндән җерә гоҗуб охумаға киришир вә өзүнә мәхсус чошгунлугла арабир вәчдә кәлдиҗини көрүрәм.

— Исинирәм, — деҗир. — Нәинки ше’ринлә, сәнин тәрчүмәләринлә дә исинирәм. Сонра әлавә едир: Шәһриҗар мәни дәли еләҗиб...

Гәһрәман деҗилми бу җер күрәси,
Җанында дәрҗалар, чаҗлар чаглаҗыр.
Мин илдир, бәлкә дә милҗон илдир о,
Бәшәриҗәт боҗда күлфәт сахлаҗыр.

Бәхтиҗар мұәллим узун голларыны ғылынч кими ирәли узада-узада бу мисралара һеҗран кәсилдиҗини билдирир.

...Сонра өз ше’рләрини охумаға башлаҗыр. “Латын дили”, “Инкубатор чүчәләри”, “Һаны романтика?” вә дикәр ше’рләр гәһрәман бир үрәкдән гопан шәраерәләрди.

“Мән азадам, мән хошбәхтәм” сөзләрини
Өз дилиндә демәҗә дә
Ихтиҗарын җохса әкәр,
Де, ким сәнә азад деҗәр?
Сөҗлә, нечә азадсан ки,
Комаларда дустаг олуб
Ана дилин?
Бөҗүк-бөҗүк мәчлисләрдән
Итирилиб илим-илим.
Ичласларда
Бир кәлмәси, сөзү җохдур.
Бәлкә онун...
Бөҗүк, рәсми мәчлисләрә
Чыхмаг үчүн үзү җохдур?
Сөҗлә; бәлкә бич доғулуб
Атасындан җох хәбәри?
Бәлкә бу дил чох касыбдыр,
Гучағына сығышмаҗыр?
Әсрин бөҗүк фикирләри?
Сән дәрәдә бах:
Вәтән дә вар, Милләт дә вар.
Анчаг онун дили җохдур.
Елә бил ки,
Күзкү кими һамар, шәффаф роҗалын вар,
Дили җохдур.
Инди сөҗлә, һансы дилә өлү деҗәк?
Вәтән варкан, милләт варкан,
Кичик, җохсул комаларда
Дустаг олан бир диләми?
Җохса, узун әсрләрдән кечиб кәлән,
Халгы өлән,
Өзү галан бир диләми?

Мән Бәхтиҗар мұәллимин ше’р охумағына вурғунам. О, ше’ри бүтүн варлығы илә, мәһәббәт вә нифрәтинин там гүввәси илә охуҗур. Бә’зән җумруглагыны сыхыр, гашларынын хәнчәр кими сыҗрылдығындан бәлкә өзү дә хәбәр тутмур. Бә’зән һәзин, мұлаҗим, әсас мәгамларда исә Хәзәр ки-ми тәлатүмлү, нараһат, гәзәбли, әсәби, гаҗнар көрүнүр.

“Инкубатор чүчөлөри” ше’рини динлөјөндөн сонра Бәхтијар мүәллимин әлини сыхыр вә күлө-күлө дејирәм ки, сиз чох чаван галмысыңыз, Бәхтијар мүәллим! Мәним хошума кәлән, үрәјимдән тикан чыхаран будур ки, Сиз 18 јашлы јенијетмәләрә мәхсус гәјнарлығы, нифрәтин илдырым күчүнү, садәләһвлүјү, мә’нәви паклығы сахлаја билмисиниз. Сиз лап кәнч шаирсиниз. Сиз чәмијјәтдә чохдан гәбул едилмиш, сабитләшмиш, әслиндә јашамаг һаггыны итирмиш, киф атмыш гәјдалары, һис басмыш фикирләри алт-үст едән бир гәһрәмана бәнзәјирсиниз! Бу ше’рләрин күчү һәјатилијиндә, биринчи нөвбәдә чәмијјәтин үрәјиндәки фикирләри, һиссләри әкс етдирмәјиндәдир. Шаири чәмијјәтин барометри адландыран Горки бу сөзләри елә бил мәһз Сизин һаггыңызда демишдир.

О дәфә килејләндиниз ки, Сизи севмәјәнләр дә вар. Сиз редаксијаја кирәндә алын туршуданлар, ганы гараланлар аз дејил. Мән чаваб вердим ки, бунун сәбәби ајдындыр. Јарасалар күнәшдән горхдуғу кими исте’дад ишығындан көзләри гараланлар, һејиф ки, һәлә өмрүнү Сизә бағышламамышлар.

Јазычы Әләвијјә Бабајеваја дедијим сөз јадыма дүшүр:

— Индики дөврдә Бәхтијар Ваһабзадә гәдәр јүксәлмәк, онун гәдәр халг еһтирамы, халг мәһәббәти газанмаг өзү гәһрәманлыгдыр! Бүтүн әзаб-ишкәнчәләрә, намәрдләрин шајиәләринә, даркөзләрин көтүк јувартлатмасына бахмајараг Бәхтијар Ваһабзадә өз уча ше’р бајрағыны ирәли апарып, там чәсарәтлә, инамла, атәшин үрәклә апарып поезијаны, кәләчәјин, көзәллијин мүгәддәс мөканына!

Бәхтијар мүәллим габаглар сәһһәтиндән килејләнмәсә дә, онун чисмани зәифлији бизи һәмишә мүтәәсир етмишдир. Мән һәтта бу барәдә бир ше’р дә ујдурмушдум.

Јанар чыртым-чыртым, килә-килә шам.

Јанар уф демәдән, јанар һәр кечә.

О шама бәнзәјән еј одлу илһам,

Сөз үстә јанмысан сән дә еләчә!

Сәмәндәр гушу тәк аловланмаса,
Шаирдә һеч нәјә ихтијар олмаз.
Одлар јурду үчүн ода јанмаса,
Бәхтијар, инан ки, бәхтијар олмаз.

Инди мән севинирәм ки, Бәхтијар мүәллим гәһрәманча-сына ишләмәсинә бахмајараг чисмани чәһәтдән дә күм-раһ, шах, дәли-долу көрүнүр. Вахты јохдур. Телефон илә ора-бура зәнк вурур. Һансы бир тәләбәнинсә имтаһаныны саһмана салмаг үчүн әлләшир, елмләр доктору Шәриф Һагвердини ахтарыр.

Буну һәлл етмишди ки, телефон зәнк вурду. Танымадығы бир адам билдирир ки, ону күнаһсыз јерә ишдән чыхарыблар. Бәхтијар мүәллим телефон нөмрәсини алыб директора зәнк вурур. Узун сөһбәтдән, хаһишдән сонра ишдән говуланын да иши дүзәлир.

Бәхтијар мүәллим Налчикдә истираһәтдән гајытмышды. Үзүндә-көзүндә баһар ишығы јаныр:

Инсан бөјүдүкчә хәјал алчалыр,
Бә’зән јаланлара хәјал әл чалыр.
Јалан һаггы говуб көјә јүксәлир,
Мәним һәгигәтә јазығым кәлир.

О көзәл хәјаллар көјләрдән енди,
Хәјалым јерләрдә сүрүнүр инди.
Доланыр гәсдимин чәрчивәсиндә,
Шөһрәт һәвәсиндә, вар һәвәсиндә.

Һәјатын һөкмүдүр әмәлләримиз
Бәс һара апарып бу тамаһ бизи?
Вар-дөвләт, шан-шөһрәт газандыгча биз,
Әфсус, итиририк үрәјимизи.

Шаир бурада һәјатда мүшаһидә етдији нөгсанлары гәсдән бөјүдүр, ири көстәрән шүшә алтында көрүр. Бу мисралар күнәши, һәјаты ләкәсиз көрмәк, ганадлы, романтик, уча көрмәк истәјән бир сәнәткарын гәләминдән чыхмышдыр.

Бәхтијар поезијасынын башлыча хусусијјәтләриндән бири дә онун һүчумчу маһијјәтдә олмасыдыр. Бәхтијары һеч вахт мүдафиәдә көрмәмишәм. Һәмишә һүчумда, дө-јүшдә, мүбаризәдә бәркијән бу гүдрәтли поезија һөкмдары үрәкдән тикан чыхардан, сөз күлләсини һәдәфә сәрраст вуран бир оғулдур.

Баха да билмирәм,
лап зәһләм кедир
Мәним инкубатор чүчәләриндән.
Һамысы бир рәнкдә, бир бичимдәдир,
Сечә дә билмирәм бири-бириндән.

Нејләјәсән ки, бу чүр инкубатор чүчәләри һәјатда даһа чохдур.

Һамынын әјниндә тохунма палтар,
Шишбурун чәкмәләр ајағымызда.
Учалыр јол боју ејни биналар,
Кибрит гутусу тәк сол-сағымызда.

Гәзет-китабдан да кәлмишик чана,
Ејнидир чүмлә дә, ејнидир сөз дә.
Ејнијјәт ичиндә үрәк бир јана,
Валлаһи, јорулду көзләримиз дә.

Фәлакәт, бәдбәхтлик, дәрл ондадыр ки,
Јашадыг беләчә, чан күдә-күдә.
Фикри дә, һисси дә, биз палтар кими
Дүкандан алырыг ејни өлчүдә.

— Бөјүјүмүз нечә дүшүнүр, кәрәк биз дә елә дүшүнәк,
— дејән Бәхтијар мүәллимин папирослу додагларында ис-теһзалы бир тәбәссүм ојнајыр. Әслиндә о, өзү чәмијјәтин бу көһнәлмиш гајда-ганунларына тәслим олмајан бир хил-гәтә маликдир.

Бәхтијарын чанлы данышыг дили олдугча тәбии, дадлы, дузлудур.

Телефонда онунла данышан Әһәд адлы бирисинә дејир ки, “ағзымы боза вермә”.

Сонра нәфәсини дәриб мәним ше’р охумағымы хаһиш едир. Анчаг, әслиндә, мән өзүм ону даһа чох динләмәк ис-тәјирәм. Мән бу сәтирләри јазыб охујаркән өјрәнирәм ки, бу күн Бәхтијар мүәллимин доғум күнүдүр. Мүбарәкдир бу күн, әзиз шаир. Бу күн Сизин 42 јашыңыз тамам олур. Сиз дүшмән гапысындан 42 топ кечирмиш бир сәнәткарсыңыз.

О, давам едир:

— Мән Иса Һүсејнин јарадычылығына пәрәстиш еди-рәм. Бу јәј “Коллу Коха”ны охудум. Көзәл әсәрдир. Сән дә ону оху. Тамам јени аләм ачыб. Иса һеч вахт өзүнү тәк-рар етмир, һәмишә јени бир саһәни кәшф едир.

Бәхтијар мүәллим сөһбәти Нәби Хәзринин үстүнә кә-тирир, онун көзәл шаир олдуғуну ифтихарла билдирир, ху-сусилә оғлу Әләкбәрин өлүмүнә јаздығы ше’р Нәбинин чох һәссас гәлбә малик бир сәнәткар олдуғуну көстәрир. Бәхтијар мүәллим бу ше’рә вурулмушдур. Анчаг Нәбинин Твардовскијә хитабән дедији сөзләр лүзумсуздур, дахили һәрарәтдән мәһрумдур. Әслиндә, бу јазылар тәбии зәру-рәтдән доғмамышдыр.

Бәхтијар мүәллим Шамаһыдакы Пиргулу рәсәдханасы-на һејран кәсилдијини билдирир:

— Хәлил, каш биләсән бурада нә гәдәр дәрин поезија вар.

Сонра ше’рини охујур; мүнәччимә хитабән дејир:

Сәнинчүн бир дүнја, бир каинат вар
Сәрһәдләр, һүдудлар јашатмыр сәни.
Јахшы ки, һәләлик јаратмајыблар
Көјләрин сијаси хәритәсини.

Бөјүк дујғулардыр шәрәфин, шанын,
Сәнин көзләриндә ачылып сәһәр.
Јердәки кәләчәк, ваһид дүнјанын
Илкин евләридир рәсәдханәләр.

— Хәлил, доғрудан да беләдир. Бир дә көрүрсән ки, Америка рәсәдханасынын көрдүјү ишдән бир саат, бирчә

күн сонра Шамахи рәсәдханасы хәбәр тутур. Бунлар үчүн сијаси һудудлар јохдур. Кәл, бир күн кедәк ора... кәр нә аләмдир.

Бәхтијар мүәллим даһа сонра “Әсрин тәзадлары” поемасындакы фикирләриндән сөһбәт ачыр, чошуб дашыр, сөзләри дишиндә сыха-сыха дејир, һинд халгынын мә’нәви мәдәнијјәтинә, фитри инсанијјәтинә пәрәстиш етдијини билдирир, бунун әксинә олараг өзүнү мәдәни гәләмә верән, мәдәнијјәти әслиндә јалныз кејимдән, панама вә галстугдан ибарәт олан, ган төкән, ев јыхан мүасир гулдурлардан данышыр. Илја Еренбургдан мисал кәтириб, һинд халгынын фитри мәдәнијјәтинә чох јүксәк гијмәт верир. Ијирминчи әсрин тәзадларына бах ки, инсан зәкасынын кәһкәшана јол ачдығы бир мәгамда Америкада президент бојда бир шәхсијјәт күнүн күнорта вахты өлдүрүлүр вә чани тапылмыр. Нарда? Һүгүгшүнаслығын бу дәрәчәдә инкишаф етдији бир өлкәдә. Тәзада бах ки, “Твист” бу саат ән дөбдә олан, ән мәдәни ојун һесап олунур. Әслиндә, бу ојун јарымвәһши бабамызы јамсыламагдан башга бир шеј дејил. Јахуд, идракын бу сәвијјәдә чатдығы дөврдә инсанлар футболла ашигдир. Бу гәдәр бөјүк инсанын бу гәдәр кичилмәсинә бах.

— Неча вәзнинин 11-лик өлчүсү чох көзәлдир. Анчаг мәсәлә вәзндә дејил, фикрин кенишлијиндәдир. Поетик мәзмунун дәјәри вәзни дә мәним көзүмдә учалдыр. Өзүмү гынајырам ки, нә үчүн “Әсрин тәзадлары”ны сәрбәст вәзнлә јазмаға чан атырам. Онбирлик вәзн нә гәдәр бәдии имканлара маликдир. Бә’зән Рәсул Рзаны охујанда, онун көзәл ше’рләринә раст кәләндә сәрбәст вәзнә рәғбәт бәсләјирәм. Демәли, мәсәлә јенә вәзндә дејил, фикрин гүдрәтиндәдир.

Ә. Күрчајлынын Мирзә Ибраһимә гошдуғу “Ај дост” ше’рини әзбәр дејирәм. Бәхтијар мүәллим бу мөвзуда даһа гүдрәтли ше’рини охујур; Сонра өз “чолаг” мисраларындан данышыр, һамымызда белә зәиф мисралар вар, — дејир. —

Анчаг мәни о јандырыр ки, даркөзләр бә’зән бу чолаг мисралары көрүр, көзәл мисралары көрәндә исә өзүнү көрмәмәзлијә вурур. Бир дөфә көркәмли бир шаиримиз мәним “Шәби-һичран” поемамы редактә едирди. Чох зыгты ишләјир, ләнк редактә едир, тез-тез гәмиш гојурду. Дедим, филанкәс мүәллим, дүз бујурурсунуз, о сәтирләри дүзәлдәрәм. Анчаг о писи көрән кәрәк бу јахшыны да көрсүн, ахы. Нијә бајаг о бәнди охујанда сүкутла өтдүнүз? Нијә бирчә “афәрин” кәлмәсини дә мәнә чох көрдүнүз? Редактә етдијиниз поемада бу мисралары нијә көрмүрсүнүз?

Мәни, Фүзулини јаратды танры,
Мәни дә алачаг гојнуна торпаг.
Мәһв олур аллаһын јаратдыглары,
Мәним јаратдығым өлмәздир анчаг.

— Бу мисралар, доғрудан да тә’рифә лајигдир.

— Мән јазанда һеч бир гајда-гануна бахмырам. Сәрбәст, мүстәгил јазырам. Нечә дүшүнүрәмсә, еләчә. Јазыб гуртарандан сонра көзлүјү тахыб олурам Чаһанкир Илдырым, — дејә әзиз шаиримиз, Баш Мәтбуат Мүвәккиллији рәисинин адыны чәкир. — “Анамын китабы” ше’ри “Әдәбијјат вә Инчәсәнәт” (индики “Әдәбијјат”) гәзетиндә чап олунанда сензор сахлады. Мәсәлә шишди, кәлиб чатды МК-ја. Чағырдылар. Шө’бә мүдири башлады мәнә өјүд-нәсиһәт вермәјә. Деди ки, Вәтәни севмәк олар, амма сәнин кими јох. Вәтәни севмәјин дә өз гајда-ганунлары вар. Дедим, ај мүдир, сәнин бу сөзләрини ше’рә салмасам, накишијәм. Вә һәмин тәәсүратын нәтичәсиндә “Шаир-Вәтән” ше’рини јаздым.

Амма инсафән деди ки, доғру дејирсән. Сәнин һаггында һагсызлыг чох олуб.

Дедим:

— МК ишчиси дә һагсызлыға көз јумур, өзү дә онун иштиракчысы олур? Нечә ола биләр ки, Нәби Хәзри, Иса Һүсејн, Хәлил Рза, Әли Кәрим, еләчә дә мәним кими ша-

ирләр, язычылар кәнарда галыр, сән исә гурултаја нүмә-
јәндә кедирсән? Сонра да һагдан, әдаләтдән данышырсан?

Нәтичәдә ше'рин чап олунмасына разылыг вермәјә мәч-
бур олду. Анчаг ертәси күн бүтүн бу сөһбәтләри Вәли
Ахундова билдирир. Дејиләнә көрә Ахундов ону мәзәммәт
едир, дејир ки, әввәлән, ше'рин кетмәјини лазым билмир-
динсә, ичазә вермәјәјдин. Е'тираз еләјәндән сонра сөзүн-
дән гачмағын јахшы дејил...

Сонра о мәни мәчбур еләди ки, јени ше'рләримдән бир
нечәсини она охујум. Охудуғум ше'рләрдә ону тутан, хо-
шуна кәлән һәр бәнддән сонра о, “ә'ла”, “көзәл”, “көзәл”,
демәкдән өзүнү сахлаја билмир, фикрини дәрһал билди-
рди.

Үмумијјәтлә Б. Ваһабзадәнин бир адәти вар. Буну һамы
билир. Һәр һансы мўәллифин (истәр кәнч, истәр јашлы)
мәтбуатда охудуғу ше'ри, һекајеси, ја да ади бир јазысы
хошуна кәлдими, мүтләг о мўәллифин ја өзүнү, ја да теле-
фон нөмрәсини тапыр, фикрини она чатдырыр. Әкәр зәнк
етмирсә, демәк јазы ону тәрпәтмәмишдир.

Сөһбәт һәрләниб онун “Күлүстан” поемасы вә буна кө-
рә она верилән чәзанын үстүнә кәлди. Мән билирдим ки,
1962-чи илдә ону докторлуг диссертасијасы јазмаг бәһанә-
си илә университетдән узаглашдырмышдылар. 2-3 ил онун
ше'рләринә јасаг гојулду. Хүсусән ону радио вә телевизи-
јаја бурахмышдылар. О, 2 ил чох мадди сыхынтылар чәкди.
Амма ешитмишдим ки, она кизли јолла көмәк едәнләр дә
вар.

Мән ондан сорушдум:

— Даһа сәни тә'гиб еләмирләр ки?

— Јох... — дејиб күлүмсәди.

Мән бу күлүмсәмәдә бөјүк бир ејһам һисс етдим. Чүн-
ки бир нечә ил әввәл чамаат арасында шыдырғы сөһбәт
кедирди ки, Бәхтијары јаман изләјирләр. Һәтта ону “һәбс
едәчәкләр” — дејәнләр дә вар иди. О да јадымдадыр ки,
чохлары онунла көрүшмәкдән чәкинир, ондан кәнар кә-
зирдиләр.

Сөһбәтдән мә'лум олду ки, дејәсән онун башынын үс-
түндән думан совушуб. Бунунла бәрабәр мән она јенә еһ-
тијатлы олмағы, университетдәки мұһазирәләриндә кизли
ејһамлардан чәкинмәји мәсләһәт билдим.

Бу заман Бәхтијар мўәллим гәһгәһә чәкиб күлдү вә де-
ди:

— Хәлил, нә сәнин, нә дә мәним дилимизин вә гәлә-
мимизин гајтағы јохдур. Үрәјимиздән кечәнләри дејир вә
јазырыг. Доғрусу мән чох чалышырам ки, ичимдә гөвр елә-
јән һиссими, фикрими чиловлајым, амма бә'зән мүмкүн
олмур.

Дедим: — Валлаһ дүз дејирсән, елә икимиз дә бир бе-
зин гырағыјыг.

* * *

Бу ил 8 Март Гадынлар Бајрамы күнүнүн ертәси шә-
һәрдә һамы данышырды ки, дүнән Дзержински' адына
клубда Бәхтијар јаман гијамәт еләјиб.

Харичи ишләр назири Таһирә Таһирова 8 Март Гадын-
лар Бајрамы мұнасибәтилә еләдији мә'рузәдә дејиб ки, әс-
линдә Азәрбајчанын тарихи 1920-чи илдән башлајыр. Она
көрә ки, 20-чи илә гәдәр бизим гадынлар зүлм вә чәһаләт
ичәрисиндә јашамыш, әрләри онлара зүлм етмиш, тарих
боју һүгуғлары тапданмыш, һәтта кишиләр өз гадынларына
гонағын ајағларыны јумағы әмр едәрмиш.

Мәрасимдәки бүтүн натиғләр јалныз рус дилиндә да-
нышмыш, сон сөзү ана һаггында ше'р охумаг үчүн Бәхти-
јара вермишләр. О көзүнә дөндүјүм дә ше'рдән әввәл га-
дынларымызы Ана дилиндә тәбрик едиб дејиб:

— Әзиз ханымлар, мән сизи сизин ана дилинздә тәб-
рик едирәм.

Салонда курултулу алгышлар гопмуш, орда иштирак
едән “бөјүкләр” алгыша чох әсәбләшмиш, о исә сөзүнә бе-
лә давам едиб демишдир:

— Мә'рузәчи ханым 1920-чи илә гәдәр бизим гадынла-

¹ Индики Шәһријар адына Мәдәнијјәт Мәркәзи.

рын зүлм ичиндә јашадыгларыны деди вә әлавә етди ки, һәтта әрләри онлара гонағын ајагларыны јумағы әмр едирмиш. Һөрмәтли Таһирә ханым, мән билмирәм, бәлкә сизин атаныз ананызы бу ишә тәһрик етмиш, амма мәним атам анама гонағын ајагларыны јумағы әмр етмәмишдир. Мәнә көрә биздә тарих боју һәмишә гадына чох бөјүк һөрмәт олмушдур. Ики киши далашанда гадын араја кириб ләчәјини јерә атарса, кишиләр ләчәјә һөрмәт үчүн мүтләг савашы сахламалыдыр. Аталарымыз ән көзәл чичәкләрин, гушларын адыны гыз балаларымыза вермишләр: Көјәрчин, Нәркиз, Сүсән, Күлзар, Бәнөвшә, Үлкәр, Улдуз, Шәләлә, Мәһәббәт, Сәдагәт вә с. Мәкәр бунлар гадына һөрмәтин тәзаһүрү дејилми?..

Мән о вахт бүтүн шәһәрин данышдығы бу әһвалатын тәфсилатыны вә нәтичәсини ондан сорушдум. Бәхтијар мүәллим бу әһвалатдан сонра ону “јухары”ја чағырдыгларыны вә мөһкәм данладыгларыны тәфсилаты илә данышды. Ону да әлавә етди ки, бу мәсәләдә ону Бакы Шәһәр Партија Комитәсинин катиби А. Гәдиров мүдафиә етмиш, партија төһмәти верилмәкдән сахламышдыр. Һәм дә бу һадисәдән бир гәдәр әввәл Елмира Гафарова Бакы стадионунда рус дилиндә данышдығына көрә чамаат ону фитә басмыш, Елмира сөзүнү тамамлаја билмәмишди. Буну ешидән ДТК-нын рәһбәри Свигун назирләрин јығынчағында дејибмиш ки, “Азәрбајчан дилиндә јазылмыш әризәләри кери гәјтармагла сиз бизи учурума апарырсыныз, совет дәвләтинә еһтирамы вә инамы сарсыдырсыныз”.

Бу әһвалатлар тә’сирсиз гала билмәзди. Јәгин елә буна көрә дә бу дөфә Бәхтијар мүәллимә верилән тәнбәһ јүнкүл кечибмиш. Мән бу әһвалатлары јығчам вә тәләсик јаздым. Анчаг бу күн дә өзүмү Бәхтијар мүәллимин 8 Март кечәсиндә олдуғу кими хошбәхт сајырам. Ешг олсун сизә, әзиз шаиримиз, өмрүнүз бу ачыг пәнчәрәдән көрүнән улдузлар гәдәр сонсуз олсун. Бу јазы гој сизин мүбарәк ад күнүнүздән јадикар галсын. Гој кәләчәк нәсилләр билсин ки, биз һансы зәнчирләри гыра-гыра өз амалымыза јол ачмышыг.

25 октябр 1967-чи ил

УЗАГ-УЗАГ ДӘРӘЛӘРДӘН ГУЗУ СӘСИ КӘЛИЈОР

АПИ-дә мәнә раст кәлән Камал Ағамалы Бәхтијар Ваһабзадәдән данышаркән дигтәт кәсилдим:

— Мәним оппонентим олмагдан имтина етди. Мүәличәјә кедәчәк. Ган тәзјигиндән шикајәтләнир. Һәкимләр дејир охумасын, јазмасын...

Һәмин хәбәри ешидәндән сонра бу кечә мүтләг Бәхтијар мүәллимә баш чәкмәји гәрәра алдым. Дәниздән гајыдан кими Бәхтијар мүәллимин евинә зәнк вурдум.

— Бир азча ләнкијиб, сонра кәл, — деди. — Инди чә һамама кирирәм.

Ләнкимә фәсиләсиндән истифадә едиб Мәс’уд Әлиоғлуна, Мирварид Дилбәзијә, Сәһраб Таһирә зәнк вурурам ки, әһвал тутум. Бир аздан сонра Бәхтијаркилә кәлирәм. Чијнинә ағ салыб гуруландығы вәзијјәтдә мәнә әл верир. Чох кечмәдән сәһбәтимиз гызышыр. Бәхтијар үрәјини кизләдән адамлардан дејил, хүсусилә сәмими инсанлар гаршысында бүтүн мә’нәви варидатыны хәрчләр. Инди дә еләдир. Өз гәрибәликләриндән данышыр:

— Јол илә кедирәм, — дејир, — көрүрәм бир даш... тәпиклә вурмаг истәјирәм, бә’зән дәјмир. Кәрәк мүтләг гајыдыб ону тәзәдән вурам. Вурмасам, үрәјим раһат олмур.

— Бу мәнә дә таныш олан психоложи вәзијјәтдир, — дејирәм, — Көрүнүр, буну ирадәнин өзү тәләб едир. Башладығы иши баша чатдырмаг ирадәли инсанларын сифәтидир.

— Јолда бир адама раст кәлирәм вә дәрһал онун барәсиндә дүшүнмәјә башлајырам, — дејир. — Көрәсән, бу адам севирми? Көрәсән, бир дә онунла растлашачағаммы? Көрәсән, инди бу адамын үрәјиндән нә кечир? Көрәсән, бунун идеалы вармы, варса нәдир? Бу чүр ахмаг-ахмаг суаллар долур бејнимә... Бир гарышга көрүрәм, дүшүнүрәм ки, көрәсән, бу гарышга һара кедир? Нә үчүн јараныб? Бу гарышга јаранмасајды, дүнја нә итирәрди? Мән өзүм олмасајдым, дүнја нә итирәрди? Тәбиәт үчүн гарышга илә инсанын һеч бир фәрғи јохдур, еләми? Елә адамлар вар ки, гарышга ондан гат-гат шәрәфли өмүр сүрүр. Нә үчүн беләдир?

...Тәкликдән горхурам. Евдә тәк галанда дүшүнүрәм ки, инди бир ејбәчәр мәхлуг чарпајынын алтындан чыхыб мәни басмарлаја биләр... Рәјасәт һеј'әтиндә әјләшәндә башыма гәрибә фикирләр кәлир. Көрәсән, о габагда әјләшән рүшвәтхорун башына бир гапаз вурсам, ахыры нә олар? Мәнә елә кәлир ки, һәр инсанын ичиндә ики инсан јашајыр. Ејни инсан мәрд, намәрд, сәхавәтли, хәсис, истә'дадлы, истә'дадсыз ола биләр. Һәтта мән өзүмүн истә'дадсыз вә мә'насыз бир адам олдугуму дүшүнүрәм. Достәјевскинин "Двојник" әсәрини охујурам, — дејә Бәхтијар столун үстүндәки галын бир китабы ачыр. — Бурада Јаков Петрович Галјаткин адлы бир нәфәрдән сөһбәт кедир. Бу адама елә кәлир ки, һәјатда ејнилә онун өзү олан икинчи бир нәфәр дә вар. Һәтта, онун да ады Јаков Петрович Галјаткиндир. Ејни кәнддәндирләр, инди ејни идарәдә ишләјирләр. Јемәкханада куја онунла бир масанын башында әјләшир. Галјаткин нөкәринә дејир ки, ики пәј јемәк кәтир. Нөкәр тәәччүбләнир. Көрәсән, аға бу јемәји кимин үчүн истәјир? Нөкәр үрәјиндә ағаја күлүр, Галјаткин исә икинчи бир нәфәрлә данышырмыш кими өзү өзү илә сөһбәт едир.

Сәһәриси кағыз јазыб нөкәрә узадыр ки, буну апар вер Галјаткинә.

...Достәјевски чох нәһәнк сәнәткардыр, инсан психоложисини әкс етдирмәкдә әвәзсиздир, нә гәдәр чанлы, тәбии, орижинал характерләр јарадыр, елә бил инсан мә'нәвијјатынын ме'марыдыр... Бу әсәри охумағы мәнә төвсијә едән театрда бир нәфәр олду.

Башладығы сөһбәти бир гәдәр дәринләшдирәрәк дејир ки, мәкәр биз һамымыз ики дејилик? Мән өзүм бир проблем гаршысында галанда һәмишә икиләширәм. Билмирәм ағлымы ешидим, јохса гәлбими? Гәти гәрара кәлә билмирәм, тәрәддүд вә шүбһәләр мәни јорур. Бах, бу икиләшмәнин нәтичәсиндә "Икинчи сәс" адлы бир пјес јазмышам, театра вермишәм.

— Нечә гаршылајыблар?

— Бир гисм көзәл гаршылајыб. Бир гисм дејир ки, буну тамашаја гојмаг чәтиндир. "Өлүләр" тамашасынын бәдди тәртибатыны верән рәссам вар. — Елчин Аслан... О, бу әсәрин дәлисидир. Чох көзәл зөвгү вар. Онунла мүтләг таныш олмалысан. Хәлил, өзүн билирсән ки, мәним јарадычылы... (Бәхтијар бу сөзү тамамламыр), мәним јазы-позумда бир мөвзунун, һадисәнин дәринлијинә кетмәк, дүшүнмәк, дүшүндүрмәк мејли вар. "Е'тираф" поемасында, әкәр хатырлајырсанса, биләрсән, чәрраһ Чаһанкир әмәлијјат заманы сәһв едир вә өз әзиз достунун өлүмүнә сәбәб олур. Чаһанкир ишдән евә гајыданда арвады шикајәтләнир ки, ушағы данла, күлданы сындырыб. Анчаг доктор Чаһанкир ушағы данламагдан ваз кечир, өзү өзүнә дејир ки, а вичдансыз, ушаг бир күлдан гырыб, сән исә чанлы инсан өлдүрмүсән. Бу адам дахилән әзијјәт чәкир, бу әзијјәт изтираб бөһранына, һәтта фачиәјә чеврилир. Прокурор Баһадыр она дүшмән мүнәсибәт бәсләдији һалда, өзүнү она тәслим едир, һәгигәти ачыб дејир, јалныз бундан сонра сакитләшир.

Бәхтијар поеманын бу јерләрини китабдан охујур. Бунлар чох инчә поетик мәғамлардыр, Бәхтијар өз гәһрәманынын психоложи вәзијјәтини, дәрдини, ичиндә јанар вулка-

на чеврилмиш хиссләри, өзүнә јол ачмаг истәјән һәгигәтләри е'тираф шәклиндә көзәл јаратмышдыр. Чаһанкир бүтүн дүшүнчәләрини кағызга јазыр ки, апарыб прокурора версин, елә бу дәм оғлу ичәри кирир. Бу кағызын, бу е'тирафнамәнин прокурора тәслим едилмәси ушағын өмрүнә, тәләјинә гәләм чәкәчәк, күман ки, онун јетим галмасына сәбәб олачагдыр. Чаһанкир одла су арасында, өвлад ешги илә һәгигәт дүјгусунун арасында галыр. Бәхтијар онун бу мүтәрәддид, фәчиәли мәгамыны сәнәткарлыгга јаратмышдыр. О, поеманын бу хиссәләрини охудугча мән бу көзәл әсәри белә пис хатырладығыма тәәссүфләнирәм. Анчаг поеманын прологу јахшы јадымдадыр:

Е'тираф үрәјин нәғмәси, неји,
Инсанын өзүндән өч алмасыдыр.
Гәлбин һәм кичилиб, һәм бөјүмәји,
Инсанын алчалыб учалмасыдыр!

О дејир:

— Бу чүр икилик һәлә 1954-чү илдә јазылмыш “Садә адамларда” да вар. Мән инсан тәбиәтиндәки тәзадлары арашдырмағы хошлајырам. “Икинчи сәс” пјесиндә дә буна бәнзәр мә'нәви тәзадар вар. Једди образдан икиси икиләшир. Хисс вә ағыл, нәфс вә вичдан үз-үзә дајаныр. Үмумијјәтлә, һәјатда мүтләг јахшы, мүтләг пис јохдур. Сәнин пис билдијини мән јахшы һесаб едә биләрәм. Сәнин јахшы билдијини бир башгасы писләјә биләр.

— Һәр һалда объектив һәгигәт мөвчуддур, — дејирәм. — Бәхтијар мүәллим, писләмәк, јахуд тәгдир етмәк инсанын һансы ме'јарла бахмасындан асылыдыр.

Бәхтијар мәним икинчи чүмләмлә разылашыр, биринчи чүмләмлә разылашмыр:

— Объектив һәгигәт јохдур, — дејир. — Һәр шеј субъектин она мүнасибәтиндән вә вердији гијмәтдән асылыдыр.

— Субъектин вердији гијмәтлә объектив һәгигәт дәјиш-

мир, — дејирәм. О, нә јахшылашыр, нә дә писләшир. Әкәр объектив һәгигәт олмасајды, онда һеч бир елм јарана билмәзди. Елм мәһз объектив һәгигәтләри ашкара чыхарыр, һәм инсан тәбиәтиндәки, һәм дә, үмумијјәтлә, тәбиәт вә чәмијјәтдәки ганунаујғунлуғлары өјрәнир, кәшф едир.

Мәним бәлкә дә мәтләбдән узаглашдығымы көрән Бәхтијар диггәтими пјесдә гојдуғу мәсәләләрә чәлб едир. Әсәрдә ики гадын вар: Һәјат вә Арзу. Бунлар рәмзи адлардыр. Биз өмүр боју Арзуја чан атырыг, Арзу һәјата кечәндән сонра сакитләширик. Инсан үчүн көзәл, уча олан мәһз Арзудур, һәјат дејил. Инсан хошбәхт оlanda бәлкә дә өз хошбәхтлијини билмир. Бәдбәхтлик кәләндә исә о әввәлки хошбәхтлик идеала чеврилир. Пјесдә Рәшад көрпү үстә дајаныб: о тајда Арзу, бу тајда Һәјат. Һәјат арвадыдыр, Арзу чан атдығы гыз. Кәлир Һәјатын јанына, арвады ону рәдд едир:

— Мәнә мәһәббәтсиз әр кәрәк дејил, — сөјләјир. — Кеч көрпүнүн о тајына... О таја кечәндә исә вичдан мәнкәнәсиндә сыхылыр. Нәфс илә вичдан, севки илә инсани борч арасында чырпыныр, сыхылыр.

Бәхтијары тәгдир едирәм ки, пјесдә гојулмуш мәсәлә рәмзидир, һәм дә рәмзләр ишыглы, инсани мејлләри ифадә едир.

...Бәхтијар мүәллим бир ан сүкута далыр, сонра бәстәкар Шәфигә Ахундованын адыны чәкир.

— Дејир ки, Хәлил Рза бизә кәлмишди, нәсә јазды, апарды, о, горхулу дејил ки... Нечә адамдыр?

— Высши оғулдур, — дедим.

Бу чүмләни сөјләјән Бәхтијар мүәллим беш гәпик удудуғуну* билиб күлүмсәјир. Гадынлар һаггында мәгаләсиндә Шәфигәнин адыны биринчи чәкмәсинин тәсадүфи олмадығыны Бәхтијара хатырладырам.

* Хәлил Рзанын бир адәти варды. Данышан адам чүмләсинә рус сөзү гатардыса, о, һәр сөзә көрә беш гәпик чәримә аларды.

— Азәрбајчан гызыдыр, — дејир. — Јалныз паспортунда јох, һәм дә сәнәтдә, һәјатда. Беләләри азыр. Инди халг кичилиб, милләт чырлашыб. Симасы билинмир. “Дәдә Горгуд”у охујанда инсаны севинч, гүрур, һејрәт бүрүјүр. Бу милләт нә гәдәр мөһтәшәм олуб, дағ олуб, Дәдә олуб! Хәлил, “Дәдә Горгуд” чох әзәмәтли абидәдир. Биз бәлкә дә бу әсәрин гәдрини там билмирик. Чүнки инди өзүмүз о учалыгда дејилик. Фикир вер. Газан ханын евини јағмалајырлар. Бүтүн варидатыны, ев-ешијини силиб-сүпүрүб апарырлар. Жәлиб дүшмәнлә үз-үзә дурур:

— Мәрә Мәлик, — дејир. — 80 мин атымы апармысан, жүкләтин олсун. — Сөзә бах һа: “Јүкләтин олсун!”

Бу сөз Бәхтијара ләззәт верир, ифадәнин дады дамағында, Газан ханын нитгини давам етдирир:

— Нә билим, дејир, нә гәдәр гојнуму, төвлә-төвлә атларымы апармысан, сәнә миннәт олсун, бирчә гарычыг аннәми вер мәнә.

Хәлил, һиссин бөјүклүјүнә бах, о бајда варидатдан, дүнја не’мәтләриндән һеч нәји истәмир, бирчә гарычыг аннәсини истәјир. Ана да нә ана. Башы қора титрәјән сәксән јашлы бир гары. Жөр, гәдим Азәрбајчанда гадын, ана нә гәдәр мүгәддәс сажылыб, уча тутулуб! Бу һөрмәт, бу мөһәббәт милләтин бөјүклүјүндән доғур. Инди һаны о әзәмәт, о гејрәт? Бу халг бир заман Газан хан иди, Дәдә Горгуд иди, инди... Инди Бақыда ушагларын чоху анасына “мамочка” дејир, “мамочкалар” да “сыноचेкини”, “доченкасыны” гојуб, өзкә кишиләрлә рәгсә кедир, көбәк атыр. О күн руслашмыш бир аиләдә мәчлис варды, мәни дә дә’вәт етмишдиләр. Әввәл һәр киши башлады өз арвады илә рәгс еләмәјә. Чох јахшы... сонра киришдиләр бир-биринин арвадына. Бунлар јарым хумар һаллы, мән дә ичмәмишәм, бахырам бунлара кәнардан. Рәгс едән арвадын әри дә көзләри сүзүлә-сүзүлә һәрдән бахыр онлара. Балача оғлу да онун јанында. Һеч олмаса, ушагда гејрәт көрдүм. Гырыгырыг чүмләләрини ешидирәм: “Папа, позови маму сюда.

Почему она танцует с чужим мужчиной?” — Молчи, копожугу, — дејә ата баласыны сусдурур.

Мән бу лөвһәјә кәнардан бахырам, боју узун Бурла Хатун јадыма дүшүр. Бурла Хатун гырх инчә белли гызла бирликдә кафирләрә әсир дүшүб, оғлу Уруз да әсирдир. Кафирләрин башчысы Бурла хатуну танымаг истәјир ки, әринин намусуну ләкәләсин. Нә гәдәр чәһд едирләрсә, 41 нәфәрдән һансынын Бурла хатун олдуғуну мүәјјәнләшдирә билмирләр. 41 көзәлин 41-и дә чаваб верир ки:

— Мәнәм Бурла хатун!

Белә олдугда кафирләр гәрара кәлир ки, Урузу гијмә-гијмә доғрасынлар, биширсинләр. Ким бишмишдән јемәсә, демәли о, Урузун анасыдыр. Буну ешидән ана нә едәчәјини билмир. Уруз анасынын јанына үз гојур. Онун оғул әти јемәкдә тәрәддүд едәчәјини дүшүнүб дәһшәтә кәлир:

— Сән нә данышырсан, ана? Дилин-ағзын гурусун, ана! Ана һаггы танры һаггы олмасајды, сәни өз әлимлә гијмә-гијмә доғрардым, ана! Сән мәним атамн папағыны јерәми вурмаг истәјирсән? Мәним әтимдән башгалары бир јәндә, сән кәрәк ики јејәсән.

Хәлил, сән бу ифадәјә фикир вер: “Ана һаггы танры һаггы олмасајды...” Азәрбајчанда ана танрыја бәрабәр тулуру. Бурдакы “танры” сөзүнә фикир вер.

“Аллаһ әрәбиндир”, — дејә үрәјимдә Бәхтијарла разылашырам. Бәхтијар вәчлә ајаға галхыр, китаб рәфиндә “Дәдә Горгуд”у арајыр, кимсә апардығы үчүн тапа билмир, тәәссүфләнир:

— “Дәдә Горгуд” хәзинәдир, — дејир. — Сонсуз хәзинә! Белә әсәр јарадан халг даһидир. Даһа доғрусу, вахтилә даһи олуб, индисини Аллаһ билир. Бә’зән өз-өзүмә фикирләширәм ки, көрәсән, бу халг кәләчәкдә јашамаға гадир ола биләчәкми? Милләт ки, белә чылызлашыб, көрәсән, доғруданмы о, Дәдә Горгуд гопузундан чыхыб?!

Бәхтијар дүшүнүр, дашыныр, вәрә-вурд едир, дөзмәјир, ајаға галхыр, чәлд һәрәкәтлә пәнчәрәни лајбалај ачыр, кә-

либ јенә мәнимлә үз-үзә әjlәшир. Бәхтијар өз масасы башында јох, бурада, мәним јанымда әjlәшир. Алма сојуб мәнә верир. Мән алманы сојмамыш једијими билдирирәм. Сонра әввәлки сөһбәтә гајыдыр.

— Пусть поэт читает стихи, — дејә Бәхтијара хитаб едән әдаты бир ханымы хатырлајыр.

— Я пишу на азербайджанском языке. — Вә биринчи нөвбәдә әзәрбајчанлылар үчүн јазырам, — демиш Бәхтијар.

— А вы не умеете писать по русски, или хотя бы читать по русски?

— Мән тәлхәк дејиләм, — дејән Бәхтијар мәчлисдә нечә әсәбиләшдијини, ше'р охумагдан бојун гачырдығыны билдирир, бу милли симасыны итирмишләрә нә гәдәр чошгун нифрәт бәсләдијини кизләтмир.

Бәхтијара билдирирәм ки, бајагдан бәри данышдыглары көзәл бир пјесдир. “Дәдә Горгуд” бојлары һазыр пјесдир, бу күнү дә өзүн көрмүсән. Сәһнәни ики јерә бөлмәк олар. Сағда XX әср, солда VII-VIII әсрләр. Бир тәрәфдә бу күн милли шәрәфини итирмишләр, о бири тәрәфдә Дәдә Горгуд, Газан хан, Бурла хатун, Уруз. Тәзадлары көстәрәсән. Пирани бир гоча чыха сәһнәјә, чаз вуруб көбәк атанларын мәчлисини сахлајыб дигтәти чәлб едә Дәдә Горгуда, Бурла хатуна. Прожектор ишыг сала VIII әсрин үстүнә, көстәрәсән еви јағмаланса да мәнәвијјаты зәнкин галан инсанларын учалығыны! Мән тәхмини дејирәм. Анчаг бурада көзәл режиссор имканлары вар. Әсрләр бир-биринә ишыг салыр. Мә'лум олур ки, XX әсрдә өз ишығыны, әслиндә өз мәнбәјини узагларда галмыш көзәл ән'әнәләрдән, Дәдә Горгудларын зәкасындан, үрәјиндән алыр. Бурада чаз вуруб көбәк атанларын XX әсрин ишығында көрүнмәјә һаггы јохдур. XX әсри тәмсил едән онлар дејил, онлар XX әсрин чаны јох, төр-төкүнтүләридир!

Узаг-узаг дәрәләрдән гузу сәси кәлијор.

- Бу бир гәдим нәғмәдир. Һәмән мәчлисдәкиләр охујур. Бу нәғмәни ешидәндә ағлым башымдан чыхды:

Узаг-узаг дәрәләрдән гузу сәси кәлијор.

Һамы ағыз-ағыза вериб охумаға башлајыр вә бир анда онларын һамысы көзүмдә әзәрбајчанлылашыр, һамысы дөнүб адам олур.

— Инди мәнә сөз верин, — дедим. — Бајаг данышмаг истәмирдим, инди данышачағам. Бајаг гарын сөһбәти кедирди, о сөһбәт бизи Әзәрбајчандан узаглара чәкирди. Инди Әзәрбајчан нәғмәси сәсләнди. Нәғмә бизи сүдә чәкир, доғма торпаға бағлајыр. Мән бу нәғмәнин сағлығына пијалә галдырдым.

Сөһбәтин бу мәгамында шаирин оғлу Исфәндијар ичәри кирир, вазда ири нарлар кәтирир.

— Көпәкоғлу јаман милләтчидир, — дејә Бәхтијар өз оғлуна ата мөһәббәти илә бахыр. — Сорушур ки, ата, түркләрин сајы нә гәдәрдир? Дејирәм, 32 милјон. Дејир, билдир дә 32 милјон иди, бәс артмады?

— Јох, бу милләтчилик дејил, — сөјләјирәм. — Милли идракын ғығылчымыдыр. Вәтән һиссләри она атасындан кечир.

Сүкут... Һәрә өз үрәји илә данышыр. Хатырлајырам ки, Әзәрбајчан дастанлары, доғрудан да, мисилсиз хәзинәдир. Мән “Короғлу” дастанынын адыны чәкәндә Бәхтијары од көтүрүр:

— Валлаһ, биз шаир дејилик. Инчимә, мән бу сөзү өз пајыма дејирәм. “Короғлу”ну охујанда, анлајырам ки, мәним јаздыгларым һечдир, пучдур.

Бәхтијар јенә ғызышыр, ајаға галхыр, дастаны рәфдән көтүрүр, 1956-чы илдә Академија нәшријјатында бурахылмыш китабын 417-чи сәһифәсини ачыр:

— Хәлил, сән ше'рин көзәллијинә бах. Жәр һәр бейтдә нә гәдәр мә'налар јатыр:

Үч жашындан беш жашына варанда
Јеничә ачылмыш күлә бәнзәрсән.
Беш жашындан он жашына варанда,
Арыдан сачылмыш бала бәнзәрсән.

— Хәлил, сән бејтләрдәки инсан характеринә фикир
вер. Адам өз баласыны бал кими јемәк, күл кими ијләмәк
истәјир. Көр, портрет нечә дәјишир:

Он дөрдүндә севда енәр башына,
Он бешиндә јаван кирәр душуна.
Чүнки јетдин ијirmi дөрд жашына,
Боз-буланыг ахан селә бәнзәрсән.

“Боз-буланыг ахан сел” ифадәси Бәхтијара хусусилә
ләззәт верир.

— Кәнчилијин бүтүн чошгунлуғу, дәлиганлылығы, һәтта
нөгсанлары бу ифадәдә верилиб: Боз-буланыг сел!

Отузунда кәклик кими сәкәрсән,
Икидлик ејләјиб ганлар төкәрсән.
Гырхында сән әл һарамдан чәкәрсән,
Сонасы овланмыш көлә бәнзәрсән.

Әллисиндә әлиф гәддин чәкиләр,
Алтышында өн дишләрин төкүләр.
Јетмишиндә гәддин, белин бүкүләр,
Карваны кәсилмиш јола бәнзәрсән.

Сон мисра да Бәхтијары дәли-диванә еләјир. “Карваны
кәсилмиш јол, нә кәлән вар, нә кедән... образын дәгигли-
јинә бах!” — дејир.

Сәксәниндә синир енәр дизинә,
Дохсанында губар гонар көзүнә.
Короғлу дер, чүнки јетдин јүзүнә,
Уча дағ башында кола бәнзәрсән.

— Јенә инсаны һејрәт бүрүјүр. Һәм гочалығын учалығы
верилиб: “уча дағ башы!”, һәм дә фәјдасызлығы: “кола

бәнзәрсән”! Јүз жашлы гоча уча дағ башында кола бәнзәди-
лир. Јә’ни, учадыр, амма һеч кәсә кәрәк дејил. “Сынды
гол-ганадым јаныма дүшдү”... Садәликдә даһилик! Даһи-
ликдә садәлик — Азәрбајҗан ше’ринин әсас чизкиси бу-
дур. Биз бу сәвијјәдән һәлә чох-чох узағыг. Биздә һамы
бир-бириндән килејләнир. Һеч өз исте’дадсызлығындан
килејләнән јохдур. Анд олсун бу не’мәтә — Бәхтијар ва-
задакы нара әл вурур — исте’дадымыз чатмыр. Галха бил-
мирик бу зирвәјә. Елә бу гурулушун өзүндә, бу сензуранын
һүдудлары ичиндә һәр шеји демәк олар. Исте’дад кәрәк-
дир. Иса Һүсәјн гоншумдур. Балконда көрүнәндә севини-
рәм. Һисс едирәм ки, гаршымда сәнәткар дајаныб. Оунла
беш кәлмә сөһбәти дә гәнимәт билирәм. “Коллу Коха”ны
сән һејиф ки, бу вахтачан охумамысан. Чох инчә мәтләб-
ләрә тохунан әсәрдир. Беш-он мәртәбәли евләр тикирик,
— дејир. — Анчаг көзәл ән’әнәләри комада, дахмада го-
јуб кәлирик. Иса һәмән әсәриндә “Елә бу дәм кәндин гү-
зеј тәрәфиндән боз бир күләк галхды, — дејир. — “Ши-
мал” әвәзинә “гүзеј” сөзү нә гәдәр көзәлдир.

Гүзејдә газ гәбрими
Чаванам, чүрүмәнәм.

Еј... нечә илләрдир бу бајаты бизләрдә охунур. Сонра о,
исте’дадсыз бир јазычынын романындан данышыр:

— Нечә һөвсәләси кәлиб, о бојда әсәри јазыб, ичиндә
нәинки од, һеч чынғы да јохдур.

Бәхтијарын өз фикрини кизләтмәји бачармајан, сәми-
ми, мәрд адамлары севдијини һамы билир. Чүнки о, өзү бе-
ләдир.

Мән Әкрәм Чәфәрин адыны чәкәндә, о, өз мүәллим
Ибраһим Чәфәри хатырлајыр. Ибраһим Чәфәр Әкрәм Чә-
фәрин бөјүк гардашыдыр. Инди Әкрәм өз оғлуна онун ады-
ны вермишдир.

Чандан әзиз Ибраһимим,
Күлдән тәмиз Ибраһимим.

мисраларыны хатырлајырам. Бәхтијар дејир ки, Ибраһим Чәфәр мәним орта мәктәб мүәллимим олмушдур. Милли идракын гығылчымлары үрәјимә онун сөзләриндән дүшүб. 1939-40-чы илләрдә Бакыда 136 нөмрәли мәктәбдә охујур-дум. Инди мәни идеал бир мүәллим образы јаратмаг фик-ри чох дүшүндүрүр вә һәмишә көзүмүн габағында Ибраһим Чәфәр мүәллим дајаныр. Бу мүәллимин бөјүклүјү онда иди ки, Сабирдән данышанда өзү гејб олурду, көзүмүзүн габа-ғында Сабир дајанырды, јахуд Фүзулидән данышанда көзү-мүз өнүндә ағ сачлы, мөһтәшәм Фүзули чанланырды. Жүн-ләрин бириндә Һадидән данышанда ағлады.

— Бәдбәхт шаиримиз ше’рләрини сата-сата күчәләрдә өлдү. Нечә өлдүјү дә һеч билинмәди.

Ибраһим Чәфәр мүәллим көзләрини силә-силә синиф-дән чыханда мән она јанашдым. Хәтрими чох истәјирди. Өзүнүн дедијинә көрә, мән онун севимли шакирдләриндән идим.

— Мүәллим, нијә ағладыңыз?

— Нә дејим ахы, сән нә билирсән?

Мүәллимин бу сөзү мәним үчүн тәәччүблү иди: “Сән нә билирсән?” Онда мәнә елә кәлирди ки, һәр шеји билирәм. О күндән өз-өзүмә дүшүнмәјә башладым. “Демәк нәсә мә-ним билмәдијим шејләр дә вар. Вә мүәллимими ағладан да јәгин ки, мәним билмәдијим шејдир”.

Сонра сөһбәт башга сәмтә јөн алып. Бәхтијар мүәллим ушагылығыны хатырлајыр:

— Ири бир бинамыз варды, — дејир. — Бабам јухары башда әјләшәрди. 5 оғлу да сыра илә јанында. Үчү евли иди, икиси субај. Кәлинләр отағын о бири тәрәфиндә әр-ләри илә үз-үзә әјләшәрдиләр. Самовар лап ашағыда, ја-нында калағажылы бибим чај сүзәрди. Һәр оғулун 4-5 уша-ғы, һамысы да бир евин ичиндә. Һамысынын да үстүндә нәнәмин һөкмү! Бу аиләнин бүтүн ихтијары нәнә илә ба-банын әлиндә иди.

Ата-бабасы илә чидди марагландығымы көрән Бәхтијар

изаһат верир:

— Һагтында данышдығым бабамын ады Зәкәријјәдир. Ваһаб исә Зәкәријјәнин атасыдыр. Зәкәријјә чох зор ки-ши олуб. Гар пилтә-пилтә јағанда Гурчана чајында чимәр-ди. Өмрүндә ону евдә јатан көрмәдиләр. Һәмишә ејванда јатарды. 86 ил јашады. Өлүнчә дә өз әмәји илә јашады. Оғул газанчына көз дикмәди. Мешәдән одун шәләси кәти-рәрди ки, баханлар һејран галарды. 1934-чү илдә оғланла-ры Бакыја көчдү. Бабам Шәкидә тәк галды. 1946-чы илдә дүнјасыны дәјишди.

Бәхтијар данышдыгча дәрк едирәм ки, о, Азәрбајчан торпағында дәрин көк салмыш мөһтәшәм бир нәслин, гүд-рәтли бир палыдын будағыдыр. Онун дәрин Вәтән ришә-ләринә малик поезијасы гәтијјән тәсадүфи дејил, тамами-лә тәбии, ганунаујғун, өз нәслинә јарашан бир һадисәдир. Бәхтијар поезијасыны Азәрбајчан торпағынын чох дәрин гатларына көк атмыш, әсрләрин вә нәсилләрин варлығын-да ришәләнмиш уча бир чинар ағачына бәнзәтмәк олар!..

Нәсрдән сөз саланда мән Исмајыл Шыхлынын адыны чәкирәм. Мүасир Азәрбајчан нәсринин зирвәси С. Рәһим-ли вә Исмајыл Шыхлыдыр, — дејирәм. Бәхтијар мәнимлә һәмфикир олдуғуну билдирир. Амма, бура Иса Һүсәјни дә әләвә едир.

— “Дәли Күр” Азәрбајчандыр. Чаһандар аға мәним ба-бамдыр. Ејнилә. Нә гәдәр әзәмәтли сурәтдир. Елә бил дағ-дыр. Бачысы Шаһникары атын габағына гатыб Күр үстүн-дә өлдүрмәси нә гәдәр реал, әзәмәтли вә дәһшәтли вери-либ. “Чан гардаш” дејән бачы өләндә дә, гардашынын әли-лә күлләләнәндә дә ону һаглы билир. Шаһникар ганрылыб баханда Чаһандар ағаны санки илдырым вуруп. Өмрүндә илк дәфә көрүр ки, бачысы нә гәдәр дә анасына бәнзәјир-миш.

Бәхтијарын сөзүнә гүввәт верәрәк, Чаһандар ағанын ча-дырда гызы илә үз-үзә дајандығы сәһнәни хатырладырам. Ата шүбһәләнир ки, бәлкә гачырылмыш гызынын намусу-

на тохунублар. Белә исә, онун јашамасынын фәјдасы јох-
дур. Ону да Шаһникарын јанына көндөрмәк лазымдыр.
Һәрчәнд, Шаһникарын тејфи ону кечәләр раһат бурахмыр,
анчаг Чаһандар аға дөнмәздир, о, намус үстүндә јенә ган
төкәр, уф демәдән гызыны да мәһв едә биләр.

Исмајыл Шыхлы бу лөвһәни јараданда мисилсиз чүмлә-
ләр ишләдир. Чадырын дешијиндән дүшән ишыг сыјрыл-
мыш бир гылынч кими ата илә гызын арасында дајанмыш-
ды. Дөһшәтдир! Һәлә Чаһандар ағанын гујруғу гырхылмыш
атыны күлләләмәси сәһнәси! Нә гәдәр әзәмәтли сәһнәдир.
Елә бил ат дејил, дағ учур. Исмајыл Шыхлы халг руһуну
дәриндән билән сәнәткардыр!

Бәхтијар мәним сөзүмә гүввәт вериб дејир ки, һәр дө-
фә бу адамы көрәндә елә бил Сабири, Сәһһәти, Зәрдаби-
ни, Үзејири, Сүлејман Санини көрүрәм. Үзү нә гәдәр
ишыглыдыр? Ејнилә Сүлејман Сани ишығы! Сүлејман Са-
ни чох нәчиб адам олуб. “Гарача гыз”дакы Пири баба онун
өзүдүр.

Мән Исмајыл Шыхлынын тәмкининә һејран галдығымы
билдирирәм.

— О гәдәр мүхтәлиф характерли адамын ичиндә нечә
дә сакит кәлиб кедир, фикрини билдирмәдән јашајыр, лап
Олјас Сүлејмен¹ кими.

— Бәлкә дә елә јахшыдыр, — дејә Бәхтијар гејд едир.
Разылашмырам. Һәр һалда бу тәмкин Исмајыла баһа баша
кәлир, — дејирәм. — Дахили туфанлар инсаны чох вахт
ичәридән сөкүб төкүр.

Сүкут... Сүкутдан сонра исте’дадсыз олдуғу һалда өзүнү
көзә соханлардан данышырыг. Бәхтијар бирисинин мисра-
ларыны јада салыр:

Ағачдан салланыр үч дәнә килас,
Әјилиб бир заман мән ону дәрдим,
Ағачы ејләдим киласдан хилас.

Бәдбәхт билмир ки, ағачы хилас етмәјиб, бәһәрсиз го-
јуб, кор гојуб.

Һәрәкәт едирди үстә јатанлар,
Алтда јатанларса тутмушду гәрар.

Бу сон бејт Низаминин “Шәрәфнамә”синин тәрчүмә-
синдәндир. Күнәш кими бәрг вуран әсәри тәрчүмәчи јаман
күнә гојуб. Каш, дејирәм, Хәлил, Низамини сән тәрчүмә
едәсән.

— Ону мәнә верән кимдир? — дејирәм. — Тәрчүмә бир
овуч инһисарчынын әлиндәдир.

Сөһбәт бәдии тәрчүмәдән кетдијиндән Бәхтијар өзүнү
гынајыр:

— Мәним тәрчүмәдә әлим јохдур, — дејир. — Орижи-
нала садиг галырам, бир шеј чыхмыр. Бајронун “Абидос
кәлини” поемасынын әввәлиндә Бајрона там садиг галмы-
шам. Сонра исә сәрбәстлијә јол вермишәм. Мәнчә тәрчү-
мәчи тәрчүмә еләдији шаирин там әсиринә чеврилмәмәли,
бир гәдәр сәрбәст олмалыдыр. Көте демишкән: “Тәрчүмә
гадына бәнзәјир: көзәлдирсә, садиг дејил, садигдирсә, кө-
зәл дејил”. Мәнчә, көзәллик хатиринә бир гәдәр, әлбәттә,
бир гәдәр садиг галмамаг олар.

Бундан сонра о, “Абидос кәлини”нин тәрчүмәси сөһбә-
тинә гајыдыр. Әсәрдә белә бир әһвалат вар: Сәлим Зүлеј-
хасындан ајрылмаг мәчбуријјәтиндәдир. Дүшмән исә ону
вурмаға һазырлашыр. Достлары ону кәми илә гачырмаға
кәлмишләр. Сәлим үч од арасындадыр. Севкилисиндән ај-
рыла билмир, дүшмәндән горунмалыдыр, достлара чатма-
лыдыр. Бу јердә Сәлим Зүлејхаја бахмагдан өзүнү сахлаја
билмир. “Аһ, бу бахыш, сон бахыш...” Бајрон бу бахышы
мә’наландырмајыб, бу поетик фүрсәти әлдән вериб. Ахы,
мән дә шаирәм. Бу фүрсәти әлдән гачыра билмәрәм. Мән
Бајронун нөкәри дејиләм ки! Силаһдашыјам. Бу күнүн дә
өз поетик гәнаәтләри вар. Поеманын бу јериндә дөрд мис-
ра өзүмдән демишәм. Бу дөрд мисра Бајронда јохдур. Ке-
чә билмәдим. Бунун үстүндә мәни дилләр институтунда

¹ Газак јазычысы Олјас Сүлејменов.

тэнгид еләдиләр. Мәним зәннимчә, ән көзәл тәрчүмә одур ки, шаирлә тәрчүмәчи бирләшмиш олсун, бир-биринә гәҗ-наҗыб-гарышсын. Ики сәнәткарын нәфәси, поетик тәфәк-күр гүввәси бирләшсин. Көтенин “Фауст”у Холотковски дә тәрчүмә едиб, Пастернак да. Холотковскининки, доғру-дан да, “холодны”дыр. Пастернак исә оддур, аловдур! Әһ-мәд Чәмил он илдир киришиб бу әсәрин тәрчүмәсинә. Амма Көте илә Ә. Чәмил башга-башга шаирләрдир. “Фауст”у мән дә чевирә билмәрәм.

Бу җердә тәвазәкарлыг етдиҗини Бәхтиҗара хатырлады-рам, Ленин мукафаты алмыш китабына өзү мүгәддимә җаз-мыш испан шаири Рафаел Албертини җадына салырам:

— Рафаел Алберти өз поезиҗасына нә гәдәр жүксәк гиж-мәт верир. Мәним поезиҗам мәнзилә дүз дәҗән күллә ки-мидир, мотодор дәҗүшләриндә ал ганына боҗанмыш өкүз кими һиддәтлидир, туфанларда әҗилмәз палыд кими көклү-көмәчлидир...” вә саирә.

Бәхтиҗар буна рәғмән билдирир ки, Хәлил, валлаһ, тә-вазә’карлыг наминә демирәм, үрәҗимин сөзүнү билдири-рәм. Ше’рим чапдан чыхандан сонра көзүмдән дүшүр. Һә-лә ше’р бир җана, өз сәсимдән хошум кәлмир. Радиода өз сәсимә гулаг асырам. Деҗирәм, аҗ Аллаһ, белә дә кобуд сәс олар?

Мән дә өз сәсими гәтиҗҗән танымаг истәмәдиҗими Бәх-тиҗара билдирирәм, анчаг онун сәсинин пак, үлви дүҗулар, инсана хош кәлән илыг бир нәфәс, мәрд бир чәнкавәр ча-ғырышы илә долу сәс олдуғуну сөҗләҗирәм.

— Өзүнү танымаг, өзүнү дәрк етмәк бөҗүк мәсәләдир. Анчан бунун җахшы тәрәфи дә вар, пис тәрәфи дә. Филан-кәс өзүнү танымыр вә хошбәхтдир, мән өзүмү аз-чох таны-җырам вә буна көрә дә дәли-диванәҗәм. Һамы әчлафлардан килеҗләнир, һәтта әчлафын өзү дә. Беләсинин җахасындан җапышыб сорушан җохдур ки, әкәр сән дә әчлаф деҗилсән-сә, бәс әлиндән шикаҗәт етдиҗин о әчлаф һардадыр?

...Лермонтов нә гәдәр көзәл деҗиб: Бир гәлбин бир са-

атлыг һәҗатыны вермәк бир халгын тарихини җазмагдан чә-тиндир.

Бәхтиҗар даһа сонра өзүнүн вә Габилин “Некролог” ше’рләриндән данышыр. Сәрләвһәләри еҗни олса да, бун-лар тамам аҗры-аҗры ше’рләрдир. Бәхтиҗар җана-җана һәр иқи әсәрдән мисаллар кәтирир. Габилин ше’ринин чаны будур ки, өмрү боҗу һамынын көзүндән-көнлүндән узагда галмыш бир зәһмәткеш инсанын ады җалныз бир дәфә гә-зетә дүшдү: о да некрологда, өлүмүндән сонра. Көзәл фи-кирдир, сағ олсун.

Бәхтиҗарын ше’риндә исә тамам аҗры мәтләб вар. Нек-ролога инсанын анчаг тәрчүмеҗи-һалынын җекуну җазылыр. Бәс арзулар? Инсанын арзулары онун һәҗата кечирдиклә-риндән гат-гат чохдур. Инсан бу арзулара говушмадан дүн-җадан көчүр, елә исә мәрһумун үрәҗиндә галан арзулары би-ринчи нөвбәдә некролога җазылмалыдыр. Бу тамам башга фикирдир.

Бәхтиҗар бә’зән еҗни объектин, җә’ни һәҗатын мухтәлиф шаирләрә җахын һиссләр вердиҗини дә хатырладыр.

Сөһбәт кетдикчә дәринләшир. О, чап едә билмәдиҗи, сандыг ше’рләриндән бири — “Нағыл-һәҗат” ше’риндән бә’зи бәндләри охуҗуб әләвә едир ки, бу ше’ри 2 илә җаз-мышам. 1964-чү илдә башладым. Сонра илишдим. Җалныз 1966-чы илдә тамамлаҗа билдим. Ше’р ушаглыг илләриндә анасынын она данышдығы нағыллары хатырламасы илә башлаҗыр. Сонда исә шаир анасына белә деҗир.

Данышма, аҗ анам, данышма, кири.
Беҗнимә батмаҗыр бу әфсанәләр.
Дивләр көрмүшәм ки, нағыл дивләри
Онларын җанында тоҗуға бәнзәр.

Наданлар көрмүшәм, өз җолундакы
Дикә ениш деҗир, дүзә дик деҗир.
Түлкүләр көрмүшәм, өз голундакы
Дәмир зәнчирләрә биләрзик деҗир.

...Гулдурлар көрмүшәм, өзкә јер дејил,
Јурдуну талајыб асудә јатмыш.
Тачирләр көрмүшәм, симузәр дејил,
“Маладес” сөзүнә вәтәни сатмыш.

Беләликлә, шаир ше'рдә нағылдакы мәнфи образларла һәјатдакы әчлафлары гаршылашдырыр, букүнкү әчлафлыгын даһа дәһшәтли олдуғу гәнаәтинә кәлир. Чох көзәл тапынтыдыр. Ше'рә һејран галырам.

Аллаһын варлығына зәррәчә шүбһә етмәдијини билдирир, “мир” вә “антимир”дән данышыр.

— Алимләр билдирир ки, дүнјада һәр шеј чүтдүр: еркәк вә диши; кечә вә күндүз; ғыш вә јәј; исти вә сојуг. Демәли, һардаса бизим јер күрәсинә бәнзәр башга бир күрә дә вар. Мир, антимир. Бизим дүнјамызын һардаса пројексијасы вар. Бундан чыхан нәтичә одур ки, дүнја идрак әсасында гурулуб, бәлкә дә елә идрак Аллаһын адларындан биридир.

Даһа сонра сәһбәт бизи “Венера-4”-ә доғру чәкир. Инсан зәкасынын тәнтәнәсинә һејран галдығымызы билдирик. Саат 12-јә ишләдијини көрүб худаһафизләширәм.

Көјләр Бәхтијарын үрәји кими ишыглыдыр. Дүшүнүрәм нә јахшы ки, дүнјада белә оғуллар вар. Ертәси күн евдән чыханда хатырлајырам ки, плашым јаддан чыхыб Бәхтијаркилдә галыб. Түрк милләтинин мигдарыны изләјән Исфәндијар плашымы гапынын ағзында мәнә верир.

27 мај 1969-чу ил

ВӘТӘНДАШ ҮРӘКЛИ ПОЕЗИЈА

Електрик гатарында мәнимлә үзбәүз әјләшмиш уча бојлу, мәрд бахышлы бир икидин әлиндә балача, јашыл чилдли, даһа доғрусу, чилдсиз бир китабча көрүрәм. Мәнә чохдан таныш, һәтта доғма олан бу китаб Бәхтијар Ваһабзадәнин “Көкләр... Будаглар...” адлы сонунчу ше'рләр топлусудур.

- Нечә шаирдир? - сорушурам.

- Үрәкдән тикан чыхардан шаирдир! - дејир - вәтәндаш үрәкли поезија јарадан шаирдир!

Һәмсәһбәтимин дедији бу ики сәрраст чүмлә бизи таныш олмаға вадар едир. Ајдын олур ки, мәним һәмсәһбәтим Бақынын Ленин¹ рајонунда мүәллимлик едән, франсыз дилиндән дәрс дејән Совет Әлиф оғлу Бајрамлыдыр.

- Мән бу китабдан сәксән дәнә алмышдым - дејир - инди баша дүшүрәм ки, аз алмышам.

- Сәксән дәнә нијә?

- Достлара, јолдашлара пајламағ үчүн! Мән бу китабдан Москваја, Ленинграда² көндәрмишәм. Тәләбәләрә, аспирантлара, ордуда хидмәт едән азәрбајчанлылара... Она көрә инди әлимдә бирчә бу китаб галыб. Сатышда да јох...

Мән бу сөзләрә тәәччүб етмирәм. Бәхтијар Ваһабзадәнин Ленинграддан, һәтта Камчаткадан, бәлкә Даманскдан

¹ Индики Сабунчу

² Индики Санкт-Петербург

тутмуш Астараја, Нахчывана гэдэр кениш бир өлчүдө өз охучуларыны, өз севәнләрини јетирмиш бир сәнәткар олдуғуну чоҳдан билирәм. Доғрудан да, шаир үчүн, сәнәткар үчүн бундан бөјүк сәадәт ола билмәз. Бу хошбәхтлик јалныз ел севкисини газанмагда дејил, биринчи нөвбәдә өз гәләм мәһсулунун ел үчүн, Вәтән вә халг үчүн кәрәкли олдуғуну, күндәлик рузи кими, дуз, чөрәк, су вә сонунчу кибрит чөпү кими зәрури олдуғуну көрмәкдәдир. Бу чүр кәрәкли олдуғуну дәрк етмәк сәнәткара сонсуз енержи, илһам кәтирир, онун нәинки мә'нәви күчүнү, һәтта чисмани гүввәсини дә артырыр, чошдурур. Бәдәнчә арыг, чансыз, чәлимсиз көрүнән, рәнки солғун, анчаг көзләриндә вә сөзләриндә од јанан, јалныз ше'рләрини дејил, јалныз одлуаловлу мұһазирәләрини дә дејил, јолда, бағда, троллејбускаы тәсадүфи, ади сөһбәтләриндә дә бу јанғы илә алышан Бәхтијарын бу гэдәр енержини, ону ше'р, нәғмә, гәзәл, поэма, мәгалә, һәтта пјес вә елми әсәрләр јазмаға сөвг едән мә'нәви күчү һарадан алдығы һамыны һејрәтләндирир. О, бу енержини әбәди гајнагдан, вәтән севкисиндән инсанлар үчүн кәрәкли олдуғуну анламаг дүјғусундан, өмрүн инсана јалныз бирчә кәрә верилдијини билмәк һиссиндән, бу өмрү һәјатда тәк-тәк гәләм саһибләринә нәсиб олан бөјүк исте'дадын бәһрәсини инсанлара пәјламаг еһтијачындан алыр.

Бәхтијар Ваһабзадә јалныз Азәрбајчанда дејил, бүтүн дүнјада өз охучуларыны јетирмиш бир сәнәткардыр. Онун Москвада дөнә-дөнә нәшр олунмуш китаблары гүдрәтли рус дили долајысы илә дүнјаја јајылмышдыр. Ше'рләри Парисдә, Лондонда, Истанбул вә Нју-Јоркда дәрч едилир, чағдаш Азәрбајчан ше'ри илә мараглананларын диггәт мәркәзиндә дајаныр. Ајры-ајры зүмрәләрә, тәбәгәләрә мәнсуб олан мұхтәлиф инсанлар Бәхтијар Ваһабзадәнин јарадычылығында онлары дүшүндүрән суаллара чаваб ахтарыр вә тапырлар. Бу чаваб достлары севиндирир, дүшмәнләри исә мә'јус едир. Бу чаваб нәдән ибарәтдир? Бәхтијар

Ваһабзадәнин јарадычылығы бизә нә дејир? Һәр шејдән өнчә ону дејир ки, бәшәријјәтин, сајы дөрд милјарда јахынлашан инсанлығын бир парчасы, кичик, лакин ајрылмаз бир һиссәси олан Азәрбајчан халгы ирәлиләјир, сүлһә, азадлыға, истиглала, дөзүмлүјә, даһа јүксәк елм, техника, мадди-мә'нәви мәдәнијјәт зирвәләринә үз тутмуш тарихин, бәшәријјәтин үмуми ахарындан кери галмаг истәмир. Бу јериш, бу јүрүш һарада сүр'әтләнирсә, орада шаир шадланыр, ганадланыр, һарада, һансы нөггәдә зәифләјирсә, орада шаир һиддәтләнир, чәмијјәтин ахарыны ләнкидән сәбәбләри арајыр, ахтарыр, о гара нөггәләрә гаршы атәш ачыр. Ајдындыр ки, бу вәзифә, бу гәләм дөјүшү чәтин ишдир. Бунун үчүн һәр шејдән өнчә, шаир өзү чәмијјәтин ахарыны ирәлиләдән, тарихи өз чијинләринә алыб апаран инсанлардан, өнчүлләр дәстәсиндән кери галмамалыдыр. Бунун үчүн исә гәһрәманлара, икидләрә хас әзм, ирадә, билик, алимләрә хас олан тәфәккүр гүдрәти, кәшфијјатчылар хас олан ити көзләр, јалныз бу күнү дејил, сабаһы, һеч олмазса, гаршыдакы 50-100 илин үмуми чизкиләрини дә көрә биләчәк сәнәткар бахышы вә бир дә дөјүшдүкчә итиләшән, коршалмајан јараг-гәләм кәрәкдир. Бу кејфијјәтләрин һамысы Бәхтијар Ваһабзадәдә вардыр. Она көрә дә о, исте'дадынын гәдрини билир, өз ше'р гатарыны дөнмәдән ирәли сүрүр. Бајаг дедијимиз кими, тарихи ирәли апаран гүввәләри алғышлајыр, ләнкидәнләри дамғалајыр, јолумуздан гопарыб атмаға чалышыр.

...Һәјатда һәр кәсин өз јолу вар: Елм јолу, сәнәт јолу, ингилаб јолу. Бу јоллары бирләшдирән үмуми чәһәт инсанлығы хидмәт идеалыдыр. Бундан башга, өз ағ күнүнү башгасынын гара күнү үстүндә гурмаг истәјәнләрин, башгасынын әмәјини, торпағыны, азадлығыны гәсб едәнләрин, гарәт, рүшвәт, јалтаглыг, мұһарибә, часуслуг, симасызлыг, карјера... күчүнә, өз гара нијјәтинә чан атанларын да өз шәрәфсиз јолу, кирли чығыры вар. Тарихин бөјүк вә ишыглы јолунда ирәлиләјән сәнәт гатары бу ләкәли, ган-

лы, гара чыгырлары кәсә-кәсә кедир. Сәрнишин гатарындан даһа чох дөјүш гатарына бәнзәјән бу сүр'әт трениндә шаирин дә өз вагону, өз сәнкәр-масасы, өз ролу вар:

Шаирин бәдәни-бу ана торпаг.
Нәфәси-хәзридир, ганы-Күр, Араз.
Чох шеј Вәтәнсиз дә јашајыр,
анчаг
Ше'рсә вәтәнсиз, елсиз јашамаз.

Бу сәтирләр Бәхтијар Ваһабзадәнин поетик концепсијасыны ајдынлашдырыр. Сәнәтин чаны инсансевәрлик, вәтәнсевәрликдир. Шаир өз вәтәнини севмәк, өз халгына хидмәт етмәклә инсанлыға хидмәт едир. Биз әминик ки, Бәхтијар азербайҗанлы кими дејил, бир рус, инкилис, һинд, јахуд јапон кими доғулмуш олсајды белә, рус, јахуд јапон халгына хидмәт едән бир инсан кими јашајыб јарадачагды. Мән бу фикри она көрә бу чүр габарыг шәкилдә демәји вачиб билирәм ки, биздә бә'зән вәтәнсевәрлији милли мөһдудлуг, јахуд милли ловғалыг кими анлајан вә ја анламајан наданлар тапылыр. Беләләринин әлинә вәзифә дүшәндә, лајиг олмадығы бу вәзифәни горумаг, нәјин баһасына олурса-олсун, әлдә сахламаг наминә думдуру булаглар чиркаб атмагдан белә чәкинмирләр. Бәхтијарын ајыг шаир көзләри бу чүр маскаланмышлары, авантюристләри ајдын көрүр:

Анчаг...
Бәла онда, дәрә ондадыр ки,
Вәзифә хумары көзүнү өртән,
Вәтәни пул кими чибинә дүртән,
Бир рүшвәт дүшкүнү, рүтбәли надан
Дуруб күл үфүрүр көзләримизә.
Вәтәни севмәјин гајдаларындан
Утанмаз-утанмаз дәрә дејир бизә.

Бу мисраларын аид олдуғу “Шаир-Вәтән”, һәмчинин “Ријакар”, “Һә” илә “Јох” арасында, “Латын дили”, “Ана-

мын китабы”, “Мәнә нә вар?”, “Бәсдир”, “Бәс өзүн нә сән?”, “Оғрулар”, “Көһнә бајаты”, “Мән һазырам” вә саир бу кими ше'рләр, енержили, голлу-ганадлы, кәркинлик вә конфликт тутуму илә јүклү ше'рләр Бәхтијар Ваһабзадәнин сон илләрдә сүр'әтлә бој атдығыны, китабдан-китаба ирәлиләдијини, јени бәдии ахтарышлар јолу илә кетдијини көстәрән вә чағдаш Азербайҗан поезијасы хәзинәсини зәнкинләшдирән нүмунәләрдир. Бу нүмунәләр Бәхтијарын сон дәрәчә мәрә, принципиал бир сәнәткар, бәшәр досту олан бир мәсләкдаш, инсанлыға хидмәт јолунда нәинки дүшмәнләрә, һәтта достлара белә һеч бир күзәштә кетмәјән икид шаир олдуғуну көстәрир:

Мәни бағышласын Шәһријарым да,
Отуз ил өзкәјә “бәрадәр” деди.
Өз доғма јурдунда, өз дијарында
Доғма анасына о, “мадәр” деди.
Елә ки, јумруғу јерә дирәнди,
Дәрһал јада дүшдү доғмача кәнди.

јахуд:

Кәл биләк, инсанмы, заманмы һагсыз,
Кәһ оһа, кәһ буна биз јамаг олдуғ.
Кичик коһамызы гојуб чырагсыз,
Өзкәнин гәсриндә биз чыраг олдуғ.

Мәним зәннимчә, Бәхтијар поезијасыны севдирән биринчи нөвбәдә бу чүр бәдии кәшфләр, бәдии һәгигәтләрдир, халг һәјатына ајдын, мүдрик бахышы сәјәсиндә газанылмыш поетик сәрвәтдир.

Беш-алты ил бундан габаг Бәхтијарын ше'рләриндә һәрән дүјүнлү мисралара, сығалсыз ифадәләрә туш кәлмәк олурду. Фәрәһлә демәлијик ки, белә һаллар түкәнир. Зәннимчә, Бәхтијар Ваһабзадәни јалныз идеја, фикир чәһәтән дејил, һәм дә дил, үслуб, бәдии техника чәһәтиндән јеткинләшдирән онун өз сәнәтинә бәсләдији сонсуз севкисидир. “Көкләр... Будаглар...” Азербайҗан торпағына

дәрин көк атмыш шаирин сағлам мејвәләридир. О, јорулмаг билмәјән әмәји вә өлчүјә кәлмәјән бөјүк исте'дады сәјәсиндә илдән-илә ганадланыр, учалыр. Бурачан дедикләримиз Бәхтијар поезијасына даир үмуми гијмәтдир. Анчаг онун јарадычылыг хүсусијјәтләрини ачмадан һәммин гијмәт там олмаз. Бу хүсусијјәтләр һансылардыр:

1.Бәхтијар Ваһабзадә конкретдән үмумијә, зәррәдән күллә доғру кетмәји бачаран шаирдир. О, дәниздән данышмаг үчүн бир дамчыны, кәһкәшандан данышмаг үчүн бир улдузу, јахуд тәбиәтдән бәһс ачмаг үчүн бир шеһ гәтрәсини, јахуд гуш јувасыны поетик объект сечмәји, өз үмуми дүшүнчәләрини, дүјғуларыны конкрет, бир өзүлә сөјкәмәји үстүн тутур. Бу чәһәтдән о, чағдаш Азәрбајчан поезијасына бөјүк јениликләр кәтирмиш Сәмәд Вурғун вә Рәсул Рза, хүсусән јарадычылығы мұһарибә дөврүндә чичәкләнмиш Әһмәд Чәмил ән'әнәләрини ләјагәтлә давам етдирир. Китабдакы ән дигтәтәләјиг ше'рләрдән сајылан "Емадин" - "Волга", "Антенна", "Гарға-бүлбүл", "Көјүн хәритәси" мөһз бу јолла јаранмыш әвәзсиз поетик нүмунәләрдир. Шаирин конкретдән үмумијә доғру нечә ирәлиләдијини көрмәк үчүн "Емадин" - "Волга" ше'ринин бә'зи бәндләриндәки сон бејтләри ардычыл көздән кечирмәк јетәр:

Бу күн "Емадин"ә күлүрүк...

Сабаһ

"Волга"ја күләчәк өвладларымыз...

...Онун шөһрәтини илләр апарды,
"Емадин" "Волга"ја бахыр архадан.

...Санки баш галдырыб отузунчу ил
Алтмышынчы иллә дуруб јанашы.

...Елә бил билдирки от тајасындан
Бир чәнкә от дүшүб јаз оту үстә.
...Бәдбәхт о кәсдир ки, бу "Емадин" тәк
Чөлү дә көһнәдир, ичи дә көһнә.

Сөһбәти машындан башлајан шаирин инсана, чәмијјәт һадисәсинә доғру нечә ирәлиләдији бу бејтләрдә ајдын көрүнүр. Сон бәнд шаирин бу мөвзуда дүшүнчәләринә јекун вурур, бөјүк бәдии үмумиләшдирмә акты кими сәсләнир:

Заман бизә дејир: һәјата дүз бах,
Фикрин бу сүр'әтдән кери галмасын.
Бөјүк бир дәрә дејил јашча гочалмаг,
Үрәк гочалмасын, баш гочалмасын!

Һәјат, јенилик вә көһнәлик, кәнчлик вә гочалыг, ән'әнә вә новаторлуг һаггында дүрүст бир фәлсәфи гәнаәти әкс етдирән бу типли ше'рләр мөһз зәррәдән күллә кетмәк принципи әсасында јазылмышдыр. Бу, бәдии јарадычылыгда јахшы јолдур, лакин јеканә дејил, һәмишә дә уғурла нәтичәләнмир. Көздән гачырмаг олмаз ки, үмумијәтлә, поезија вүс'әтли фикирләр, ганадлы дүјғулар мејданыдыр. Конкрет мөвзу исә ону һәмишә јерә, торпаға бағлајыр. Алгыш о шаирә ки, аеродромда бир нечә дөфә фырланыб старт көтүрән тәјјарәсини торпагдан ајырыб булудлара, әнкинликләрә доғру ганадландыра билир. Бу, о демәкдир ки, конкрет мөвзу тапмаг асандыр, она өт, ган, нәфәс, ән башлычасы исә учуш ганадлары вермәк чәтин. Бунун үчүн шаир гүдрәтли тәхәјјүлә, һәјат вә заман һаггында јени, орижинал гәнаәтләрә, фикир вә дүјғулар селинә малик олмалыдыр. Әкс һалда шаир мөвзу ичиндә итиб батыр, нә гәдәр бол сөз десә дә, сәси ешидилмир, јердә дән ахтарыб ешәләнән тојуг кими зирвәләрә ганад чалан гарталлара јалныз һәсәдлә бахыр.

2.Бәхтијар Ваһабзадә лирик шаирдир вә бу лирика драматик өзәјә маликдир. Ваһабзадә лирик шаирдир - биз, әлбәттә, онун јарадычылығынын епик хәттини инкар етмирик. Анчаг, онун јарадычылығындан гырмызы бир хәтт кими кечиб кедән башлыча руһун, әсас поетик рәнкин лирика олдуғуну сөјләјирик. Бу о демәкдир ки, Бәхтијар сәнәтиндә субјективлик күчлүдүр. О, бүтүн һәјат һадисәләринә өз фәал шаир мұнасибәтини билдирән, әкс-сәда верән, гы-

ғылчымдан аловланан, жандыран вә жанан бир сәнәткардыр. Дүшүнчә тәрзиндәки емосија күчү, хисс жанғысы Бәхтијар лирикасынын күчү вә гүввәсидир. Тәәччүблү дејил ки, онун һәтта епик поемалары да лирика илә сүсләнмишдир, буна көрә дә о әсәрләрә там епик поэма демәк олмаз, шаирин субјектини хусусилә ајдын бүрузә верән рич'әтләри буну бир даһа тәсдиг едир.

Ваһабзадә лирикасы драматик өзәјә маликдир дедикдә исә биз шаирин јарадычылығында дәрин көк салмыш һәјати зиддијјәтләри, мұнагишә туфанларыны, лирик гәһрәманын фәал ахтарышларындакы јенилик вә идрак ешгини, өзүнү вә өзкәләри, тәбиәти вә чәмијјәти өјрәнмәк һәвәсинин күчүнү нәзәрдә тутуруг. Әкәр лирик ше'рдә бу кејфијјәтләр јохса, о, һеч лирика дејил. Бир дүканы, мағазаны, јахуд анбары јаран оғрулары тутуб халг мәһкәмәси өнүнә кәтирән милис ишчиләримизә алгышлар дејирик. Бәс инсанларын вахтыны, енержисини, севинчини, мә'нәви сәрвәтини оғурлајанлары нечә? Бунлары тутмаг асанмы? Белә бир мұнагишә Бәхтијар ше'ринә одлу гәзәб, кәркинлик вә дејүшкәнлик кәтирир:

Бир стол саһиби бир имза үчүн
Бизи сүрүндүрүр он күн, ијirmi күн.
Тәлејин асылыб тәк бирчә голдан-
Сән бир имзадакы күчә бах, күчә.
Бир дә көрүрсән ки, даг бојда инсан
Бир чыртдан өнүндә чүчәдир, чүчә.

Шаир исте'дад саһибини күтбејиндән, гәһрәманы горхагдан, јурдсәвәри карјеристдән асылы едән сәбәбләри арашдырыр вә бу мұнагишә онун ше'р ғылынчыны итиләјир.

3.Б.Ваһабзадә милли кәләнәкләрә (ән'әнәләрә) сөјкәнән новатор шаирдир. Бу кејфијјәт шаирин һәм дилиндә, һәм јазы, һәм дә дүшүнчә тәрзиндә, мәзмунунда ајдын көзә чарпан мәзијјәтләрдәндир. Мәсәлә јалныз онда дејил ки, Бәхтијар поезијасында Дәдә Горгуд, Бабәк, Низами,

Мәһсәти, Короғлу, Сабир, Мирзә Чәлил, Сәттархан, Хијабани кими инсанларын, Азәрбајҗан халгынын ғылынч вә гәләм гүдрәтини дүнја гаршысында нұмајиш етдирмиш баһадырларымызын ады тез-тез чәкилир. Ғыратын налы, нағара, гоша зурна, боју узун Бурла хатун, Фүзулинин "Шәби-Һичран"ы... шаирин сых-сых әл атдығы, үз тутдуғу поэтик образлардыр.

Биз мұасир вә бәшәри олмаг үчүн нәдәнсә милли ола-раг галмалыјыг. Бәхтијар поезијасы бу фикри бизә ачыг дејир. "Нәдәсә милли олмаг"... Нәдә? Мәсәлән, дилдә:

Мәним өвладыма ана дилиндә
дәрс дејән "ағыллы" мұәллимә бах.
"Вәтән", "вәтән" дејир,
өз өвладыны
әчнәби дилиндә охудур анчаг.
Өзкәјә: "Дилини өјрән!" дејирсән,
Өзүнсә бу дили бәјәнмәјирсән!...

Өз ана дилинә, әслинә, нәслинә бу чүр арха чевирәнләри, ријакарлары дамғалајаркән Бәхтијарын ше'ри ағыздан јох, од ичиндән чыхыр. Бунунла белә, тәмкинини итирмир, әгли гүдрәтини хиссә гурбан вермир. "Бир нәдир, беш-алты дил билсин кәрәк бизим сабаһымыз-көрпәләримиз" дејән шаир бунун јолуну да көстәрир. "Евдә ајаг ачыр әввәлчә һәр кәс, сонра узағлара дүшүр гәдәмләр. Илкини билмәјән сонуну билмәз, ездән үз дөндәрән чөлдә вәрәмләр".

Вәтән гејрәтини чәкмәјән оғул
Һәм өзүнә јүкдүр, һәм өзкәсинә.
Бу дилдә дәрс дејиб газандығын пул
Једијин чөрәк дә һарамдыр сәнә!

Бөјүт баланы да сән өзүн тәки
денән өзүн јаша, аләм јох олсун.
Намус олмаса да кечинәр, тәки
дилин узун олсун, гарнын тох олсун.

Бәхтијар ше'ринин милли вә бејнәлмиләл гәјәсини анламаг үчүн бу типли ше'рләри ачардыр. Бурада шаирин новаторчасына дедији фикирләр гәдим бир гәјнагдан кәлир.

Б.Ваһабзадәнин әсасән һеча вәзиндә, хусусилә онун онбирлик, һәмчинин једдилик, сәккизлик нөвүндә фәал гәләм чалмасы шаирин Азәрбајчан ше'риндәки милли кәләнәкләрә мөһкәм бағлылығындан доғур. Һеча вәзни Азәрбајчан ше'ринин чаныдыр, онбирлик "Короғлу" гошмаларынын дилидир, једдилик аналарымызын лајлалары үстүндәдир... Бәдии форма саһәсиндә бу әдәби, поетик сәрвәтә сөјкәнән шаиримиз новаторлуғу әсасән мәзмунда, мүндәрәчәдә арајыр, һәмчинин дилин, тәсвир васитәләринин јенилијиндә көрүр. Бу јенилији әјани көрмәк үчүн "Антенна" ше'риндәки поетик образлары јада салмаг јетәр. "Бир дам үстә көјәриб чаһаны гучаглајан нәһәнк ганад чубуглар...Јүнүн сөзү чубуглар... шәһәрләрдән шәһәрә сәс көрпүсү чубуглар... Бејин гутуларында чох дарыхмыш бу арзу, артыг бир нештәр кими биналарын дамыны јарыб чыхмыш бу арзу!.. Јүнүн, әсрин башында көзәрир тачлар кими... Әсрин әсәбләридир, ону белә титрәдән!"

Аһ, бу дөмир ағачлар,-
Һәндәси үчбучаглар
Дүнјанын о башыны
Чәкиб евләрә бағлар.

Көрүндүјү кими, шаир антенна дирәкләрини көздә чанландырмаг үчүн бүтүн поетик васитәләрини ишә салмыш, јени, марағлы епитетләр, тәшбехләр күчүнә өз тәсвир објектини рәссам кими әкс етдирмишдир. Гәрибәдир, биз бу "дөмир көзләр"лә дүнјанын о башыны көрүр, "полад гулаглар"ла аз гала бүтүн бәшәрин сәсини динләјирик, анчаг:

Бә'зән дуја билмирик
бизимлә илләр боју
бир бинада јашајан,
ејни дәрди дашыјан
гоншумузун
үрәјиндән кечәни...

Бу фикир, әлбәттә поетик кәшфдир, шаир бу кәшфи мәрдликлә давам етдирир. "Ағлымыз дәриндәдир, һиссимизсә дајазда. Биликдән безмәдикми? Кәлин, дујаг бир аз да..."

Б.Ваһабзадә новатор сәнәткардыр, дедикдә, биз әлбәттә, онун бу чүр јени, орижинал кәламларыны көздә тутуруг. Новаторлуғу, јениликчилији јалныз бәдии бичимдә арајанлар әлбәттә, јанылыр. Новаторлуг биринчи нөвбәдә һәјат һадисәләринин өн чәркәсиндә аддымлајан, чәмијјәтин ахарыны, инкишафыны сүр'әтләндирмәјә чалышан сәнәткарлара нәсиб олан поетик бир не'мәтдир ки, мәзмун вә мүндәрәчәдә чанланыр, һәмчинин сәсдә, сөздә, рәнkdә бәрг вурур:

Дөмирдән јох,
амандыр!-
Дујғумузун телиндән
Кәл, антенна гојаг биз.
Узағлары билирик,
Јахынлары дујаг биз!

4.Б.Ваһабзадә бәдии-фәлсәфи мұһакимә уғрунда дөјүшән фикир шаиридир. Бу кејфијјәт онун ән јахшы гәләм мөһсулларында ајдын көзә чарпыр. Шәрг ше'ринин, классик Азәрбајчан поезијасынын ән дәрин гатларындан сүзүлүб кәлән бу кејфијјәт Бәхтијар јарадычылығында јени бир парлаглыгла үзә чыхыр. Фәал идрак ашиги олан шаиримиз сејр етмәклә јетәрләнмир, һадисәләрин маһијјәтини арајыр, објектив ганунаујғунлуғлары, чәмијјәтин башлыча ахарыны көрмәјә вә көстәрмәјә чан атыр. Бу чәһәтләр ону гочаман, мүдрик Сә'дијә, даһи Низамијә, бөјүк үрәк шаири, зәка корифеји Фүзулијә јахынлашдыыр.

Бә'зән мејвәсинин ағырлығындан
Сыныр ағачларын будағлары да!

- дејән шаиримиз һеч кәси тәғлид етмир, һәтта башгасындан ешитдији, өјрәндији фикирләр дә онун өз үрәјинин аловунда әридији үчүн орижиналлашыр.

Б.Ваһабзадә ше'риндәки вәтәндашлыг кәсәри, ичти-маи-сијаси пафос, лирик һәјәчан бошлуғу вә драматизм ше'рә сығмады вә истәр-истәмәз ону бәдии мұнағишәнин даһа күчлү алову илә јанан драм жанрына кәтириб чыхартды. "Икинчи сәс" әслиндә бу вахта гәдәрки поетик ахтарышларынын парлаг јекунудур. Инди онун поезијасыны јени вә даһа јүксәк мәрһәлә көзләјир...

***

Бүтүн халг, хүсусән башга сәһәнин зијалылары Бәхтијар мұәллимә һәгигәти чәкинмәдән дејән бир сөз устасы кими нә гәдәр севирсә, рәсми даирәләр бир о гәдәр ондан чәкинир вә узаг гачыр. Бир гисм гәләм јолдашлары исә онун халг арасындакы һөрмәт вә шөһрәтинә ғысганырлар. Бу тәлә ејнән мәни дә һәмишә изләмишдир. Буна көрә дә биз ики тәрәфдән сыхышдырылырыз.

Бә'зи һалларда рәсми даирәләр бизи өз һәмкарларымызын әли илә вурур. Мәсәлән: Бизим һамымызын ДТК акенти кими таныдығымыз "Азәрбајчан" журналынын әмәкдашы Бәхтијарын "Јоллар - оғуллар" поемасы һаггында јаздығы даносу өз ачыг имзасы илә јазмышды.

P.S. Мән бу мәсәләни јазандан бир-ици күн сонра ешитдим ки, шаирин "Көкләр-будаглар" китабы һәтта узаг кәнд мағазаларындан вә китабханалардан јығышдырылмыш, китаба јасаг гојулмушдур. Мә'лумдур. Демәк мән сәһв етмәмишәм. Шаирин сөз күлләси дүз һәдәфә дәјмишдир.

5 декабр 1970-чи ил

ГИЈМӘТ

Шаирләрдән филанкәс (адыны чәкмәји мәсләһәт билмәдик - редактор) бу күн Бәхтијарымызын "Әдәбијат" гәзетиндә чап олунмуш "Гијмәт" поемасына гаршы јаздығы чаваб ше'рини телефонда мәнә охујур. Динләјиб дејирәм: - Б.Ваһабзадә јахшы әсәр јарадыб. Сән дә мәсәләјә өз бахышында һаглысан. Сәнин лирик гәһрәманын идејача јүксәкдә дајаныр. Амма Бәхтијарын естетик идеалы даһа бөјүкдүр.

Бәхтијарын "Гијмәт" поемасында типик бир мұәллим сурәти вар. Бағыны тикмәк үчүн она тахта-шалбан вермиш таныш бир мүдирә борчлу галдығындан онун хаһишини рәдд едә билмәјән мұәллим суаллара чаваб вермәкдә чәтинлик чәкән тәләбәјә "үч" гијмәт јазмаға мәчбур олур. Лакин сонра бунун әзабыны чәкир. Бурда шаир, образын даһили дүнјасына баш вурур. Бу дүнјаны охучунун көзләри өнүндә ачыр. Бурда бөјүк драматизм вар. Мән бу әсәри чәсарәтлә драматик поема адландырардым. Бу, бир ајдын һәгигәтдир ки, һәр поема јазан образын ич дүнјасыны, орада баш-баша кәлән дүјғуларын тогтушмасыны бу шәкилдә ачыб төкмәји бачармыр... Бәс, поеманын бу чәһәти нијә сәнин көзләриндән гачыб?

Поемада драматизм бунунла битмир. Мұәллим фәнни билмәјән тәләбәјә гијмәт вермәсинә көрә өзүнү бағышлаја билмир. Буна көрә дә бајаг кәсдији "мини јубкалы", "көзү сүрмәли" ғыза да "үч" јазмалы олур. Беләликлә дә,

вердији гијмәтләрин һамысы онун көзүндән дүшүр. О, вичданы гаршысында өзүнә һагг-һесаб верир.

Гыза да “үч” јаздым, һәр шеј позулду,
Гијмәтләр һамысы баш-ајаг олду.
Һәкм етдим үрәјә, гыјдым вичдана,
Ишими корлады бирчә јелбејин.
Мәним көтүрдүјүм бу имтаһана
Имтаһан демәјин, һагсызлыг дејин.
...Нијә тапылмады о гүдрәт мәндә
Верим гијмәтини, верим һәр кәсин?
Сахсыны алмазла бир еләјәндә
Күнаһкар сәррафдыр, алмаз нејләсин?

Бурда шаир Дәдә Горгуду хатырлајыр. Ахы, Дәдә Горгуд адамлара әмәлинә көрә ад вә гијмәт верәрди.

Мән верә билмәдим, ај Горгуд дәдә,
Доғру гијмәтини бурда һеч кәсин.
Горхум ондандыр ки, чәмијјәтдә дә
Бунлар гијмәтини ала билмәсин.

Бурда шаир тәләбәјә верилән гијмәти үмумиләшдириб, чәмијјәтдә инсанлара верилән јалныш гијмәт сәвијјәсинә галдырыр вә бунун бөјүк хәталара кәтириб чыхарачағынын, фачиә илә гуртара биләчәјинин горхусуну кечирир. Бу, әлбәттә, шаирин бөјүк вәтәндашлыг дүјғусунун тәзаһүрүдүр. Мүәллимин тәләбәләрә вердији гијмәтин јанлышлығыны, чәмијјәтдә инсанлара верилән гијмәтин јанлышлығы илә гаршылашдырыб бизи чох инчә мәтләбләр барәсиндә дүшүнмәјә вадар едән шаирин јарадычылыг гәләбәсини көрмәмәк инсафдырмы?

Нәһајәт, поэма белә бир үмумиләшдирмә илә битир:

Позулар гәјдалар, дағылар низам
Вермәсән һәр кәсин өз гијмәтини.
Көвһәр дә чатлајыб үзүләр тамам
Сәррафдан алмаса дүз гијмәтини.

Маһныда бәми вар, зили вар сәсин,
Һәјәтдә јери вар ахы, һәр кәсин.
Көзләр ағламасын, көзләр нејләсин,
Сән гаша верәндә көз гијмәтини.

Бәхтијарын әсәриндә драматизм гүдрәти вар, бурада психоложи зәнкинлик, фәлсәфи дүшүнчә күчлүдүр. Бәхтијар тәпә јарадыб. Анчаг бу тәпә чох рәнкбәрәнк, әтирли чичәкләрлә сүсләниб. Буна көрә дә сәнин вүгарлы вә башыуча дајанмыш дағындан мәнә даһа ајдын, даһа мунис, даһа јахын көрүнүр. Әслиндә, Бәхтијарын да идеалы дағдыр, анчаг о, белә сажыр ки, тәпәни танымадан, өјрәнмәдән даға галхмаг олмаз! Зәннимчә, о фикриндә һаглыдыр. Бу кичик поэма Бәхтијара мәхсус афоризмләрлә долудур:

Јанлышы заманын өзү дүзәлдир,
Фикри дә истәрәм мән әлван-әлван.
Өзүнүн јанлышы мин пәј көзәлдир,
Өзкәнин дүзүнү тәкрарламагдан.

Бу күнүн инсанларында чатмајан бир кејфијјәт бурада тәсдиг олунур: вәтәндашлыг вә мүстәгил дүшүнчә! Мәкәр бу һамыда вар?

Бәхтијар шаирликдән әввәл бөјүк вәтәндашдыр. Ону шаир едән дә һәмин вәтәндашлыг һиссидир. Бир мисал чәкмәк истәјирәм: Мәкәр Бәхтијар билмир ки, өвладлары рус дилини мүкәммәл билмәсә кәләчәкдә онлар үчүн чәтин олачаг? Билир. Бунунла белә о, ушагларыны ана дили мәктәбдә охудур. Бир күн она мә’лум олур ки, онун ушагларына ана дилиндә дәрс верән мүәлимләр өз балаларыны рус мәктәбләриндә охудур вә бу мүнәсибәтлә “Ријакар” ше’рини јазыр:

Нијә өзүмүзү өкеј сајаг биз?
Нијә атамызы танымајаг биз?
Өзкәни севирсән? Инанмырам мән.
Өзүнү севмәјән өзкәни севмәз.
Вәтәнин дилинә кәрәксиз дејән
Вәтәнин өзүнү нечә сеvir бәс?

Көзүнө дурсајды једијин чөрөк
Рәзил олдуғуну өзүн ганардын.
Дилими дансајдым мән дә сәнин тәк
Сән кимә дәрс дејиб пул газанардын?

Вәтән гејрәтини чәкмәјән оғул
Һәм өзүнә јүкдүр, һәм өзкәсинә.
Бу дилдә дәрс дејиб газандығын пул
Једијин чөрөк дә һарамдыр сәнә,

Әзизим филанкәс, инчимә, һәгигәт һәр шејдән үстүндүр.

Ахы, сән өзүн Азәрбајчан мәктәбиндә дәрс демәјинә бахмајараг, өвладларыны рус мәктәбинә вермисән. Балаларынын һеч бири доғма дилиндә даныша билмир, буна көрә дә мән сизин евдә ашыб дашан һиддәтими, гәзәбими күчлә чиловлајырам. Јадындамы, бешикдән јеничә ајрылмыш көрпә гызын: “Дядя Халил!” - дејә мәнә јанашанда, ачығымдан, анчаг күлә-күлә она түркчә чаваб вердим: “Һош, көрдүк, һаным ефенди!” Гызчығаз дөјүкдү. Сән елә билдин мән һаллыјам. Әслиндә, сәнә е’тиразымы күлүшә бүрүмүшдүм. Сәнин әксинә олараг, Бәхтијар анадилли нәсил тәрбијә едир. Ана дилинин севкисини ганында, руһунда јашадан нәсил уғрунда дөјүшүр:

Истәрәм һәр чаван
јандығым кими

Алышсын!

Мәни дә јандырсын јенә.

Мәним јана-јана дедикләрим
Һәмин јангыјла да гајтарсын мәнә.
Шакирд

Устаындан нечә мәртәбә
Ирәли кетмәсә, о, шакирд дејил.

Јахуд:

Мејвәдән данышдым мән она анчаг,
Оса дәрин бахыб, тохуму көрмүш.

Бәхтијарын јаратдығы мүәллим өз сөјәр јерини, зәиф чәһәтини көрән күчлү инсандыр. Зәифлијиндән сөз ачмасы онун күчлү, гүдрәтли олдуғуну билдирир. Јохсул тәләбәјә јаздығы “ики” онун јухусуна кирир:

“Ики”ләр һәр бири гара хал кими
Онун мәсләкиндә гаралыб дурур.

Тапшырыгла кәлән тәләбәнин онун үрәјинә нечә даг чәкдијини көр нечә тәсвир едир:

О, елә бахыр ки, куја борчу вар
Онун дәдәсинә мәним дәдәмин.

Инанмырыг ки, бу бејти охујан тәләбә өз мүәллиминин гаршысына көнлү бош, башы бош кәлмәјә чәсарәт етсин. Һәр һалда, бу мисралар тәләбәләри дүшүндүрәчәк. Биз бә’зән өз зәиф чәһәтләримизи өрт-басдыр едирик, кизләдирик. Анчаг бунун әкси даһа бөјүк учалыгдыр. Јашасын өз гүсуруну көрәнләр вә буна гаршы дөјүшәнләр! Ај филанкәс, сәнин бир ше’риндә гәһрәманын сәнин күчлү тәрәфини, мәрд вә гәһрәманылыг сачан тәбиәтини көстәрир:

Инсанлар көрмүшәм ач галан заман
Сәнкәрдә каһ кәмәр, каһ падош јејиб.
Дарда истәмәјиб дүшмәндән аман,
Кичик бир даша да “Вәтәним” дејиб!

Мән сәнин бу көзәл мисраларыны јаддашымда галдығы тәк јазырам, бир аз јанлыш јаздығым үчүн бағышларсан. Бу бәндин архасында мәрд вә гүдрәтли инсан дајаныр. Јенә тәкрар едирәм: Сәнин гәһрәманын естетик идеалына көрә јүксәкдир. Анчаг Бәхтијарда бу јүксәклик долајы јолла тәсдиг олунур.

Дүнјаја суалы олмајанларын
Суалдыр варлығы, суалдыр өзү.

Јахуд:

Һәмишә суал вер,
Һәмишә ахтар.
Ән бөјүк даһилик тәләбәликдир.

Башга бир јердә:

Кәсилән тәләбәм дејил,
јахшы бах:
Вәзифәм өнүндә кәсилән мәнәм.

Әзизим, кәл бөјнумуза алаг ки, бизим мүәллимләрин чоху һәлә бу анлаг сәвијјәсинә галхмајыб. Нә гәдәр киф басмыш, алчаг, рүшвәтхор, дајаз мүәллимләр көрмүшүк, мән бизим АПИ-дә, сән өз техникумунда! Буна көрә сән Бәхтијарын өз зәифлијинә даир е'тирафларына да учалыг, мәрдлик өрнәји кими бахмалысан! Чүнки өз зәифлијини көрмәк зәифлик дејил, күчлүлүкдүр.

“Үч” ала билән тәләбә күлүмсүнүр. Онун күлүшүндә һагг ағлајырды!” Мисранын кәсәринә, күчүнә, доғрулуғуна бах. Бу тәләбә сабаһ мүәллим олуб, күман ки, онун оғлуна, гызына дәрс дејәчәк. Вај о шакирдин һалына ки, савадсыз мүәллимдән дәрс алачаг. Савадсыз мүәллим исә һәјатда өзкәсинин јерини тутан, өз јерини тапмајан надан демәкдир:

Дејирәм: һәјатда бу маһир оғру
Доғрунун јерини тутса, вај бизә!

Кичик һагсызлыг бөјүк һагсызлыға, кичик әјрилик бөјүк әјрилијә јол ачыр. Бәхтијар бу тилсимли зәнчири ајдын көрүр вә көстәрир. Маһијјәтинә көрә бу поэма јалныз бир мүәллимин зәиф чәһәтләринә гаршы дејил, чәмијјәтдәки бүтүн јарамазлыгларын ичтимаи топлумсал сәбәбләринә гаршы тушланмышдыр. Буна көрә дә әсәрин ифша гүдрәти, фәлсәфи мүндәричәси бөјүкдүр, јенидир! Нә гәдәр вичдансызлыглар көрмүшүк. Анчаг һансы биримиз буну е'тираф етмишик?

Вичдан,

јазыг вичдан!

Бә'зән һәјатда
Јашамаг наминә сәни әзмишик.
Биздән күчлүләрин ајағы алтда
Сәни истәмәдән гурбан кәсмишик.

Бәхтијар өз мә'нәви гүдрәтинин чичәкләнмә чағларыны јашајыр вә буна көрә дә белә мисралар јарада билир:

Бир вахт көрәрәм ки,
Һәмән савадсыз
Мәним өвладыма савад өјрәдир.

“Тијмәт” поемасы Бәхтијарымызын бүтүн јарадычылығы кими классик кәләнәкләрә, Низами, Фүзули ше'ринә, үмүмән Доғу ше'ринин әхлаги, тәрбијәви руһуна чох мөһкәм телләрлә бағлыдыр.

Ертәси күн телефонда бу фикирләримиз Бәхтијарымызла бөлүшүрәм. Сәсиндәки мүлајим гүдрәт, кизли әзәмәт, сакит баһадырлыг руһуму охшајыр.

Јалныз јахшы әсәр јазмаг да аздыр, ај филанкәс, нәсилләрә көрәк ола биләчәк шәхсијјәт олмалыјыг! Анадилли оғулар јетирән, мәрд, басылмаз, алныачыг шәхсијјәт, јахуд садәчә олараг КИШИ!

***

Бу гејдләримә јекун олараг бир мүһүм мәсәләјә тохунмаг истәјирәм. Истәр Бақыда, истәрсә дә кәнд вә рајонларымызда мән Бәхтијар ше'ринин јүзләрлә, минләрлә пәрәстишкарларына раст кәлмишәм. Бу мүшаһидәләримдән сонра мән белә гәнаәтә кәлмишәм ки, халғымыз бу шаирин әсл гијмәтини вә үмүмән Азәрбајчан поезијасында тутдуғу јери мүтәхәссис тәнгидчиләрдән даһа дүзкүн тә'јин едир.

Мән һарда олмушамса, онун ше'р вә поемаларыны башдан-ајаға гәдәр әзбәр дејән вә дедикләри дәрин мисрала-

рын мә'на вә фәлсәфәсини мәһарәтлә ачан адамларә раст кәлмишәм. Онун ше'р вә поемалары һагтында җазылан тәһгиди мәгаләләрдә исә охучуларын вердиҗи гиҗмәт вә тәһлил әвәзинә соҗуҗ мұһакимәләр вә боғаздан җухары гуру тәһлиләр көрмүшәм.

Масаллыда бир мәчлисдә Талыб адлы бир мұәллим шаирин “Ағлар-күләҗән” вә “Јоллар-оғуллар” поемаларыны әввәлдән ахыра гәдәр әзбәр деҗиб әсәрләрдәки аҗры-аҗры мәгамлары елә тәһлил етди ки, бу мәгамлар вә сәтиралты мә'налар мәним үчүн јенидән ачылды. Бу, әлбәттә ки, охучунун мәһарәти илә бәрабәр һәм дә шаир гүдрәтинин сүбуту иди. Бу хошбәхтлик һәр шаирә мұјәссәр олан хошбәхтлик деҗил.

Бизим әдәбијјат мұтәхәссисләримиз җазыларында е'тираф еләмәлидирләр ки, Бәхтијар букүнкү поезијамызда ән чох охунан вә севилән гүдрәтли сөз устасыдыр.

Бу һәгигәтин бир сүбуту да онун китабларынын бир нечә мин тиражла далбадал чап олунмасыдыр. Жәлин биз дә фәрди дүҗуларымызы кәнара гоҗуб, әдәбијјат аләминдә гәләм чалан һәр бир сәнәткарымызын, о чүмләдән дә Бәхтијарымызын гиҗмәтини доғру-дүзкүн вермәји бачараг.

14 феврал 1981-чи ил

Ч.АЈТМАТОВУН “ӘСРӘ БӘРАБӘР КҮН” РОМАНЫ ҺАГТЫНДА СӨҺБӘТ

Телефонда шаир Бәхтијар Ваһабзадәнин сәсини динләјирәм:

- Хәлил, нәвәм олуб, она көрә сәни евимизә дә'вәт едә билмирәм. Бәлкә мән өзүм кәлим...

- Бујурун, кәлин, Бәхтијар мұәллим!

Рәнки бир аз солғун көрүнсә дә, күмраһлығыны вә јарадычы руһуну горујуб сахламыш шаири гаршылајырыг. Әзбәк шаири, Чәмал Кәмал һәзрәтләринин “Мирзә Улуғбәј”, “Шаирә” ше'рләрини вә бир гәзәлини тәрчүмә үчүн ајдынлашдырмагда она јардым едирәм. Чәмал Кәмалын һәр ики ше'ри мә'налыдыр. Әкәр шаир дә әјинтијә јол верирсә, демәк, бәшәријјәтин һалы јахшы деҗил, - икинчи ше'рин мәғзи будур. Бу мөвзу бизи Чинкиз Ајтматовун “Новыј мир” дәрјисиндә (1980, N11) басылмыш јени әсәри - “Әсрә бәрабәр күн” романынын үстүнә кәтирир. Аман аллаһ, Бәхтијарымыз бу әсәр һагтында нә гәдәр һәјәчанла данышыр: Әфсанәјә көрә кечмиш вурушларын бириндә Жуан Жуанлар - Түркүстана сохулур, мұғавимәт көстәрәнләри ғылынчдан кечирирләр. Тәслим оланлары исә гул едирләр. Гулларын вәзифәси јалныз өз ағаларына гуллуғ етмәкдир. Онлары әсл гул һалына салмаг үчүн јаддашдан мәһрум етмәк кәрәк! Бу нијјәтлә Жуан Жуанлар гулларын башына дәвә дәрисиндән хусуси папаг кечирирләр. Күн вурдугча, дәри јығылып, башы сыхдыгча-сыхыр

вә ағылы бејиндән чыхарыр, гуллары јаддашдан мәһрум едир. Јаддашсыз гуллара мангурд дејилир. Оғлуну итирмиш бир ана мин әзијјәтлә кәлиб ону тапыр. Һејһат, оғул ана-сыны танымыр.

- Оғлум, сән мангурд дејилсән, Јоламансан, мәним баламсан!

Оғул анасыны јада сала билмир. Мат-мат онун үзүнә бaxyр. Ана оғлунун башыны дизи үстә алып, лајла чалыр. Јалныз бу доғма дил, доғма сәс, доғма лајла Јоламанын јаддашыны өзүнә гајтарыр. Анчаг һүчум башланыр, ана гачыр. Жуан Жуанлар кәлиб Јоламана билдирирләр ки, бурадан гачан гадын, сәнин анан дејил, күпәкирән гарыдыр. Өлдүрмәсән, сәни өлдүрәчәк, Әлиһә ох, јај верирләр. Мангурд (Јоламан) јајы чәкиб анасыны өлдүрүр.

Әсәрин әфсанә гисми бунунла битир. Сонра букүндән данышылыр. Вәфат етмиш Газанкап кишини, вәсијјәтинә кәрә, “Анабејт” гәбиристанында дәфн етмәк кәрәк. Анчаг оғлу Сабитчан тәрәддүд едир. Чүнки гәбиристан кәнддән 60 километр узагдыр. Анчаг мәһрумун досту Једикеј вәсијјәтин јеринә јетирилмәсини тәләб едир. Табуту гара нәрин үстүнә гојуб апарырлар. Сән демә, “Анабејт” пантеону инди космодрома чевирилиб. Һәрби кејимли гаровулчу гышгырыр:

- Еј посторонни, сюда нельзя!

- Кто посторонний, вы или я? Позовите вашего начальника!

Тсыкбај кәлир, чидди вә сәртдир. Түркчә данышыға чаваб вермир.

- Я тут выполняю служебную обязанность. Со мной разговаривать только на русском языке!

Једикеј баша дүшүр ки, гаршысындакы артыг гырғыз, ја газах дејил мангурдшур. Әсл гулдур.

Сабитчан тәклиф едир ки, кәндә гајыдаг. Анчаг Једикеј билдирир ки, өлү чыхдығы евә гајтарылмаз.

Өлүнү јахын тәпәләрин бириндә дәфн етмәји гәрарла-

шырлар. Бурада Једикеј әлләрини көјә галдырыр, аман аллаһ, нечә фәрјад гопарыр. “Руһумузу әлимиздән алдылар!” - дејән Једикејин наләси бурада Чинкиз Ајтматовун өз фәрјадына чеврилир: Јох, сән Сабитчан дејилсән, Мангурдсан. Сәни охудублар ки, мангурд оласан. Бәс һаны чыхыш јолу?..

Бәхтијар Ваһабзадә нәфәс дәрир, тәхминән он-он бир ил бундан әввәл јазычыларын Дашкәнд конфрансында Чинкиз Ајтматовла күрчү насири Шенкелаја арасында кәдән бир дартышманы јада салыр. О вахт Чинкиз тәклиф етмишди ки, кичик милләтләрин јазычылары русча јазмалыдыр. Чинкиздән сонра сөз алан Шенкелаја исә Туркеневадән мисал кәтириб билдирмишди ки, елми әсәри башга дилдә јазмаг олар, бәдии әсәр исә мүгләг милләтин өз дилиндә јаранмалыдыр, чүнки о, халг руһунун ифадәсидир. Халгын, милләтин исә дилдән бөјүк әсәри јохдур, онун бүтүн гүдрәти, руһу, зәкасы, јеканә сәрвәтиндә - дилиндәдир.

Бәхтијар Ваһабзадә дејир ки, бәлкә биз дә әввәл Чинкиз кими имкан газанаг, сонра сөзүмүзү дејәк. Разылашмырам.

7 ноябр 1984-чү ил

КУНАЈДЫН, БӘХТИЈАР МҮӘЛЛИМ!

Мәним кими сырави Азәрбајҗан охучусуна букүнкү гәзетләрин кәтирдiji севинчдән бөјүк севинч ола билмәз: Бизим шаиримиз Бәхтијар Ваһабзадә ССРИ Дөвләт Мүкафатына лајиг көрүлмүш, онун ше'ринин, демәли, чағдаш Азәрбајҗан поезијасынын бејнәлхалг нүфузу, дүнја шөһрәти бир даһа тәсдиг едилмишдир. "Коммунист" гәзетиндәки садә вә мүтәфәккир шәклинизи, һаггыныздакы редаксија гејдләри, һабелә Јегор Исајев, Чинкиз Ајтматов, Сүлејман Рүстәм, Гајсын Гулијев кими гәләм саһибләринин үрәк сөзләри илә бирликдә кәсиб күндәлијимә тикмәји вачиб билдим. Ону да бојнума алым ки, бу мәктубуму һансы хитабла башламаг мәсәләсиндә хејли көтүр-гој етдим. Бәлкә, бу чүр хитаб едим: Мин иллик Азәрбајҗан поезијасынын гејрәтли өвлады Бәхтијар Ваһабзадә! Бәлкә, башга чүр хитаб едим: Чағдаш Азәрбајҗан мәдәнијјәтинин ән гүдрәтли јарадычыларындан бири олан әзиз Бәхтијарымыз! Башга бир хитабда Сизи поезијасы Көјкөл кими шәффаф, Сава-лан дағы кими вүгарлы, гәдим Шәки чинарлары кими әзәмәтли, јарадычы, көзләринин нуруну, үрәјинин атәшини тәләбәләринә верән, 30 илдән бәри һәр күн аудиторијада мәш'әл кими јанан бөјүк мүәллим, педагог вә әгидәсиндән дөнмәз, јүрдсевәр адландырмаг олар. Һәлә 30 ил бундан ирәли университетдә Сиздән дәрс алан јүзләрчә тәләбә-низдән бири кими мән һәлә о заман һисс етмишдим ки, Сиз бу епитетләрин һамысына лајигсиниз!

Мәктубуму Сизә бөјүк Һүсејн Чавидимизин шәкли ба-сылмыш, надир бир зәрфдә көндәрирәм вә әмин олдугуму билдирирәм ки, алдыгыңыз мүкафат, газандыгыңыз даһа бөјүк нүфуз вә кенишләнән имканларыңыз Чавидләри, Мүшфигләри, Фирудинләри күлләләнмиш халгымызын һә-лә дә көјнәјән мә'нәви јараларынын сағалдылмасы ишинә хидмәт едәчәкдир. Һеч билсәниз бу күн Азәрбајҗанын нү-фузлу гәләм саһибләринә нә гәдәр бөјүк еһтијачы вар! Ја-шасын нүфузунун ардында Азәрбајҗан дағлары дајанан Бәхтијар поезијасы!

Сизин ХӘЛИЛ РЗА

СӘМӘНДӘР ГУШУ КИМИ...

Бәхтијар Ваһабзадәјә

Кечәләр чох евдә ишыг сөнәндә,
Онун отағында лампа кур јанар.
Бә'зән Ај батса да, чыраг кечсә дә,
Шаир үрәјилә ев ишыгланар.

Гызмыш дәмйр кими көксү јананда,
Галхыб аста ачар пәнчәрәләри.
Шаир көзләриндә јанан ишыгдан
Гаранлыг бир аддым чәкиләр керй.

Сәмәндәр гушутәк аловланмаса,
Шаирдә һеч нәјә ихтијар олмаз.
Одлар јурду үчүн ода јанмаса,
Бәхтијар билйр ки, бәхтијар олмаз!

Јатмаг вахты дејил! Дишлә, дырнагла
Чалышмаг, чарпышмаг, гејрәт вахтыдыр.
Сәнәт сәнкәридир бу кичик маса
Нә танры мә'бәди, нә шаһ тахтыдыр.

Вәтәни ирәли апармаг олмаз,
Оғуллар јериндә мәрд дајанмаса.

Өмрү халгынындыр, өзүнүн дејил,
    Јашасын Һзаба гатлашан, дҺзҺн.
ӨлкҺнин, вҺтҺнин лҺјагҺти дҺ
    Бир шаир ҺмрүндҺ парлајыр бҺ'зҺн.
Башынын үстүндҺ Низами, Сабир
    ФикриндҺ, зикриндҺ ҺлмҺз дүҺалар.
Өл бҺјда ше'рини јазыркҺн белҺ
    Дујар ки, кҺз гҺјур она дүнјалар.

Ачылса һардаса намҺрд күллҺси,
    Одланар нҺфҺси, гаралар ганы.
Бүтүн туфанларын, зҺлзҺлҺлҺрин
    Шаир гҺлбиндҺдир илкин тҺканы.

БҺј уча... гол узун... бҺдҺн чҺлимсиз,
    ЧҺлимсиз чисминдҺ гҺјнар бир дҺниз.
ГҺлҺм гылынчыјла һҺр бир тилсими
    КҺрҺк шаир гырсын сҺссиз-сҺмирсиз.

ЧаҺан ујујанда, алҺм јатанда
    СҺнҺткар ҺллҺри сҺрҺдлҺр сҺкҺр.
НечҺ јад ӨлкҺни доғмалашдырар,
    Ган дүшҺн дүнјаја чичҺклҺр сҺпҺр.

АзҺри, Күлзары, ИсфҺндијары
    СҺҺр ојананда кҺлиб нҺ кҺрҺр:
Ујујур диванда сҺнҺт ме'мары,
    Мизинин үстүндҺ бакир сҺтирлҺр.

СҺтирлҺр-сҺадҺт, изтираб, вүгар,
    Өмүр парчасыдыр, үрҺк ганыдыр.
СҺнҺт говғасындан галиб чыханлар
    Бүтүн дҺјүшлҺрин гҺрҺманыдыр.
Ана пычылдајыр: - СҺс салма, бала!
    Она бу сҺс белҺ јухуда чатар.
КүнҺшлҺ дүнјанын арасындача
    Ајыг мүркүлҺјҺн бир шаир јатар.

1970.

20 нҺјабр 1985-чи ил

МУБАҺИСӘ

БҺхтијар мүӘллимин досту, мҺшһур чҺрраһымыз профессор НурӘддин РзајевкилдӘјик. Шаир гардашым Шаһмар ӘкбҺрзадҺ илӘ сҺһбҺтдашам. БҺхтијар ВаҺабзадҺнин 60 јаш бајрамына кҺлмиш алман алыми Һанс Петер ӘһмӘд Шмиденин Азәрбајчаны бизимкилҺрин чохундан јахшы танымасындан, Азәрбајчан түркчҺсини бҺ'зи башчылардан даҺа мүкӘммөл билмӘсиндҺн бҺһс ачырыг. НурӘддин мүӘллим бу мөвзуда гонушаркҺн һҺјрӘтини, севинчини кизлӘдҺ билмир:

- СизӘ мин јол тӘшӘккүр етсӘк дҺ аздыр, ӘһмӘд бҺј! Сиз ки, Азәрбајчан түркчҺсини бу гӘдәр кҺзӘл мӘнимсӘјибсиниз, Сиз ки, Азәрбајчан нағылларыны алманчаја тәрчүмӘ едиб Авропада јайырсыныз... Сағ олун!

- БӘни тҺһгир едирсиниз, НурӘддин бҺј! МӘкәр МӘчнун Лејланы севдији үчүн Лејладан тӘшӘккүрмү уммалыдыр?! Түрк дүнјасы, Истанбул рӘ'јадыр бӘним үчүн... Бакыны нечӘ дӘфӘдир кҺрүрәм, һҺр дӘфӘ елӘ бил рӘ'ја кҺрүрәм.

Гонушманын мӘчрасы азча дӘјишир. Халг шаири БҺхтијарымызын 60 јаш бајрамына кҺлмиш даҺи јазычы Чинкиз Ајтматовун Микајыл МирзӘ актјорлуғуна һҺјранлығындан бҺһс ачырыг. 60 иллик мӘрасиминдҺ “Фәрјад” пјесиндӘки Заһид ролунда чыхыш етмиш Микајылын еһтирас түғјанвары, Заһидин дҺрин, сарсыдычы мӘ'нәви зиддијјетлҺрини ашкарламасы, унудулмаз характер јаратмасы Чинкизи мӘфтун елӘмишидр. Шаһмарымызын сҺһбҺтиндҺн Өј-

рәнирәм ки, рәссамлардан Тоғрул Нәриманбәјов, Чавад Мирчавадов да Чинкизи сөһрләјән кишиләр сырасындадыр.

“И дольше века длится день” - “Әсрә бәрабәр күн” романынын адыны Азәрбајчан түркчәсинә Ишаг Ибраһимовун бу чүр тәрчүмә етмәси мүәллифи разы салмамышдыр.

- Бу чүр тәрчүмәдә күнүн бајрамы вар. Һалбуки орижиналда күнүн бајрамындан дејил, бәлкә әксинә, јасындан, әзабларындан, мүсибәтиндән сөһбәт кедир.

- Анчаг Чинкиз бәј, Ишагын тәрчүмәси үмүмән ә’ладыр. Роман шаир гәләминдән чыхыбмыш кими учур, ганадланыр.

- Учур, ганадланыр... сөзүм јох... анчаг орижиналда әсәрин ады “Асрдан калымтаһар күн”дүр. - “Әсрдән бетәр күн”. Бәлкә Азәрбајчан түркчәсинә белә дә тәрчүмә етмәк лазымдыр!

Ч.Ајтматовла Ш.Әкбәрзадә арасындакы бөјүк достлут һаггында чох ешитмишик. Бу достларын арасындакы сөһбәтдән бизә мә’лум олур ки, романдакы Үкүбала сурәтини чевиридә Укубала вә Једикеј образынын Едикеј бичиминдә верилмәси дә дүрүст дејил. Үкүбала - гырғызча бајгуш баласы демәкдир, Једикеј исә Једди көј мә’насыны верир.

Бу чүр ујғунсузлуглар бир даһа кәстәрир ки, ән кәзәл тәрчүмәчи белә јалныз истә’дадына, јалныз дујумуна (интуисијасына) күвәндикдә јаныла биләр, бунунла бәрабәр елми-филологи әмәјә архаланмаг, орижиналын дилини өјрәнмәк, әсәри орижиналда охумаг, мәнимсәмәк мүтләг ва-чибдир.

Сөһбәтә Бәхтијар мүәллим мүдахилә едир:

- Мән гырғызчадакы “калымтаһар” сөзүнүн лүғәти мә’насыны билмирәм. Амма “И дольше века длится день” ифадәсинин “Әсрә бәрабәр күн” шәклиндә тәрчүмәсини дүз һесаб едирәм. Елә бу ифадәнин өзүндә мәкәр Чинкиз бәјин дедији әзаб, әзијјәт кизләнмәјибми? Јә’ни, күн о гәдәр әзаблы олмуш ки, о Једикеј үчүн әср гәдәр әзаблы вә узун кечмишдир. Бизим бајатымызда бу фикир белә ифадә олунуб:

Әзизим, мин аја дәјәр,
Гашын мин аја дәјәр.
Ил вар, бир күнә дәјмәз,
Күн вар, мин аја дәјәр.

Бајатыда ифадә олунан фикир Чинкиз бәји әфсунлајыр. Вә бајатыда белә бир фикир ифадә олундуғуна кәрә, тәслимәм дејир.

Рус тәнгидчиләриндән кимсә демишдир ки, гырғыз түркләринин ренесансы Чинкиз Ајтматовла башланыр. Бу тезисә биринчи Чинкиз өзү е’тираз етмишдир. - Хејр! - демишдир. - Мин иллик абидәси - “Манас”ы олан халг һаггында бу чүр данышмаг инсафсызлыгдыр. Гырғыз түркләринин ренесансы “Манас” абидәсинин јаранмасы илә башланыр, “Гутадғу билик” (“Сәадәт кәтирән елм”) јарадычысы Баласағунлу Јусифин чијинләриндә јүксәлир. “Шол һыммату киши бизкә дәрс берди”. Биз “Манас”ын, Дала-сағунлу Јусифин јетирмәләријик. “Манас” әсрләрин тишәсилә чилаланмыш дағдыр! Јарадычысы да халгдыр, редактору да.

Чинкиз Ајтматовун мүдахиләсинәдәк елә күман етмишләр ки, гырғыз түркләринин јазылы әдәбијјаты 1924-чү ил октјабрын 24-дән башланыр. Һәмин күн шаир Токтокул Сатылганов “Октјабр шәфәги” ше’рини чап етдирмишдир. Бу күнү гырғыз јазылы әдәбијјатынын башланғычы сајанларын сәһв етдијини билдирән Чинкиз Ајтматов һазырда “Гутадғу билик” дастанынын јаранмасынын 800 иллијинин дүнја мигјасында гејд едилмәси үчүн һазырлыг көрүр, елми, әдәби гүввәләри һәрәкәтә кәтирир.

- Баласағун шәһәри инди дә дурурму?
- Дурур. Анчаг ады дәјишиб, инди “Токмак” адланыр.
- Чинкиз Ајтматовун хатыны Мәријјә көрәсән һансы ихтисасын саһибдир?

Нурәддин мүәллим чаваб верир:

- Сәнәтшүнасыр. Үмүмиттифаг Дөвләт Кинематография Институтуну (ВГИК) битириб. Чох инчә зөвгә малик

олан зијалы гадындыр. Чинкизи јалныз заһири һүснү илә јох, һәм дә мә'нәви гүдрәти илә һејран гојуб, һәм дә "Манас"ын инчә биличиләриндәндир.

Хатун мәндән сорушур:

- Сиз "Манас"ла танышсынызмы?

- Бир азча. Чинкиз Ајтматов сөз вериб ки, бу дастанын ән көзәл парчаларыны сечиб тәрчүмә үчүн јайсын. Һәмин парчалары мән дә азәрбајҗанчаја тәрчүмә етмәк фикриндәјәм. Нә гәдәр манасчылар, халг ашыглары, акынлар, го-пузчулар һеч бир тәлтиф, чәләнк, мұкафат, гонорар уммадан өзләрини бу әзәмәтли абидәјә гурбан вермишләр, онларын адлары да батыб, анчаг "Манас" јерин тәкиндән даг кими галхыб, учалыб. Гырғызларын ән јахшы јазычылары, шаирләри манасчыдыр: Аалы Токомбајев дә, Токтокул Сатылганов да, Чинкиз Ајтматов да бу јолу тутуб кедирләр. "Әсрә бәрабәр күн" романында "Манас"дан хејли парчалар верилиб, Исаг Ибраһимов һәмин парчалары көзәл тәрчүмә едиб. Сонра сөһбәтдән мә'лум олур ки, Чинкиз јени роман јазыб.

Нурәддин мүәллим Бәхтијарла Чинкизин достлуғу шәрәфинә пијалә галдырыр.

18 мај 1988-чи ил

ОЈАНЫШ КҮНҮ

Сәһәр мәнә зәнк вуруб билдирдиләр ки, чамаат мејдана ахышыр, дурма, кәл. Дәрһал өзүмү јетирдим. Чаванлар ахын-ахын, дәстә-дәстә мејдана топлашырды. Әбүлфәз бәј мәни јухарыдакы күрсүјә чағырды... Митинг давам едирди. Данышанлар ағзындан од төкүр, елә бил гартымыш империјанын тәмәлини лахладырды. Улу танрыја шүкүр олсун, бу күнү дә көрдүк. Мән дә данышмаг истәјирәм. Амма бу гызғын пәләнкләрдән, бу икидләрдән бизә мачал јохдур.

Елә бу вахт көрдүк мејданын ашағы тәрәфиндә бир машын дајанды. Икидләр машыны дөврәјә алды. Бир дә көрдүк ки, чаванлар машынын ичиндән Бәхтијар мүәллими чыхарыб башларынын үстүнә галдырдылар. Бәхтијар инсан дөнизинин үстүндә гајыг кими үзүрдү. Чаванлар ону башларынын үстүндә күрсүјә тәрәф кәтирдиләр. Бу, чох тәбиидир. Даим һәгигәти дејән, халгынын дәрди илә алышыб јанан сәнәткары халг да башынын үстдә галдырар. Һамымыз әл чалырыг. Ким нә дејир десин, мән букүнкү милли ојанышда әдәбијатымызын ролуну әвәзсиз санырам. Бу күн бура топлашанлар Иса Һүсәјнин, Р.Рзанын, И.Шыхлынын, Бәхтијарын, мәним вә башгаларынын әсәрләри илә пәрвазланмыш чаванлардыр.

Јердән һамы "Бәхтијар", "Бәхтијар"- дејә гышгырыр. Сөзү она верирләр. О, бир мүддәт сусур. Јәгин ки, севинчиндән гәһәрләниб. О:

- Әзиз өвладларым, бу күн мәним ән хошбәхт күнүм-

дүр. Чүнки халгым артыг өз һагтыны мүдафиә етмәји бача-
рыр. Сизи дә, өзүмү дә тәбрик едирәм.

Алгышлар, алгышлар.

Бәхтијар мүәллим чох даныша билмәди, боғазы тутулду.
Ону гәһәр боғурду. О, микрофондан араланыб кәнара чә-
килди. Көрүшдүк. Шаир, өзүнү сахлаја билмәјир, ағлајыр-
ды. Мән ону тәбрик едиб бағрыма басдым: Бу күн тарихә
јазыласы күндүр: Бизим ојаныш күнүмүз!

Бу күн мән бир даһа инандым ки, бу империја дағылма-
ға мөһкумдур.

Онун јашамаға һаггы јохдур.

6 ијун 1988-чи ил

ТӘЛАТУМЛҮ КҮНЛӘР

Сабир бағындакы дондурма кафесиндә Азәрбајчаны го-
рума өзәјинин нөвбәти јығынчағына топланырыг. Нә Әбүл-
фәз Әлисој кәлиб чыхыр, нә Исмајыл Тәригпејма, нә дә
чохдан бәри бизим Сабир Јанардағдан ајрылмыш Елмәддин
Әлибәјли. Јорғун Шамил Әлисој вә Сабир Јанардағ Б.Ва-
һабзадә илә көрүшләриндән данышыр вә билдирирләр ки,
о, ашағылардан чох јухарыларла әлагә сахлајыр.

Мән дедим ки, биз өзүмүз ону милләтин дәрдрәрини ју-
харыларда һәлл етмәк үчүн вәкил сечмәдикми? Ахы, о,
чох бөјүк ишләр көрүр.

Мән Бәхтијарын һәмишә бизимлә бир јердә олдуғуну,
март ајындан бу күнә гәдәр давам едән тә'тилләрин һамы-
сында иштирак етдијини, күчәләрин адларыны миллиләш-
дирдијини, феврал ајында Худу Мәммәдов вә Һ.Һәсәновла
бәрабәр Ағдама кедиб Дағлыг Гарабағдан говулан азәрбај-
чанлыларын кери гәјтарылмасыны тәләб етдијини, она
е'тираз едән ДТК сәдри Зија Јусифзадә вә Т.Оручовла да-
лашдығыны, МК-нын фәаллар јығынчағында биринчи ка-
тиб Камран Бағырову иттиһам етдијини вә елә орадача
баш кичәлләнмәсиндән јыхылыб хәстәханаја апарылдығы-
ны хатырладыб һагсыз олдуғларыны онлара дедим.

Бундан сонра Бақыда мартдан бәри башланан тәләбә
тә'тилләрини, 16,18 мајис нүмајишләрини, Камран Бағы-
ровун горхаглығыны, Шәкидә 27 мајис нүмајишини тәһлил
вә музакирә едирик.

Талыш баласы, шаир Нурәддин Мирзәхан кәлиб чы-
хыр. Түркана, баға кәлә билмәдији үчүн үзр истәјир, Ле-
рик ојмағынын доғма Сору кәндиндә, јолдашы Јусиф Аб-
дулланын тојунда олдуғуну билдирир. Бу гызын бәхтинә
мәрд чыхајды каш, ше'рини јенидән динләјирәм.

Ајрылыг һәјатын һөкмүдү, гардаш,
Бу гызын бәхтинә мәрд чыхајды каш.

Икинчи ше'ри дә јахшыдыр.

Мәһәббәт тохуму сәпиб тәбиәт,
Лаләнин икиси үзүндә битиб.
Гәлбимә чалады сөз үрәјини,
Тәләјим бир кәлмә сөзүндә битиб.

Нурәддин сағоллашыб кедәндән сонра Шамил Әлисој
јалныз бизә аид сөзүнү дејир:

- Бу гәзалы, гәдәрли мүһитдә ән тәһлүкәсиз јер јенә сү-
кан архасыдыр. Сүканчы олмалысан! Сәмәд Вурғун сәми-
ми олдуғу үчүн севилив, һәтта сәһвләриндә дә сәмиими иди.
Сән дә беләчәсән, Хәлил бәј! Биз сәнин ардынча кетмәк
истәјирик.

Мән онлара дејирәм ки, сәмиимијјәт бир шејдир, сијасәт
ајры шеј. Мән елә сәмиими олдуғума көрә сијасәтдә сәһв
едә биләрәм.

Онлар мәнимлә разылашмыр.

Шамил Әлисој "Бир санлы тәһлүкә" мүрачиәтини оху-
јур. Бурада Азәрбајчаны вә планети бүрүјән ән бөјүк бәла-
нын - радиасијанын тәшкилатчылары ифша олунур. Јајын
тән ортасында гәфилдән гар јағмасы, һаваны бүрүјән зә-
һәрли думан, тоз, аналарын сүдсүзлүјү, үрәк буланмасы,
ган тәзјиги, мә'дә һаһијәсиндә, ағ чијәрдә, гара чијәрдә,
ганда хәрчәнк азары вә диқәр хәстәликләр, чанлы, чансыз
тәбиәтин солмасы, биоложи аләмин мәһви јалныз вә јал-
ныз радиасијанын нәтичәсидир.

Шамил бәј Әлисојун бу дәгиг мүшаһидәсинә буну да
әләвә етмәк олар ки, кар, кор, кечәл, көкә, пәлтәк, мәғ-

мун, әсәб позғунлуғу, јалтаг, чылғын, јарымсатғын вә там
сатғын, милли чөвһәри олмајан адамларын чәмијјәтдә бун-
ча артмасы да тотал сојғырымы (кеносиди) сијасәти илә
илкилидир, физики вә мә'нәви радиасијанын нәтичәсидир.

- Еј халг адлы мүгәддәс гүввә! Еј мәним доғма халгым!
Сән бу күн ачизсән. Чүнки дүшмәнини, достуну һәлә там
танымырсан, сәни кәлә вәзијјәтинә салыблар. Сахта ел
гәһрәманлары сәнин көзләринә пәрдә чәкир. Туршулу кү-
чәсинә Бабәк ады вермәклә башынын алтына јастыг гојур-
лар. Бу күн сәнин гаршында дуран илк вәзифә нә күчә
адыны дәјишмәкдир, нә дә дашнакла дејишмәк, дидишмәк.
Сәһбәт јашамағ һүгугундан кедир. Сән јашамағ, сағ галмағ,
радиасија адлы бәланы арадан галдырмағ һаггында дүшүн-
мәли, мүбаризә апармалысан. Бакыда ганына дүшән изотоп
илләр боју варлығында јашар, парчаланма мөгамыны көз-
ләр. Бакыдан чыхыб Карловы-Варыда да өлә биләрсән,
ССРИ Али Советинин сессиясында да. Гој јени партија
рәһбәрлији Сијаси Бүродан тәләб етсин ки, Бакыдан,
Азәрбајчандан, планети бүрүјән өлүм думаныны арадан кө-
түрсүн.

"Ну погоди" чај евинә кәлирик. Бурада башымыза хеј-
ли адам јығышыр. Тәклиф едирәм ки, Шамил Әлисој,
"Бир санлы тәһлүкә" мүрачиәтини бир даһа охусун. Оху-
јур. Лејтенант Шмидт адына¹ заводун фәһләси Не'мәт Пә-
наһлы јанашыр вә мәни дәстәмиздән ајырыр, Шамилин ве-
ликорус шовинизминә мејдан охујан мөвгејинин инди бизә
әл вермәјәчәјини билдирир.

Чәнлибелчиләрин јанындајам. Мәһәммәд Һатәми Тан-
тәкин, бу гарасаггал алимлә јанашы дајанмыш тәјјарә бығ-
лы, Короғлу көркәмли Тағы Халисбәјли, гарагаш, гарақөз,
инчә бығлы дәлиганлы Томрид, көзәл дилшүнас алим Фи-
рудин бәј Чәмилли, мәрд, мүдриқ, түрк сифәтли Бәһмән
Султанлы гаршыда көзләнилән 9 ијун 1988-чи ил тарихли
нүмајиши индидән музакирә едирләр. Башчымыз - Тантә-

¹ Индики Сәттархан адына

кин. Микрофон - тәјјарә бығлы, Короғлу көркәмли Тағы Халисбәјлидә. Нүмајишин мәгсәди:

1.Ермәнистандан гопуб кәлән Азәрбајчан түркләрини кери ғәјтармағ, силаһлы милислә, әрзағ, аптек вә һәкимлә тә'мин етмәк, һүгуғларыны горумағ үчүн ајрыча комиссия җаратмағ! Нурәддин Рзајев, Худу Мәммәдов, Сона Ғәдиrowa, Хәлил Рза, Тағы Халисбәјли, Микајыл Мирзә, Бәхти-җар Ваһабзадә вә башға мәсләкдашлары бу комиссияја да-хил етмәк;

2.Дағлыг Гарабағда Совет һакимијјәтини бәрпа етмәк.

...Мән евә кәлиб Бәхтиҗар мүәллимә зәнк вурур вә ону җаранмыш комиссиядан хәбәрдар едирәм. О, мәгсәд вә мә-рамымызы бәјәнир, шәртләримизи ғәбул едир вә бу мәг-сәдлә ардычыл олмағымызы арзулајыр.

Телефонда бир хејли дәрдләширик.

23 январ 1990-чы ил. Бакы

КҮНДӘЛИКДӘН ГЕЈДЛӘР

Телефонда Академијанын Низами Институтунун әмәк-дашы Маис Әлизадәнин сәсинә дигтәт кәсилирәм:

Партија билетләрини тәһвил веририк, тәләс! Партија бұросу, өзәји ләғв олунур.

...Академијанын "Исмаилијјә" бинасында Јазарлар Бир-лијинин биринчи катиби Анар ичласы ачыр:

Бәдәнчә чәлимсиз көрүнсә дә, руһән күчлү шаиримиз, январын 20-дә МК-нын габағында партија билетини ат-мыш, сонра Мүнхен радиосу илә ганлы гәтли дүнјаја чар чәкмиш, Кремлдә јуваланмыш чаниләри ифша вә рұсвај етмиш Бәхтиҗар Ваһабзадә күрсүјә галхыр, мүрачиәтин мәтнини бәјәндијини билдирик, хәстәханаја апарылан хәс-тәнин әлине дәјмиш күлләдән һәкимин дә җараланмасын-дан, Бакыдан русларын чыхарылмасы зәрурәти һағтында шајиә јажан һәрби комендант, кенерал В.С.Дубинјакын фитнәкарлығындан данышыр. Бу алчаг провакасијаны гы-зышдыранларын мәгсәди бизә бәллидик! - дејир. Онлар бу фәнд илә төкдүкләри күнаһсыз ганлара бәраәт газандыр-маға, Түрказәр милләтинин руслара гаршы милләтчилик мөвгејиндә дајандығларыны әсасландырмаға чалышырлар. Провакасија төрәдәнләр Азәрбајчан түркләрини гырмагла јетинмир, үстәлик онларын үстүнә бөһтан атмаға чәһд едирләр. Кечмәјәчәк! Бизим дүшмәнимиз рус дејил, русун өзүнү зәлил вәзијјәтинә салан бөјүк дәвләт шовинизмидир! Гулдарлыг вә гәсбкарлыг диктатурасыдыр. Биз нәинки ру-

са, јәһудијә, һеч ермәнијә гаршы да әдавәт бәсләмәмишик, жалныз гәсбкарлыға, жалныз ишғалчылыға нифрәт бәсләмишик.

- Јалныз ССРИ јазычыларына јох, һәм дә дүнја јазычыларына үз тутмалы, онлара әсл һәгигәти чатдырмалыјыг.

Бәхтијарымызын бу тәшәббүсү бәјәнилик вә алгышла-
ныр.

20 мај 1990-чы ил. Москва

Јухуда шаиримиз Бәхтијар Ваһабзадә илә гонушурам. Микајыл Мүшфигин јадымда пис галан бир кәзәл бәнди-
ни она әзбәр демәјә чалышырам:

Мисралар башында кечә сүбһәдәк,
Синәси јүз јердән сөкүлән мәнәм.
Ше'р гәлибинә, сөз гәлибинә
Әријә-әријә төкүлән мәнәм.

Куја бу ше'ри илк дәфә ешидән Бәхтијарымыз дикси-
нән кими олур. Әсәби һәрәкәти, солғун сифәтинин чизки-
ләри мәни сарсыдыр. Вә дөнүб "Јаман күнүн өмрү аз
олар", - дејә мәнә тәсәлли верир.

19 октябр 1991-чи ил

Бәхтијар Ваһабзадә дејир ки, мән Али Советин ичла-
сында дедим ки, нә олар, гырылаг, ичиндә дә мән - тәки
мүстәгил олаг. Сабаһ бизим мүстәгил заводлар пис күнә га-
ла биләр. Русиянын һәр шәһәриндән бир һиссә алыб гу-
рашдырыг. Амма мүстәгиллији һеч јердән алыб гураш-
дыра билмәрик. Ону өзүмүз јаратмалыјыг.

Али Советдә бу конуда чыхыш едән бир әчлафын сөзү-
нү кәсән Бәхтијар Ваһабзадә сөз күрсүсүндән она белә ча-
ваб вермиш.

- Еј намәрд, мән һачан дедим, 2 милјон гырылсын? Мән
дејирәм тох кәлә олмагданса, ач азад олмаг јахшыдыр.

4 январ 1993-чү ил

Ордуда мүдафиә мәсәләләринә даир мүәјјән тәдбирләр
көрүлүр.

Ајры-ајры зијалыларын мүхтәлиф бөлкәләрә кәндәрил-
мәси планлашдырылыр:

Бейләгана: Нәби Хәзри
Коранбоја: Анар, Габил
Кәдәбәјә: Нурәддин Рза
Товуза: Сирус Тәбризли

Полигона: Әли Инсанов, Бәхтијар Ваһаб, Хәлил Рза
Улутүрк. Сејфәлли - Шәмкир вә Жәнчә шәһәринә чыхма-
лыдыр.

Москва иддиа етди ки, Түрказәр даһа чох мүһачирәтә
кедир. Бу нә дәрәчәдә доғрудур? - дејә Бәхтијар Ваһабза-
дә мәнән сорушур. Сонра давам едир:

- Ермәниләрдә фәрарилик вә емигрансија мејли даһа
күчлүдүр. Б.Ваһабзадә һейдәр Әлијевин: "Биз ејни блок
(МДБ) дахилиндә бир-биримизи гырыг" демәси үчүн
МДБ-јә дахил олмағымыз бәлкә дә лазым имиш", - дејә
мәнән сорушур. Мәнә дә елә кәлир ки, бу, доғру һәрә-
кәтдир.

8 январ 1994-чү ил

Телефонда шаир Бәхтијар Ваһабзадә мәнә кәзәјдынлы-
ғы верир.

Тәбрик!..

Һорадиз алынды. О күн олсун, Шушаны азад едәк.

Аллаһа шүкүрләр олсун. Дејәсән, һәрәкәтә кәлирик.

11 январ 1994-чү ил

Шаир Бәхтијар Ваһабзадә вә сәһијјә баканы Әли Инса-
новла бирликдә Јашма гәсәбәсиндәки һәрби һиссәјә кеди-
рик. Јолда о, мәнә бир әһвалат данышыр:

- “Ана дили” ше’рими С.Вурғун Москвада оғлу Јусифин ад күнү шәрәфинә вердији гонаглыгда динләди вә бәјәнди. Бақыда үстүнә дәркәнар гојду. В.И.Лениндән епиграф кәтирди: “Биз өз дилимизи вә вәтәнимизи севирик”. Ше’р 1954-чү илдә “Әдәбијјат гәзетиндә” басылды. Ылбуки 1952-чи илдә јазылмышды.

С.Вурғун Азәрбајчан түркчәсинин дәвләт дили сәвијјәсинә галдырылмасыны МК-нын катиби Имам Мустафајевдән дәнә-дәнә хаһиш етмишди.

Ше’р бу сөзләрлә битир:

Еј өз доғма дилиндә данышмағы ар билән
Фасонлу әдабазлар,
Руһунузу охшамыр гошмалар, телли сазлар
Бунлар гој мәним олсун.
Анчаг Вәтән чәрәји,
Бир дә ана үрәји сизләрә гәним олсун.

Бәхтијар әлавә едир ки, “Бир дә ана үрәји” мисрасы С.Вурғунун әлавәсидир.

Јашмада түрк забитләринин тә’лим кечдији әскәрләримизи елә һәрби тә’лим заманы сејр едирик. Үрәјимиз даға дөнүр.

Бәхтијар: “Демәк ордумуз јараныр”, - дејә мәни тәбрик едир. Сонра биз әскәрләримизин гаршысында чыхыш едир, онлары руһландырмаға чалышырыг.

19 март 1992-чи ил

ВӘТӘН МӘЧНУНУ

ҺӨРМӘТЛИ БӘХТИЈАР МҮӘЛЛИМ!

Сәнә зәнк вурдум. Дедиләр Шәкидәсән. Она көрә мәктуб јазмалы олдум. Оғлум Тәбризин хатирәсинә һәср етдијин “Вәтән мәчнунлуғу” ше’рини охудум. Бу ше’рә көрә мәним сәнә “сағ ол”, “тәшәккүр едирәм” демәјим артыг-

дыр. Чүнки Тәбриз тәкчә мәним дејил, анамыз Азәрбајчанын өвлады иди. Анамызын јолунда да шәһид олду. Микајыл Мирзә мәнә деди ки, театрда Тәбризимизин өлүмү һаггында сөһбәт едән актјорлара демисән ки, “Хәлил Вәтән үчүн нә лазымса, ону артыгламасы илә еләди. Үстәлик өвладыны да гурбан верди. Она тәсәлли верәнләрә Хәлил “Башымыз сағ олсун” дејирди.

Бәли, әзиз гардашым, мән һүзрә кәләнләрә “Башымыз сағ олсун” дејирдим. Чүнки әввәлдә дедијим кими, Тәбриз бүтүн милләтин оғлу иди. Она көрә дә мән бу матәми һамыја аид едәрәк “Башымыз сағ олсун” дејирдим.

Сән ше’риндә мәни “Милләт дәлиси, Вәтән Мәчнуну” адландырысан. Бах, буна көрә сағ ол. Мәним ән доғру вә дүзкүн тә’рифим будур.

Дөзүмүн, мәрдлијин гәми дә данды.
Донду, чыхаммады дәрд илијиндән;
Кәдәр горхуб гачды, гәм дә утанды,
Сәнин мәрдлијиндән, кишилијиндән.

Кими сөзлә јашар, кими әмәллә
Сән гулу олмусан өз әгидәнин.
Тәбризин дүшмәнә атдығы күллә
Алды барытыны ше’риндән сәнин.

Микајыл Мирзә бу бәндләри елә охуду ки, јасда ағламајан Хәлил бу бәндләрә ағлады. Бу, јас ағламасы дејилди, гүрур ағламасы иди.

Шәкидән гајыдандан сонра мәнә зәнк вур, көрүшәк, сәнә дејәси сөзләрим вар. Доғрусу, әтрафымызда чәрәјан едән долашыг һадисәләр мәни чашдырыб. Бә’зи мәсәләләрдән баш ача билмирәм. Бәлкә садәләвһлүјүмүздән истифадә едиб бизи алдадырлар. Әлгәрәз, сәнә дејиләси сөзләрим чохдур.

*Һөрмәтлә,
ХӘЛИЛ РЗА УЛУТҮРК*

ҮРЭЖИ ЧИСМИНДЭН ГАТ-ГАТ БӨЛҮК ОЛАН ЭЗИЗ ГАРДАШЫМ ХЭЛИЛ!

Мәним ССРИ Дөвләт Мүкафаты Лауреаты адына ләјиг көрүлмәјим мүнәсибәтилә јаздығын атәшин мәктубуну охудум. Сағ ол, әзиз гардашым, сәни бағрыма басыб өпүрәм.

Бу мүнәсибәтлә бир нечә јазычы вә шаир гардашым евимә зәнк вуруб мәни тәбрик етдиләр. Сағ олсунлар. Намысына миннәтдарам. Амма сәнин мәктубун мәни мәнән алды, титрәтди.

Өзүн билирсән ки, сәнин анамыз вәтәнин дәрәләри илә алышыб јанан бөјүк шаир олдуғуну мән һәмишә билмиш вә бир сыра јазыларымда буну тәгдир етмишәм. Сәнин сәмими вә көзәл бир инсан олдуғуну да билирәм. Амма сәнин үрәјинин һеч бир өлчүјә кәлмәјән кенишлијини вә бөјүклүјүнү мәктубундакы сәмими сөзләрин мәним гулағыма пычылдады. Сән мәним бүкүнкү севинчими өз шәхси севинчин һесаб едир, бәлкә мәнән дә чох севинирсән. Мән “Карусел” ше’римдә дедијим кими, башгасынын севинчинә севинән адамлар дүнјанын ән хошбәхт адамларыдыр. Бу мә’нада сән о хошбәхтләрдән бирисән.

Әзиз гардашым, о күн олсун сән дә бу мүкафаты аласан вә мән сәни тәбрик едим. Сән бундан да бөјүк мүкафатларә ләјиг шаиримизсән.

Мән сәнә сирдашам, сән мәнә һәмдәм,
Һамымыз оғлујуг тәк бир Вәтәнин.
Ај Хәлил, чисминдән бөјүк, мөһтәшәм
О кениш гәлбини өпүрәм сәнин.

Сизин **Б.ВАҲАБЗАДӘ**
10 нојабр 1985

ВӘТӘН МӘЧНУНЛУҒУ

*Вәтән Мәчнуну шаир Хәлил Рзанын
Вәтән јолунда шәһид олмуш оғлу
Тәбризин әзиз хатирәсинә*

Хәлил, мән нә дејим сәнә бу күндә,
Тәле гыјмајады бу дәрә сәни.
Дағ кими дајандын дәрдин өнүндә,
Сындыра билмәди бу дәрә дә сәни.

Дәрди, мүсибәти үздә чәкәнин
Дәрди, мүсибәти заһириндәдир.
Сән ичдән чәкирсән...

көрүрәм, сәнин
Бу чәкилмәз дәрдин чох дәриндәдир.

Вәтәнин јолунда кими ган ағлар,
Кими дә чан верәр...

Сәнсә сән олдун.
Вәтәнчин пулундан кечмәјәнләр вар,
Доғмача баландан сән кечән олдун.

Дөзүмүн, мәрдлијин гәми дә данды,
Донду, чыхаммады дәрә илијиндән.
Кәдәр горхуб гачды, гәм дә утанды,
Сәнин мәрдлијиндән, кишилијиндән.

Кими сөзлә јашар, кими әмәллә,
Сән гулу олмусан өз әгидәнин.

Тәбризин дүшмәнә атдығы күллә
Алды барытыны ше'риндән сәнин.

Һаглысан! Јарашмаз сәнә гәм-кәдәр,
Сән өз мәрдлијинлә намәрди гандыр!
Јалныз Тәбриз дејил, бүтүн шәһидләр
Сәнин өз мә'нәви өвладларындыр.

Зәрурәт кејинир тәсадүф дону,
Таледир гисмәтин, Таледир адын.
Еј милләт дәлиси, Вәтән Мәчнуну,
Шәһид олмалыјды сәнин өвладың.

Дедик: “Гәһрәманлар јатыр мәзарда,
Инди гәһрәманлыг јалныз сөздәдир”.
Гәһрәман ахтардыг биз орда-бурда,
Билмәдик, гәһрәман ичимиздәдир.

6 феврал 1992.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Х.Рза Улутүркүн архивиндән	3
Поезијада фикирлә һиссин вәһдәти	6
I.Үрәклә фикирләшәндә	7
II.Шаирин поемалары	14
Газахда С.Вургун күнләри	40
Сәмими сөһбәт	54
Узаг-узаг дәрәләрдән гузу сәси кәлијор	65
Вәтәндаш үрәкли поезија	83
Гијмәт	95
Ч.Ајтматовун “Әсрә бәрәбәр күн” романы һаггында сөһбәт	103
Күнајдын, Бәхтијар мүәллим	106
Сәмәндәр гушу кими (ше'р)	107
Мүбәһисә	109
Ојаныш күнү	113
Тәлатүмлү күнләр	115
Күндәликдән гејдләр	119
Вәтән Мәчнуну	122
Үрәји чисминдән гат-гат бөјүк олан әзиз гардашым Хәлил	124
Вәтән Мәчнунлуғу (ше'р)	125

Редактору
Азәр Бағыров

Рәссамы
Заур Әлијев

Техники редактору
Елмира Тағыјева

Чапа имзаланмыш 18.05.99. Кағыз форматы 84x108¹/₃₂. Шәрти чап
вәрәги 6,72. Учот-нәшр вәрәги 5,9. Тиражы 500. Сифариш 2219.
Мүғавилә гијмәти илә.

“Азәрбајчан” нәшријјаты
370146 Бакы, Мәтбуат проспекти, 529-чу мәнәллә.

199
363

